

Atodiad Ia: Cyfeiriadau at Arfau yn yr Hengerdd¹

aes (cymh. *aesawr*) *e.* tarian; *ll.* **aesau**, **?ais**.²

CA (XVII) 155	garw ryt rac rynn; / aes e lwrw budyn.
?CA (XLV A) 500	vn axa ae leissyar / ar gatwyt adar ³
?CA (XLV B) 511	un s saxa secisiar / argouduit adar ⁴
?CA (LXXIII) 910	peleidyr en eis en dechreu cat. / hynt am oleu bu godeu beleidryal. ⁵
?CA (GwT) 1299	a llavyn eg wallt eis obedror.
LPBT 23.47	Ef goborthi aes yman regorawl, / gwyr [<i>gwir</i>] gwrawl oed y vnbyn.
?PaŴr 22	Neus tuc Manauid / Eis tull o trywruid. ⁶
?PT V.11	ys cu kyn eithyd y eis kygryn kygryt. ⁷

aesawr (cymh. *aes*) *e./ll.* tarian, tarianau.

CA (XIV) 124	en gynnan mal taran twryf aessawr.
CA (XIX) 208	awr gan wyrw wawr kyui dodei. / aessawr dellt anibellet a adawei.
CA (LXXVIII) 958	O gollet moryet ny bu aessawr
CA (CI) 1223	rac goduryf y aessaur godechet / techin rac eidin vre uiruet / meint a gaffeilau / nyt atcoryei ohanau / cuir oed arnav ac canet
CA (GwT) 1298	aessawr yn nellt
GwynNudd 4b	Ban deuaw o kad a chiminad maur / ac aessaur in aghad. / briuint penaur peleidrad.
GwynNudd 11b	Rac mantvy llv a weleis / aessaur briuhid. [<i>brihuid</i>] torrhid eis.
PBT (LITARA) 8.48	kyflewyt aessawr yg gawr yg cled.
PT II.31	aessawr gwyr goborthit wrth aghen.

arf *e.* arf, arfogaeth; gwaywffon;⁸ *ll.* **arfau**, **eirf**.

CA (XXIII A) 258	Aryf angkynnull / agkyman dull agkysgoget.
CA (XXXI) 359	peredur arueu dur; gwawrdur ac aedan. / achubyat eng gawr ysgwydawr angkyman.
CA (LI C) 597	Llech llefdir aryf gardith tith ragon / tec ware rac gododin ystre anhon.
(CA (LI A) 576	Llech leutu tut leudvre / gododin ystre. ystre rago ar y anghat. ⁹)
CA (XXXVII) 413	or sawl a weleis ac a welaf ymyt; / en emdwyn aryf gryt gwryt gwryaf.
CA (LII) 608	Er kryn e alon araf / ery brwydrin trin tra chuar.
CA (LXXVII) 956	o osgord vynydawc ny diangwys / namen vn aryf amdiffryf amdiffwys.
CA (GwT) 1258	Aryf angkynnull / angkyman dull; twryf en agwed.
CA (GwT) 1320	Aryf angkynnull / angkyman dull twryf neus kigleu.
CA (GwC) 1398	Pan vrywyt arveu / tros benn cat vleidyau
CA (GwM) 1420	odef ynyas dof y wryt. / dygwgei en aryf en esgut.
EBedd ^{LIDC} 55c	Piev y bet in y ridev. / bet Ruyw yv hunnv mab Rigenev. / gur a digonei da ar y arwev.

¹ Defnyddir orgraff y golygiadau a restrir yn y Byrfoddau, gan ddefnyddio cromfachau sgwâr i ddangos darlleniad y llawysgrif ar ôl geiriau a ddiwygiwyd yn y golygiadau hynny, ac i ddangos amrywiadau llawysgrifol. Mae'r ystyrion a roddir ar gyfer geiriau yn seiliedig yn bennaf ar fynegeiriau, nodiadau, cyfieithiadau ac aralleiriadau y gwahanol olygiadau, gan gyfeirio hefyd at GPC a G.

² Gw. n. 892 ym Mhennod 3 am *ais* fel ffurf luosog ar *aes*.

³ Darlleniad H-cd: *un aes [eisor] / ar gadwyd adar*.

⁴ Darlleniad H-cd: *Un aes [eisor], / arofuddwyd adar*.

⁵ Rhestrir y llinell hon hefyd o dan *asen* 'gwaywffon', isod. Am y dehongliad gw. n. 186 ym Mhennod 3.

⁶ Rhestrir y llinell hon hefyd o dan *asen* 'gwaywffon', isod. Awgrymodd B.F. Roberts, ib.n, mai'r ystyr 'tarianau' sydd fwyaf cydnaws â'r cyd-destun (os 'pierced' yw ystyr *tull*), a 'tharianau' (gyda gofynnod) yw cynnig geirfa golygiad Jarman, LIDC t. 140, ond cymh. G t. 13 'ffyn, gwaywffyn'.

⁷ Rhestrir y llinell hon hefyd o dan *asen* 'gwaywffon', isod.

⁸ Mae'r ystyr 'gwaywffon' yn debygol yn achos CA (GwC) 1398.

⁹ Awgrymodd I. Williams, CA 576n, y gallai *ar* y fod yn fai naill ai am *aryf* neu am *anc*.

?EWGP III.8b	Eiry mynyd, hyd ar daraf; / gna6t gan gynran eiryan araf, ¹⁰
EWGP III.8d	ac ysgynnu o du corof / a disgynnu bar ar araf.
GerErb 6a	Yn llogporth gueleis [y <i>gueleis</i>] e arwev / guir. a guyar in dinev. / a gvydi gaur garv atnev.
GerErb 9b	Yn llongborth gweleis .i. waetfreu. / ac elorawr rac arueu. / a gwyr rud rac ruthur agheu.
LlymAw 28a	Kin imtuin ariweu ac yscuid arnad. / diffreidad kad kynuid. / pelis pa tir. yth uaguid.
?LPBT 5.107	Collwyd bernissit / eiryf dy aryfgryt. ¹¹
Oianau ^{LIDC} 37	Ef gunahaud ryuel a difissci. / ac arfev coch. ac och indi.
PeirFab 12	llawer tarf a chyuarf. llawer perchen arf. yn eidaw aedan.
PeirFab 54	A dyweit y wendyd pan vo goleu. dydd / llawn vydd y koedydd o wyr ac arueu.
PT II.18	Yn drws ryt gweleis y wyr lletrudyon. / eiryf dillwg y rac blawr gofedon. / Vn ynt tanc gan aethant golludyon
PT VII.36	Haf ydan ayaf ac araf yn llaw. / A ryt a rotwyd eu harwyllaw.
arfawg <i>ans.</i> arfog.	
CA (V) 46	Kaeawc kynhorawc aruawc eg gawr / kyn no diw e gwr gwrđ eg gwyawr.
EBedd ^{Pen28B} 11b	Pan gyfu benhych ai befyl ar afon / oedd arfawg ei ynni.
arfgyrd <i>e.</i> twrf arfau, cyffro mawr.	
?CA (XXXVII) 413	gw. uchod o dan <i>arf</i> . ¹²
LPBT 5.69	Mwyhaf Teir Aryfgryt / a chweris ym byt:
LPBT 5.107	Collwyd bernissit / eiryf dy aryfgryt.
arfod <i>e.</i> ergyd, dyrnod, trawiad (arf neu offeryn), ymosodiad, cyrch. ¹³	
CA (XIX) 217	er amot aruot aruaethei.
arfodiawg <i>ans.</i> ?ergydiol, llym; ‘armed struggle’. ¹⁴	
CA (XXII A) 246	ef gwnaei ar beithing peithyng aruodyawc.
cyfarf <i>e./ans.</i> wedi ei gwbl arfogi; wedi ei arfogi’n dda; rhyfelwr.	
PeirFab 12	llawer tarf a chyuarf. llawer perchen arf. yn eidaw aedan.
cyfarfawg <i>e./ans.</i> (un) wedi ei gwbl arfogi; (un) wedi ei arfogi’n dda; rhyfelwr.	
CA (XCI) 1135	Trycant eurdorchauc / gwnedgar guacnauc / trychan trahaavc / kyuun kyuarvavc / trychan meirch godrud
erfyn <i>e.</i> arf.	
CA (GwC) 1379	Gomynyat gelyn; / ehangseit ervyn.
ymarfogi <i>b.</i> ymarfogi.	
LPBT 13.8	dyd ymaruogawr, / nos ymorffowysawr —

asen *e.* gwaywffon; *ll.* **ais**, gwaywffyn, dellt.

CA (XXIII A) 262 heessit eis / yg kynnor treis [*eis*] yg cat uereu.

?CA (LXXIII) 910 peleidyr en eis en dechreu cat. / hynt am oleu bu godeu beleidryal.¹⁵

¹⁰ Awgrymodd Jackson ddarllen *varaf* (am *barf*) am y gair olaf, am fod *araf* (*arf*) yn digwydd eto yn mhedwaredd linell yr englyn.

¹¹ Trafododd Haycock, LPBT 5.107n, naill ai cadw *eiryf* neu ddiwygio i *arfeu* neu *eirif* ‘number’; *eirif* a geir hefyd yn H-cd.

¹² Yn H-cd ceir *arfgyrd*, ond gthg. I. Williams, CA 413n, a gw. cyfieithiadau Jackson, GOSP t. 139 ‘Of all I have seen and shall see in fight, plying their weapons in the battle-shout, his valour was the boldest’ a J.T. Koch, GodA t. 105 ‘Of those that I have seen and shall see in battle, / plying weapons on the stony ground, his valour was mightiest’. Nodir yn GPC² d.g. *arfgyrd* fod perthynas yr enghraifft hon â’r ddwy enghraifft arall o’r gair yn ansceir.

¹³ Ni chynhwysir yma enghreifftiau o’r homonym *arfod* (*ar + bod*), a’i ystyron yn cynnwys ‘gofal’, ‘blaenfyddin’ ac ‘amser cyfaddas, cyfle, adeg’.

¹⁴ Am yr ystyr olaf gw. cyfieithiad J.T. Koch, GodA t. 77.

¹⁵ Rhestrir y llinell hon hefyd o dan *aes* ‘tarian’. Am y dehongliad gw. n. 186 ym Mhennod 3.

?CA (GwT) 1299 aessawr yn nellt / a llavyn eg wallt eis obedror.¹⁶
 GwynNudd 11b Rac mantvy llv a weleis / aessaur briuhid. [*brihuid*] torrhid eis.
 ? PaŴr 22 Neus tuc Manauid / Eis tull o trywruid.¹⁷
 ?PT V.11 ys cu kyn eithyd y eis kygryn kygryt.¹⁸
gowyrais *e.* ais neu waywffon yn gwyro; ‘couched lances’.
 PBT (LITARA) 9.6 pobyl pwyllat enwir eu tir nywys. / Famen gowyreis herwyd maris.

asgell *e.* gwaywffon, neu baladr neu lafn gwaywffon; *ll.* **esgyll**.¹⁹
 CLIH I.46c esgyll gwawr oed waewawr Dwc.
 LPBT 14.55 glessynt escyll gwawr, / escorynt-vy waywawr.
 PT X.6 escyll gawr gwaywawr llifeit.

bach *e.* bachyn.
 LPBT 2.41 mal haedu awyr a bach; / mal eirach a gwaet yscall;

bagl *e.* ffon swyddogol abad, esgob neu archesgob, ffon fagl.
 CC 23.4 Amdifuys daul bac Patern.
baglan *e.* ffon fagl (bachigyn ar *bagl*).
 CLIH II.4a Baglan brenn, neut kynhayaf.
 CLIH II.5a Baglan brenn, neut gayaf hynn.
 CLIH II.6a Baglan brenn, neut gwaeanwyn [*gwannwyn*].
 CLIH II.7a Baglan brenn, neut kynteuin.
 CLIH II.8a Baglan brenn, ganghen uodawc, / Kynhellich hen hiraethawc,
 CLIH II.9a Baglan brenn, ganghen galet, / Am kynnwysy Duw diffret. / Elwir
 prenn kywir kyniret.
 CLIH II.10a Baglan brenn, byd ystywell. / Am kynhelich a uo gwell.
baglawg *e./ans.* [dyn] yn dwyn bagl neu waywffon.
 EWGP VIII.3a Bid gywir baglawg, bid rygyngawd gorwydd;
 EWGP II.1a Bagla6c bydin, bag6y onn, / hwyet yn llynn, graenwynn tonn;

bancarw *e.* corn carw; gwaywffon; *ll.* **banceirw**.
 CA (LII) 610 kwr e vankeirw am gwr e vanncarw.

bêr *e.* gwaywffon, cigwain; *ll.* **berau**.
 Afall^{LIDC} 9 In amuin kyminaud clefytaud clev. / Aer o saesson. ar onn verev.
 CA (XXIII A) 263 heessit eis / yg kynnor treis [*eis*] yg cat uereu.
 CC 20.133 Jwch ny byd madeu / Vyg wan a bereu.
 CLIH XI.89c Ym byw Hedyn ehedyei / Dillat yn aros gwaedvei. / A’r glas vereu naf
 nwyfei.
 CLIH XI.101b Onyt rac agheu ac aeleu mawr, / A gloes glas uereu, / Ny bydaf leuawr
 inneu.
 PaŴr 78 Kin gloes glas verev. / Yguarthaw ystawingun / Kei a quant nav guiton.
 PBT (LITARA) 8.19 Ef dibyn y teruyn o rud vereu.
 PBT (LITARA) 8.53 rwng saeth vereu ahayarn gwyn. / Galwhawr ar vor. gwaywawr ae gryn.
 PT V.3 gwin a mall a med. A gwrhyt diassed / Ac eilewyd gorot. a heit am
 vereu

¹⁶ Dehonglir *eis obedror* fel ‘javelins scattered’ gan Jarman, BOHP ll. 1044, ond fel ‘four-sided (?) shields’ gan Jackson, GOSP t. 154.

¹⁷ Rhestrir y llinell hon hefyd o dan *aes* ‘tarian’; gw. n. 6 uchod.

¹⁸ Mae ‘tarianau’ yn bosibl yma hefyd, os yw ystyr *kyngryn* yn ymwneud â gwthio, ond byddai ‘gwaywffyn’ yn gydnaws naill ai â’r ystyr hon neu â’r ystyr ‘cy-hwrdd’, sef taflu o’r ddwy ochr, a awgrymwyd gan I. Williams, PT V.11n.

¹⁹ Gw. adran 3.2.1.1.

bwystfer *e.* gwaywffon hela.

LPBT 5.210 bum ser gan gynbyn. / bum bwystuer ryn [*hyn*].

cadfer *e.* gwaywffon ryfel; *ll.* **cadferau**.

PT VII.3 gnissynt kat lafnawr a chat vereu. / Gnissynt wyr ydan kylchwyawr.²⁰

gwythfer *e.* gwaywffon lidiog.

Cristlesu 33 G6r o gud para6chrud wythuer, / A da6 y lywya6 y la6er.

rhuddfer *e.* gwaywffon coch.

Cristlesu 20 Am lann G6y rann ov6y ruduer,

tryfer gw. o dan *tryfer* (fel prif air).

?boltt *e.* ?bolttlen bwa croes; *ll.* byllt.

?PBT (BTF) 3.44 Ban berit kat ri r6yf d2agon. / Billt na owillt bi6 rac mabon.

?brithron *e.* ?ffon hudol.

?LPBT 5.45 Datwyrein y Vrython [*vrythron*] / a oreu Gwytyon.

?LPBT 5.166 A'm swynwys-i Wytyon — / mawrut o brithron [*mawnut o brython*];

bwyell *e.* bwyell.

LPBT 4.234 bum kyff, bum raw, / bum bwell yn llaw, / bum ebill yg gefel,

bwylliad *e.* bwyellod, ergyd bwyell; *ll.* **bwylliadau**.

?CA (LXXXIII) 1012 rac ruthyr bwylllyadeu a chledyvawr / lliveit handit gwelir llavar lleir.²¹

?caen *e.* arfwisg; ?gwain cylllell.

?CLIH IV.6a Vyn dewis y gynran [*gyfran* \ *gyuran*] a'e gaen / Arnaw; yn llym megys draen. / Nyt ouer gnif ym hogi[f] Maen.²²

cangen *e.* cangen, gwaywffon, ffon.

?CA (LI A) 578 angat gynghor e leuuer cat. / cangen gaerwys / keui dullywys.

CA (LXXII) 891 disgiawr breint vu e lad ar gangen.

CA (LXXII) 893 kynnedyf y ewein esgynnv ar ystre / ystwnng kyn gorot goreu gangen.

CLIH II.8a Baglan brenn, ganghen uodawc, / Kynhellych hen hiraethawc,

CLIH II.9a Baglan brenn, ganghen galet, / Am kynnwysy Duw diffret. / Elwir prenn kywir kyniret.

?cainc *e.* ?gwaywffon.²³

?PBT (BTF) 3.59 preid pengyfylchi. / keig arysc6yda6r. / Ma6r discreina6r llafna6r am iat.

calch *e.* defnydd addurniadol ar darian neu arfwisg; tarian, arfau neu arfwisg.

CA (XI) 94 coch eu cledyuawr na phurawr / eu llain. gwyngalch a phedryollt bennawr

CA (LXXXIX) 1123 ac ar ryt benclwytt pennawt oed e veirch; / pellynnic e glot pellws e galch. / a chyn golo gweir hir a dan dywarch; / dyrlllydei vedgyrn vn mab feruarch.

²⁰ Awgrymodd I. Williams, PT 7.3n, fod *kat lafnawr* yn gamgymeriad am *rac llafnawr*, a *rac* efallai'n golygu 'oherwydd' yma. Y ffurfiau *cadlafnawr* a *cadferau* a geir yn H-cd, fodd bynnag, ac mae'r darlenniad hwn yn rhoi ystyr dda.

²¹ Dehonglir *bwylllyadeu* fel ergydion bwyell gan Jackson, GOSP t. 149, a chan J.T. Koch, GodA t. 121, ond *pwylliadau* yw darlenniad H-cd. Trafodwyd y ddau ddehongliad gan I. Williams, CA 1012n, gan awgrymu mai cyfeiriad at ergyd arf sydd fwyaf tebygol oherwydd y cyfosodiad â *chledyvawr*.

²² Gw. ib.n a Rowland, EWSP t. 531, sy'n darllen *cynran* 'tywysog, milwr' yn lle *cyfran* 'choice gift' ond gthg. I. Williams, BWP t. 141.

²³ Ni roddir yr ystyr hon yn GPC, ond gw. CHA §108 '... spear-shafts against shields', a G t. 97, d.g. *cangen*, *kanghen*, *keing*, *keingk* 'cangen, cainc, brig; ?gwaewffon; cainc, adran', a chymh. Haycock, LPBT 24.28n, sy'n dehongli *cainc* yno fel 'polyn'.

- CA (GwM) 1413 Doleu deu ebyr am gaer. / ym duhun am galch am glaer. / gwibde adoer a dwyaer.
- CLIH VIII.1d Kin y olo dan tywarch / Briwei calch mab Llywarch Hen [*briwei calch hen*].
- LPBT 24.35 Bum [*bu*] kalch vriw vriwat [*vri vriniat*], / huescyll edeinat.
- MarCyn 49 briwynt calch ar gwyn feibion Cyndrwynyn
- PBT (BTF) 3.32 Ban disgynn6ys owein rac bi6 y tat. / tardei galch a ch6yr ac yspyd.
- calchdöed** *e.* gorchudd amddiffynnol neu arfwisg.
- ?CA (LXIX A) 834 duw mawrth gwisgyassant eu gwrym dudet. / diw merchyr perideint eu calch doet.²⁴
- calchdrai** *ans.* tyllog ei darian.
- CA (XXXVI) 403 raclym e waewawr; / calch drei tyllei vydinawr. / rac vuan y veirch; rac rygiawr;
- CA (CI) 1228 meint a gaffeilau / nyt atcoryei ohanau / cuir oed arnav ac canet / cindynnyauc calc drei
- eurgalch** *ans.* ‘gold-chased; gold-painted, splendidly lime-washed’.²⁵
- LPBT 3.17 Atwyn march ac eurgalch gylchwy;
- ?**gwyngalch**, gw. o dan *calch*, CA (XI) 94.
- ?**catbwl** *e.* ?peiriant rhyfel (*catapulta* neu *ballista*), ?bwa croes.²⁶
- ?CA (GwT) 1288-91 baran mor / yg kynhoryf gwyr. / y am gatbwl. / ymwan bran yg kynwyt.
- ceingiell** *e.* gwaywffon.
- CA (L) 569 gnawt ene neuad vythmeirch / gwyar a gwrymseirch. / keingyell hiryell oe law. / ac en elyd bryssyaw.
- cethr** *e.* hoelen, gwaywffon, blaen gwaywffon; *ll.* **cethrawr**, **cethron**.²⁷
- CA (XIV) 126 ef rwygei. a chethrei. a chethrawr.
- CC 20.123 Tauaw-dy’r cethron / Y mywn vyg callon.
- cethrad** *e.* hoeliad, pigiad, gwaniad.
- CC 20.125 Tauaw-dy gethrat [*cethrawt*] / Y rwg vyn deu lygat.
- cethru** *bf.* gwanu, tyllu.
- CA 126 (XIV) ef rwygei. a chethrei. a chethrawr.
- cigwain** *e.* offeryn hela, gwaywffon.
- CA (LXXXVIII) 1115 or sawl yt gyrhaedei dy dat ty ae gicwein / o wythwch a llewyn a llwyuein. / nyt anghei oll ny uei oradein.
- PeirFab 61 gnawt marchawc llidiawc yn dywyssawc llu. / A brein ar gelein. a chicwein yn du.
- cledd** *e.* cleddyf.
- Afall^{LIDC} 29 Kymaethlissvn e in y bon. ir bot y wun. / Am yscud. ar wy isguit. am clet ar wy clun.
- (Afall^{Pen3} 14 kynetleis yn y bon yr bod bun. / am ysgwyt ar vy ysgwyd am cled ar vyg klun.)
- AnrhU 40 Lletaf y gled, balch yg kynted, o’r tri theyrn ar dec o’r Gogled,
- CMGw 320 Lla6 ar gled, arall ar groes, / Gogelet ba6p y einyoes;
- MGG 44 Aerwyr, eryrot, / A weryr eu clot, / Eu cled cleu ragot.

²⁴ Amgrymodd I. Williams, ib.n, mai ychwanegiad, i esbonio gwrym dudet, oedd *calch doet*.

²⁵ Gw. Haycock, LPBT 3.17n.

²⁶ Gw. adran 3.11.

²⁷ Ni chynhwysir enghreifftiau lle mae’r ystyr syml ‘hoelen’ yn sicr.

?PBT (LITARA) 8.48 Gayaf kelenic yn lleutired. / kyflewyt aessawr yg gawr yg cled. / ygynnif katwaladyr ar ior gwyned.²⁸

camgledd *e.* cleddyf cam.

CA (GwT) 1263 e rac meuwed. / e rac mawrwed. e rac maryed. / pan ystyern gwern. / e am gamgyrn. e am gamgled,

?**cledda** *e.* ?cledd.²⁹

?PT XII.41 tra gynnys yd eghis heb warth. / cleda cledifa cledifarch.

cleddyf *e.* cleddyf; *ll.* **cleddyfawr**.

CA (I) 7 kledyuawr glas glan / ethy eur aphan.

CA (XI) 94 blwydyn bu llewyn llawer kerdawr. / coch eu cledyuawr na phurawr / eu llain. gwyngalch a phedryollt bennawr

CA (XXVII) 325 seinnysyt e gledyf ym penn mameu.

CA (XXXIII) 375 peleidyr ar gychwyn a llym waewawr. / a llurugeu claer a chledyuawr. / ragorei tyllei trwy vydinawr.

CA (XXXIV) 385 seinnysyt e gledyf em penn garthan.

CA (XLIX) 557 o nerth e kledyf claer e hamuc. / o garchar anwar daear em duc.

CA (L) 563 godolei gledyf e gared. / godolei lemein e ryuel.

CA (LXXXI) 993 ef dodes e gledyf yg goethin.

CA (LXXXIII) 1012 rac ruthyr bwylladeu a chledyvawr / lliveit handit gwelir llavar lleir.

CA (XCVIII) 1206 ny wisguis ym mhlymnwyd [*imil imil luit*] / heinim i guaiu ae yscuit / nae gledyf nae gyllell / no neim ab nuithon / gur a uei well.

CA (GwM) 1443 gossodes ef gledyf / ar glawd meiwyd.

?CLIH III.11c Penn a borthaf tu mordwyd. / Oed ysgwyd ar wlat ; oed olwyn yg kat, / oed cledyr [*cledyf / cledyr*] kat kywlat rwyd.

CLIH V³⁰ Meurygawg marchawg meuen / cleddyf echel clod vrien / a elli di drwydded i hen

LPBT 5.3 bum cledyf culurith, / or adaf [*credaf*] pan writh.

LPBT 5.17 Bum cledyf yn aghat, / bum yscwyd yg kat.

LPBT 5.197 Yg cledyf brithwed / gwaet bri a'm darwed. [*yg cledyf brith gwaet / bri am darwed*]

LPBT 14.54 Gweleis waet ar llawr. / rac ruthyr cledyfawr.

LPBT 18.18 Ny beirw bwyd llwfyd, ny ry tyghit; / cledyf lluch Lleawc idaw ry dyrchit, / ac yn llaw Leminawc yd edewit.

LPBT 24.20 neu vi a rodeis y [*i*] Henpen, / cledyfawr goruawr gyghallen.

PaŴr 51 Oet guychir y annuyd / O cletyw ac yscuid.

PaŴr 54 Oet cletyw ighad. / oe lav diguistlad.

PBT (LITARA) 7.74 Ny wan cyllellawr / cledyfawr meiwyd.

PeirFab 16 llawer cleddyf coch. llawer gwas gwrthgroch. gaer gynif gwaetlan.

PT I.6 Cledyf gwein karrec dyrngell gwell no neb [*honeb*].

?**cleddyfa** *e.* ?cleddyf.³¹

?PT XII.41 tra gynnys yd eghis heb warth. / cleda cledifa cledifarch.

cleddyfal *e.* ergyd cleddyf.

CA (XXVI A) 305 dywal y gledyual emborth.

(CA (XXVI B) 315 oed cadarn e gledyual ynyorth)

CA (XXIX) 337 gwaewawr uswyd agkyuan. / kledyual dywal diwan. / mal gwr catwei wyaluan.

²⁸ Gw. Haycock, ib.n: 'ni thycia "mewn cleddyf" na "fy nghleddyf", ac anodd gweld *clad* "chwith" yma ychwaith'.

²⁹ Nodir yn G t. 144 y gall mai *cledd* sydd yma, er cynnig hefyd y darlleniad *dydda* (neu *dyda*) *dyddiua dyddiuarth*. Darlleniad H-cd yw *cledda*, *cleddyfa*, *cleddyfarch*.

³⁰ Ni chynhwyswyd yr englyn hwn yn y llsgrau. a ddefnyddiwyd yn CLIH; gw., yn hytrach, EWSP tt. 414-15, sy'n cynnwys yr englyn ar ddechrau 'Gwahodd Llywarch i Lanfawr'.

³¹ Gw. y n. ar gyfer *cledda*, uchod.

CA (XLIV A) 480	en aryal cledyual am benn.
CA (LIX) 685	synnwyr ystwy'r ystemel; / y ar weillyon gwebyl / ac ardemyll gledyual.
CA (LXXI A) 876	oed llew y lladewch chwi dynin. / cledyual dywal fysgyolin.
CLIH III.52c	Yr aelwyt honn, neus cud kallawdyr llwyt. / Mwy gordyfnassei am y bwyt / Cledyual dyual diarswyt. ³²
LPBT 17.7	Cledyfal anwogawn / aeth dan eigyawn;
LPBT 24.12	Neur ordyfnais-i waet am Wynthur, / cledyfal hydyr rac meibon Cawrnur.
?PBT (LITARA) 8.6	rythrychynt rygyrchynt yg cledyfar. ³³
clledyfan <i>e.</i> cleddyf byr,	dager; <i>ll.</i> clledyfain .
PT 11.38	ym pen coet cledyfein. / Atuyd kalaned gwein.
?clledyfarch ? ?	
?PT XII.41	tra gynnys yd eghis heb warth. / cleda cledifa cledifarch. ³⁴
?clledyfar , gw. o dan <i>clledyfal</i> ,	PBT (LITARA) 8.6.
clledyfawd <i>e.</i> ergyd cleddyf.	
Afall ^{LIDC} 8	In amuin kyminaud clefytaud clev.
PBT (LITARA) 10.16	Gweleis i gelein vein abrein ar gnawt / ac arall ar darwein gwall grein cledyfawt.
clledyfawg <i>ans.</i> yn dwyn cleddyf; llawn cleddyfau.	
CC 30.6a	Arthur, gledyfawc [<i>glyddyddod</i> \ <i>gleddyfawd</i> \ <i>gledyddawd</i>] aruthyr, / Ny seif dy alon rac dy ruthyr; ³⁵
CC 30.32a	Arthur, gledyfawc uwyaf [<i>wy*t</i>], / Na choll Dofyd yr alaf: / Y kydernit yw'r pennaf.
MolCad 35	esgor lluded llong llann gledyfawc.
clledyfhir <i>ans.</i> a chanddo gleddyf hir.	
EBedd ^{LIDC} 5a	Bet keru cletif hir. ygodir hen egluis.
clledyfrudd <i>ans.</i> â'i gleddyf yn goch (gan waed).	
EBedd ^{LIDC} 44b	bet y gugaun cletyfrut.
coed <i>e.ll.</i> gwaywffyn.	
CA (LXXXV) 1038	ef dadodes / ar lluyd pwys ar lles rieu. / ar dilyvyn goet / ar diliw hoet yr kyvedeu. ³⁶
?colwedd <i>e.</i> ?gwaywffon; blaen arf.	
?CA (XX A) 223	nyt didrachywed colwed drut.
cylchwy <i>e.</i> tarian (gron); <i>ll.</i> cylchwyau .	
AddGaer ^{LIDC} 9	Oet llutedic guir guinet. dit y deuthant. / Ac am kewin llech Vaelvy kylchuy wriwant. / Cuytin y can keiwin llv o carant.
(AddGaer ^{LIT} 66	Oed lluded vynet dyd y doethant. / Ac am Gefyn llech vaelwy kylchwy vriwant. / Cwydyn y gan gefyn llu o garant.)
CA (XXXV) 395	rac bedin ododin bu gwasgarawc. / y gylchwy dan y gymwy bu adeuawc.

³² Nododd I. Williams y gellid darllen *dyfal* neu *dywal* yn y llinell olaf, gan gyfeirio at enghreifftiau yn G t. 145 (d.g. *cledyual*) sy'n awgrymu mai'r ail sydd orau, gyda'r ystyr 'fierce, ferocious' ayb. Gw. hefyd gyfieithiad Rowland, EWSP t. 482 'fierce, fearless swordfighting'.

³³ Nododd Haycock fod G t. 144 yn diwygio i *cledyfal*, gan awgrymu *cledyf* + **gâr* fel posibilrwydd arall.

³⁴ Gw. y n. ar gyfer *cledda*, uchod. Awgrymodd I. Williams, PT XII.41n, y dylid darllen *cledyfarth*, er mwyn yr odl, neu (yn dilyn G t. 144) ddiwygio i *dyddifarth* 'to stun, to frighten, to stupefy, to shame'.

³⁵ Am y darlleniadau amrywiol (a rhai ar gyfer yr ail linell) gw. Ifor Williams, 'Ymddiddan Arthur a'r Eryr', *B* 2 (1923), 269-86.

³⁶ Nododd I. Williams, CA 1038n, y gallai *dilyvyn goet* 'coed garw' gyfeirio naill ai at bren arch neu at waywffyn. Fe'i dehonglwyd fel cyfeiriad at waywffyn gan Jackson, GOSP t. 150 ('the bristling wood [of spears]') a chan Jarman, BOHP ll. 813 ('On rough spears'), ond cymh. J.T. Koch, GodA t. 125 'against the rough [shafts of] wood'.

?CLIH VI.8	Neus endeweis [<i>edeweis</i>] i goc ar eidorwc brenn. / Neu'r laesswys ryg kylchwy. / Etlit a gereis neut mwy.
EBedd ^{LDC} 47b	Eitew ac eidal diessic alltudion. / kanavon cylchuy drei. / mekid meibon meigen. meirch mei.
LPBT 3.17	Atwyn march ac eurgalch gylchwy;
LPBT 5.225	Rudem ryg kylchwy [<i>kylchwy</i>], / eur vy yscwytrwy.
LPBT 18.35	Ny obrynaf-i lawyr llaes eu kylchwy / ny wdant-wy py dyd peridyd pwy,
?MarCad 6c	Lluest gatwallawn ar wy. / maranned wedy mordwy. / a diliuat kat kylchwy. ³⁷
PT VII.4	gnissynt kat lafnawr a chat vereu. / Gnissynt wyr ydan kylchwyeyu [<i>kylchwyawr</i>].

cyllell *e.* cyllell; *ll.* **cyllellawr**.

CA (XCVIII) 1206	ny wisguis ym mhlymnwyd [<i>imil imil luit</i>] / heinim i guaiu ae yscuit / nae gledyf nae gyllell / no neim ab nuithon / gur a uei well.
CLIH IV.8c	Boet bendigeit yr aghysbell wrach, / A dywawt o drws y chell, / "Maen Wynn, nac adaw dy gyllell!"
LPBT 5.216	pymp pemhwnt aghell / aymtal am kyllell.
PBT (LITARA) 7.74	Ny wan cyllellawr / cledyfawr meiwyr.

?**cymawn** *e.* ?pastwn.³⁸

?CA (LVII) 666	ef lladawd a chymawn a llain / a charnedawr tra gogyhwc gwyr trin.
----------------	--

dur *e.* dur, arf(au) dur; a wnaed o ddur, durol, caled, creulon.

CA (XIV) 128	od uch lled lladei a llavnawr. / en gystud heyrn dur arbennawr.
CA (XXXI) 359	peredur arueu dur; gwawrdur ac aedan.
CA (GwT) 1318	eu llavneu dur / eu med en bur eu haualeu
CA (GwC) 1409	Mab coel kerth ryg werth y a wnaethant. / o eur pur a dur ac aryant.
GerErb 18b	Yn llongborth llas y arthur. / gwyr dewr kymynynt a dur. / amherawdyr llywyawdyr llaur.
LPBT 2.9	wyf dur, wyf dryw, wyf syw, wyf saer [<i>wyf saer wyf syw</i>].
?PT VII.24	kat ymprysc. katleu kat yn aber / ioed ydygyfranc adur breuer ³⁹

durawd *ans./e.* o ddur, caled fel dur, gwydn, llym, creulon; dyn caled.

CA (XXII A) 244	o neb ony bei o gwyn dragon durawt [<i>ducawt</i>].
CA (LVI) 663	llavyn durawt barawt e waetlin.
PBT (LITARA) 2.25	Dyfynhyn durawt / o lin anarawt.

fflamddur *ans.* â'i lafn/gledyf yn fflamio.

CA (LXXV A) 934	gwr frwythlawn flamdur rac esgar.
-----------------	-----------------------------------

?**eiddio** *e.* ?cadlys, gwrych amddiffynnol, gwaywffon, polyn (pabell).

?CLIH III.42b	Pwylleis i pan las Elgno / Ffrowyllei lauyn ar eidyo / Pyll a phebyll o'e vro.
---------------	--

erfyn, gw. o dan *arf*.

³⁷ Gellid dehongli *cat kylchwy* fel cyfeiriad ffigurol at Gadwallon ('tarian mewn brwydr') neu fel ymadrodd ar gyfer 'brwydro [ar y] terfyn' (Rowland, EWSP tt. 495 a 614). Y dehongliad olaf sydd yn aralleiriad R.G. Gruffydd, AH t. 40.

³⁸ Dehongliad I. Williams oedd 'pastwn', gan ddilyn G t. 100 (lle cysylltir y gair yn betrus â'r HW. *cammán* 'a hurley stick'), ond gthg. J.T. Koch, GodA tt. 103 a 219 'He slew with a feat of the lance'.

³⁹ Gw. I. Williams, PT VII.24n, sy'n dehongli'r geiriau olaf fel 'dur elyn', sef 'gelyn creulon, caled'.

?erwyd *e.* ?gwaywffon (*neu erfid*, ‘ergyd, brwydr’).

?EBedd^{LIDC} 49b

Piev y bet hun nid / aral guythuch urth ervid. / trath lathei chvarthei
vrthid.

erwydd *e.tf./ll.* ffyn, gwiall, ysgyion, ?gwaywffyn.

Afall^{LIDC} 69

(Afall^{Pen3} 117

?CA (XIII) 111

id lathennaur gan brid guriid erwit. / Rac dreigeu ardercheu. riev rybit.
yd lathennawr gan vyrd gwyrdd eruit. / rac riein ar dechreu o reigieu rebit.)
ny chryssyws gatraeth / mawr mor ehelaeth / e aruaeth uch arwyt.⁴⁰

eurgrwydr *ans.* eur-rwylllog, eurfoglynnog.

CA (XXIX) 335

keimyat yg cat gouaran. / ysgwyt eur crwydyr cadlan; / gwaewawr uswyd
agkyuan.

ffon *e.* ffon gerdded, ffon fagl; gwaywffon.

EWGP III.30c

trydyd troet y hen y ffon.

ffonogion *e.ll.* gwŷr â gwaywffyn.

LlymAw 35a

Canis fonogion mugg. a lataut mechit.

?ffranc *e.* ?gwaywffon dafl.⁴¹

?CLIH XI.97c

Pan wisgei Garanmael [*garanmal* \ *Garamnal*] gatpeis Gyndylan /
A phrydyaw [*phrydyaw*] y onnen. / Ny chaffeï ffranc tanc oe benn.

?Juv3 1c

mi am [*franc*] dam ancalaur

?Juv3 2c

mi amfranc dam anpatel

genwair *e.* gwialen, ffon, gwaywffon.

CLIH III.10c

Penn a borthaf y’ m nedeir, / Yr Erechwyd oed ugeil, / Teyrn vron
treulyat gennweir.

glasar⁴²

gorlassar *ans.* gloywlas, disgleirlas ei arfau.

LPBT 24.3

Neu vi a elwir gorlassar: / vy gwrys bu enuys y’ m hescar.

PT V.28

Gorgoryawc gorlassawc / gorlassar.

PT VIII.17

goryawc gorlassawc gorlassar

glasawg *e.* cleddyf neu arf glas.

CA (LXXX) 979

ae lassawc tebedawc tra mordwy alon.

gorlassawg *ans.* yn dwyn arfau gleision, h.y. haearn neu ddur.

PT V.28

Gorgoryawc gorlassawc gorlassar.

PT VIII.17

goryawc gorlassawc gorlassar

?goghlysur *e.* ?amddiffyn, arfogaeth, tarian; cawod o waywffyn.⁴³

?LPBT 9.9

a’e rif Yscrethur / a’e goch gochlessur / a’e ergyr dros uur,

?goghlysur *e.* ?arfogaeth, amddiffyn; campau (ag arfau), medr i drin arfau; cawod o saethau a
gwaywffyn.⁴⁴

?CA (LXXV A) 932

goghlyssur heyrn lliveit llawr en assed.

⁴⁰ Gw. n. I. Williams, sy’n gwrthod dehongli *arwyt* fel ‘arwydd’ oherwydd yr odl, gan awgrymu darllen [*od*]
uch medd, neu *arfedd*; ond gthg. darlleniad H-cd, *uch [e]rwydd*.

⁴¹ Gw. adran 3.2.1.1.

⁴² Tarddir *gorlassar* o *glassar* yn G a GPC, ond cymh. defnydd Beirdd y Tywysogion o’r gair *llassar* ar gyfer
tarianau (Atodiad Ib d.g., a gw. Haycock, LPBT 24.3n).

⁴³ Gw. GPC d.g. a Haycock, LPBT 9.9n, a chymh. *goghlysur* isod.

⁴⁴ Gw. GPC d.g., CA 932n a God A t. 147.

(g)ordd

gorddwr *e.* morthwyliwr, ‘hammerer’.⁴⁵

CA (GwM) 1435 Trengsyd a gwydei neb ae eneu / y ar orthur teith tith [*teth*] a thedyt.⁴⁶

orddawd *e.* ergyd (g)ordd.

MGG 5 Brithwyr ar gerdet, / Ac orda6t galet, / Ac ard6y [*arard6y*] dynghet,

?**gwäell**, **gwaell** *e.* ?gwaywffon; *ll.* **gweyll**.

?CLIH III.44b Ar Erechwyd ethyw gwall / O vraw marchawc ys gweill. / A uyd uyth
Uryen arall?⁴⁷

gwain *e.* gwain cleddyf.

PT I.6 Cledyf gwein karrec dyrngell gwell no neb [*honeb*].

gweinio *e.* rhoi arf yn ei wain.

LPBT 23.28 Heit hauall am wydwal gwrebrwyt [*gwnebrwyt*], / gweinaw gwaeth
llyfred noc adwyt.

?**gwanas** *e.* ?bogail tarian, ?tarian.⁴⁸

?UgTh 6c Dabre de genhiw ir dinas / ath uit met ara phellas. / ac eur coeth ar di
wanas.

gwayw *e.* gwaywffon; *ll.* **gwaywawr**.

AddGaer^{LIDC} 4 Gwaewaur rrin. Rei a darwant. / Dyv merchir. gueleisse guir yg
cvinowant.

(AddGaer^{LIT} 61 Gwaywawr ryn rein a derllyssant. / Duw merchyr gweleis wyr
ygkyfnofant.)

CA (X) 87 Milcant a thrychant a emdaflawr. / gwyarllyt gwynnodynt waewawr. / ef
gorsaf yng gwryaf. eggwryawr.

CA (XVII) 170 nyt oed diryf y ysgwyt / gan waywawr plymnwyt.

CA (XXIV) 280 bu trydar en aerure bu tan. / bu ehut e waewawr bu huan;

CA (XXVI A) 302 heessit waywawr y glyw. / y ar llemenic llwybyr dew.

CA (XXIX) 336 ysgwyt eur crwydyr cadlan; / gwaewawr uswyd agkyuan. / kledyual
dywal diwan.

CA (XXXIII) 374 nerth meirch a gwrymseirch ac ysgwydawr. / peleidyr ar gychwyn a llym
waewawr. / a llurugeu clauer a chledyuawr.

CA (XXXVI) 402 e neb a wanei nyt atwenit. / raclym e waewawr; / calch drei tyllei
vydinawr. / rac vuan y veirch; rac rygiawr;

CA (XXXVIII) 420 ergyr gwayw rieu ryvel chwerthin.

CA (XLII A) 456 e myt ef krennit e gat waewawr.

?CA (XLIII A) 463 gwyduc neus amuc ae waiw / ardullyat diwyllat e berchen.

?CA (XLIII B) 473 atguuc emorem ae guiau hem / hancal ureuer urag denn)⁴⁹

CA (LXIII A) 723 arth arwynawl / drussyat dreissyawr / sengi waewawr / en dyd cadyawr. /
yg clawd gwernin.

CA (LXV) 797 ae ysgwyt ar y ysgwyd. hut arolli / wayw mal gwin gloew o wydyr lestri.

⁴⁵ Am y dehongliad hwn gw. Isaac, ‘*Gwarchan Maeldderw*’, 84 (ll. 24) a 89. Gthg. I. Williams, CA 1435n, sy’n awgrymu cysylltiad â *gorth* ‘lle, gorsaf ym mrwydr’.

⁴⁶ Am ddarllen *tith* ‘tuth’ yn lle *teth* gw. Isaac, ‘*Gwarchan Maeldderw*’, 89.

⁴⁷ Er bod ‘o dan waywffyn’ yn un dehongliad posibl ar gyfer *ys gweill*, gallai *gweill* hefyd olygu ‘dychryn, colled’ (*gwe-ill*) neu fod yn gamgymeriad am *gwyll* (ffurf ar *gwyllt*), gan roi’r ystyr ‘it (Erechwydd) is desolate’ (I. Williams, CLIH III.44b.n, a Rowland, EWSP t. 566).

⁴⁸ Am yr ystyrion posibl hyn, ac am ddeongliadau eraill, gw. n. 1064 ym Mhennod 3.

⁴⁹ Awgrymodd I. Williams, CA 463n, y dylid darllen *guialen* neu *Gwiawn hen* ar gyfer *guiau hem*, ac y gall mai *guialen* oedd darlleniad gwreiddiol A hefyd, am fod angen odl yn *-en*. Nododd hefyd fod y llinell ddilynol yn rhy hir yn nhestun A, ac y gellid darllen *dullyat* yn lle *ardullyat*, a’r *ar-* efallai wedi tarddu o gamcopïo *-en* ar ddiwedd y llinell flaenorol. Gw. darlleniad H-cd (A) *gwyddug neus amug a’i w[ialen]*: / *dulliad diwylliad ei berchen*, a (B) *adygai Morien, â’i wia[len]*, / *a[r]gae, freuer frag[a]den*.

CA (LXVI B) 813	ar les minidauc marchauc maon / em dodes itu ar guaiu galon
CA (XCIII) 1151	diryeit o eirch meirch yg kyndor aur. / gwryavr hein gwaewaur kelin creudei. / pan wanet yg kyueillt ef gwanei ereill ⁵⁰
CA (XCVIII) 1205	ny wisguis ym mhlymnwyd [<i>imil imil luit</i>] / heinim i guaiu ae yscuit / nae gledyf nae gyllell / no neim ab nuithon / gur a uei well.
?CA (C) 1220	gnaut ar les minidauc scuittaur trei / guaurud rac ut eidin uruei. ⁵¹
CA(GwC) 1393	neus goruc o dyn dogyn gymhwylleit. / e wayw drwn oreureit am rodes / poet yr lles yw eneit.
CLIH I.12c	Tra vum i yn oet y gwas draw / A wisc o eur y ottew, / Bydei re ruthrwn y waew.
CLIH I.46c	Eryueis i win o gawc. / Ef a racwan rac Reinyawc. / Esgyll gwawr oed waewawr Dwc.
CMGw ^{LICH} 305	As g6an g6ae6 o ergrywyd llog,
(CMGw ^{Pen3} 153	As gwan gwaew euyd o ergrywyd llong)
EBedd ^{Pen98B} 5b	Gwedi seirch a meirch crychrawn / a gawr [<i>gwawr</i>] a gwaywawr [<i>gwewyr</i>] vniawn, ⁵²
EBedd ^{Pen98B} 6b	Gwedi seirch a meirch melyn / a gawr a gwaywawr gwrthryn,
EBedd ^{LIDC} 62b	Oet ef kyfnissen y holi galanas. / guawrut grut aten. ⁵³
EWGP VII.11a	Bit d6fyn llynn; bit lym [<i>llym / lynn</i>] g6aewa6r; / bit gwarant le6 gle6 6rth a6r; / bit doeth detwyd, Du6 ae ma6l.
(EWGP VIII.9a	Bid dwfn llynn; bid llym gwaywawr; / bid gwarant lew glew wrth awr; / bid doeth dedwydd, Duw a'i nawdd.)
GerErb 12b	Yn llongborth gweleis .i. ottoew. / gwyr ny gilynt rac gwaew. / ac yuet gwin o wydwr gloew.
GLIW 55	kerennyd fall gall gynnin. / gan rewyd ny phellvyd rin. / dychyffre gwa66 g6aetlin. / dychyveruyd tr6ch athrin.
LPBT 4.217	pan yw du troet alarch gwyn, / pedrydawc gwayw llym.
LPBT 5.187	Yn deu wayw anchwant: / o Nef pan doethant.
LPBT 14.55	glessynt escyll gwawr, / escorynt-vy waywawr.
Oianau ^{LIDC} 50	Pan diffon. dros mor guir eneichauc. / Kadmeirch. y danunt ve. devwynepauc. / Deuwlaen. ar eu gwaev anoleithauc.
Oianau ^{LIDC} 115	llaffnev in ertirn kirn a ganhaur. / Briuhaul llurugev rac llim waewaur.
(Oianau ^{Pen3} 205	llafyneu yn edrin kyrn a ganawr. / briwawt llurygeu rac llym waewawr.)
PBT (BTF) 3.22	kat rac rodawyf eir6yn drych. / G6ayawa6r du a lleu lenyn. / kat tuman llachar derly6 derlin.
PBT (LITARA) 8.55	Galwhawr ar vor. gwaywawr ae gryn.
PBT (LITARA) 8.71	yn wir dedeuhawr / aelu ae longawr / ae taryf yscwytawr / ae newityaw gwaywawr ⁵⁴
PT I.9	kat ar wy kyrchet. gwaywawr ebrifet. / Gwenhwys a ladet. A lafyn gwyarlet.
PT X.6	escyll gawr gwaywawr llifeit.
YmMTh 30	Seith meis eliffer, seith guir ban brouher, / Seith gwaew ny ochel in eu seithran.

⁵⁰ Awgrymodd I. Williams y gallai gwryavr fod yn glòs ar yg kyndor awr. Dilëwyd y gair yn Jarman, BOHP ll. 890, ond nid yn H-cd.

⁵¹ Awgrymodd I. Williams y gellid darllen gnaut ar ddechrau'r ail linell hefyd, gan ei bod yn fer fel arall, a'r darlleniad hwn (*g[nawd gwayw] rhudd*) a geir yn H-cd, ond cymh. J.T. Koch, GodA tt. xlvii a 9, sy'n disgrifio'r ffurf fel 'hypercorrection' o *guoriud* 'reddened', sef disgrifiad arall o'r tarianau yn y llinell flaenorol.

⁵² Gw. nodiadau T. Jones, sy'n diwygio gwawr i gawr ar sail cymhariaeth â'r englyn nesaf, a gwewyr i gwaywawr er mwyn yr odl.

⁵³ Awgrymodd T. Jones ddiwygio guawrut i gua[iua]wr [r]ut oherwydd byrder y llinell.

⁵⁴ Diwygir i a'i neidiaw gwaywawr yn H-cd.

- YmMTh 33 Seith gwaew gowanon, seith loneid awon, / O gwaed kinreinon y dylanuan.
- ?**cadwayw**, gw. o dan *gwayw*, CA 456.
- cynwayw** *e.* y waywffon gyntaf.
- CLIH II.3b Kynn bum kein vaglawc, bum eiryan ; / oed kynwaew [*cymwaew*] vym par, oed kynwan [*kynnwyf* / *kyn wyf*].
- ?**ergyrwayw**, gw. o dan *gwayw*, CA 420.
- ?**gwaywrudd**, gw. o dan *gwayw*, CA 1220 ac EBedd^{LIDC} 62b.
- ?**tafloyw** ?*bf.* ?yn taflu gwaywffon.⁵⁵
- ?CA (LXXXIII) 1008 tavloyw ac ysgeth tavlet wydrin. / a med rac teyrned tavlei vedin.
- gweilging** *e.* ?ffon, paladr gwaywffon; ffig. am arwr, cynheiliad.
- CA (LXX B) 868 buguo lut minut bu lee / bu guanar gueilging guryrn de.⁵⁶
- CA (GwC) 1340 tardei warchan gorchegin. / Gweilging torch trychdrwyf / trychinfwrch trychethin.⁵⁷
- gwern** *e.* gwern; ffon (o bren gwern), paladr gwaywffon; tarian (o bren gwern).
- LPBT 4.145 cwrwf pan yw ystern, / pan yw lletrud gwern.
- LPBT 5.75 Gwern blaen llin / a want gysseuin.⁵⁸
- ?LPBT 21.22 Tardei Pen am wern gwerin goredwyn [*goaduwyn*].⁵⁹
- PBT (BTF) 3.42 Nyth y ogyfeirch och-wynogyon / am ryt o2 am g6ern ygatuaon.⁶⁰
- gwernor** *e.* ?Gwrthglawdd neu balis o bren gwern; trefniant amddiffynnol o darianau (neu waywffyn?).⁶¹
- CA (CII) 1244 ig kynnor guernor guaurdur.
- ?**pedrywern** *e.* ?ffon/waywffon wern bederochrog neu berffaith; ?tarian sgwâr; ?trefniannau amddiffynnol (sgwâr) o waywffyn neu darianau.⁶²
- ?PBT (LITARA) 9.16 Dullator petrygwern llugyrn ymdeith. / Rac ryuonic kynran baran godeith.
- gwialen, gweyelin** *e.* gwialen; gwaywffon; *ll.* **gwiail**.
- ?CA (XLIII A) 463 gwyduc neus amuc ae waiw / ardullyat diwylliat e berchen.
- ?CA (XLIII B) 473 atguuc emorem ae guiau hem / hancai ureuer urag denn)⁶³
- CA (LVI) 660 o brei vrych ny welych weyelin.⁶⁴
- LPBT 2.48 mal lladu llyry a gweil.
- gweyelu** *bf.* bwrw gwiail; gwneud hwyl am ben.
- ?PT IX.17 Kyt ef mynasswn gweyhelu henwn.

⁵⁵ Gw. J.T. Koch, GodA tt. 121 ('throwing a spear') a 231. Ymdrinnir â'r gair fel enw personol yn CA 1008n, GOSP t. 149, BOHP ll. 776 ac H-cd.

⁵⁶ Cymh. CA 859-60 *bu golut mynut bu lle. / bu gwyar gweilch gwrymde*. Awgrymodd J.T. Koch, GodA tt. 14-15, mai ffurf ar *gweilch* ('errant warriors', neu 'beasts of prey' yn llythrennol) oedd yn y testun gwreiddiol.

⁵⁷ Awgrymodd I. Williams ddarlenn *tardei gorchegin / torch trychdrwyf gweilging / trychinfwrch trychethin*.

⁵⁸ Prif ystyr *gwern* yn y llinell hon yw'r goeden, er bod ystyr ddwbl yn bosibl (gw. adran 3.2.2 uchod).

⁵⁹ Gw. n. 340 ym Mhennod 3.

⁶⁰ Dehonglir *am g6ern* fel un gair, *amwern*, yn H-cd, ond gthg. CHA §108 'at the boundary ford, about the alder shields of the men great in battle'.

⁶¹ Gallai'r elfen *-ôr* olygu 'ymyl' (CA 1244n a GPC d.g.).

⁶² Gw. adrannau 3.2.1.2, 3.13.2 a 3.13.4.

⁶³ Awgrymodd I. Williams mai *guialen* oedd yn y testun gwreiddiol yn achos fersiynau A a B (gw. n. 49 uchod).

⁶⁴ Gw. cyfieithiad J.T. Koch, GodA t. 103: 'From the mottled hill-fort you could not see the little spear(s)'.

gwialfan *e.* lle neu safle gwaywffyn neu belydr gwaywffyn; blaenau pelydr.⁶⁵

CA (XIII) 120 oed gwaetlan gwyaluan vab kilyd.

CA (XXIX) 338 mal gwr catwei wyaluan.

CA (GwT) 1308 Gwyalvan weith / er cadw kyvreith bu kyvyewin.

gwrn *ans./e.* dulas, pethau (= ?arfau/arfwisgoed) dulas.

EBedd^{LIDC} 14a Gwydi gurum a choch a chein.

gwrmdde *ans./e.* dulas; ?arfwisg ddulas.⁶⁶

CA (LXX A) 860 bu gwyar gweilch gwrymde.

(CA (LXX B) 868 bu guanar gueilging guryrn de.)

gwrngaen *e.* arfwisg ddulas.

CA (LXIII A) 719 sarrh seri raen / sengi wryngaen / e mlaen bedin.

gwrnseirch, gw. o dan *seirch*.

?gwroden *e.* ?ffon daro.

?CC 30.20b Arthur, gwryt gadarnaf, / Arth gwyr, gwrodeu pob eithyaf, / Pob yspryt molet y Naf.⁶⁷

?gwŷdd *ll.* coed; gwaywffyn.

?AnrhU 12 Cochli6 lafneu tr6y ualch eiryeu am ffr6ytheu g6yd [*amffr6yth eug6wyd*],⁶⁸

?CA (LXIV A) 777 brithwy a wyar sathar sanget. / sengi wit gwneid / bual am dal med. / a chalaned kyuirynged.

?(CA (LXIV B) 785 britgwe ad guiar sathar sanget / segit guid gunet / dial am dal med / o galanet cuiei riget)

?blaenwydd *e./e.p.* ?gwaywffyn blaen, ?enw personol; ?blaenau pelydr coed.⁶⁹

?CA (LXXVI) 945 mac blaenwyd bedin dinas [*dinus*]⁷⁰

?gorwydd *e.* ymyl coed, 'fringe of wooden spears'.⁷¹

?CA (GwM) 1461 gorthew am dychuel dychuelit. / gorwyd mwy galwant no melwit. / am rwyd am ry ystoflit.

haearn *e., ll.* **hëyrn**. Arf o haearn neu o ddur, cleddyf, gwaywffon; (yn y ll.) arfogaeth neu arfwisg; gwaywffyn tafl; hualau, gefynnau.

CA (XIV) 128 od uch lled lladei a llawnawr. / en gystud heyrn dur arbennawr.

CA (XLIX) 556 nyt emda daear nyt emduc mam; / mor eiryan gadarn haearn gaduc.

CA (LXXV A) 932 goglyssur heyrn lliveit llawr en assed.

CLIH III 35c Ym myw Run, reawdyr dyhed, / Dyrein enwir eu byded, / Heyrn ar veirch enwired.

⁶⁵ Am yr ystyr olaf gw. cyfieithiad J.T. Koch, GodA t. 85, o CA (XXIX) 338, a chymh. *bancarw*. Mae'n debyg mai *man* 'lle, safle' yw'r ail elfen fel arfer, fodd bynnag (GPC d.g. *gwialfan*, *gwyalfan*, a J.T. Koch, GodA t. 65).

⁶⁶ Am yr ystyr olaf gw. J.T. Koch, GodA t. 15.

⁶⁷ Mae Haycock, CC 30.20b.n, yn cyfeirio at awgrym J.E. Caerwyn Williams y gellid darllen *gwroden* / *gwaroden* 'ffon daro' yn ffigurol am Arthur, ond yn nodi nad oes enghreifftiau eraill o'r gair hwnnw cyn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn ôl GPC, ac yn awgrymu tarddiad o *gwr* + (*g*)*oddeu* neu (*g*)*oddew* ar gyfer *gwrodeu* (gan roi'r ystyron 'perwyl, arfaeth, bwriad, amcan, nod' neu 'hynt, gyrfa, ymddygiad; dull, modd').

⁶⁸ Cyfieithwyd gan M.B. Jenkins fel 'Blades red-stained because of proud words (?) around the fruits of the forest', er nodi, AWPVTMA t. 133, fod rhaniadau eraill yn bosibl ar gyfer y geiriau olaf, ac y gellid darllen *fr6yth eu g6yd* 'the strength/results of their spears'. Yr un rhaniad (*am ffrwyth eu gwŷdd*) sydd yn H-cd.

⁶⁹ Am yr ystyr gyntaf gw. CA 945n, ac am yr olaf, gw. J.T. Koch, GodA t. 115 'the points of wooden shafts'.

⁷⁰ Awgrymodd I. Williams ddarllen *dinas*, *diras* neu *dyre* ar gyfer *dinus*, a'r cyntaf a geir yn GodA t. 114 ac yn H-cd.

⁷¹ Gw. Isaac, 'Gwarchan Maeldderw', ll. 47, am y cysylltiad â gwaywffyn. Nododd I. Williams fod *gorwydd* 'ymyl coed' yn un dehongliad posibl, er ffafrio *gorwŷdd* 'march'.

CLIH IV.7b	Anrec ry'm gallat o dyfryn Mewyrnyawn / Yg kud yg kelwrn. / A haearn llym llas o dwrn.
PBT (LITARA) 1.30	Dydeuho dwy rein. / gwedw agwryawc vein. / heyrn eu hadein. / ar wyr yn goryein,
PBT (LITARA) 2.10	O heyrn erchwyrn edyrn dyrnawt.
PBT (LITARA) 8.54	rwng saeth vereu ahayarn gwyn. / Galwhawr ar vor. gwaywawr ae gryn.
haearnddawn <i>e.</i> cawod ('anrheg') o [waywffyn] haearn; cadernid.	
LPBT 17.6	Alexander Magidawn [<i>magidawr</i>] / hewys hayarndawn.
MarCad 7c	dangossei Gyno yno haerndawn [<i>gynon yno haeru dawn \ Gynon haerudavn</i>].
haearnndde <i>ans.</i> haearnaidd, cadarn; yn gwisgo haearn. ⁷²	
CA (LXXVI) 948	an gelwir ny faw glaer fwyre. / echadaf heidyn haearnde.
hudlath <i>e.</i> ffon hudol.	
PBT (LITARA) 1.12	odit ae gwypwy. / hutlath vathonwy. / yg koet pan tyfwy. / ffrwytheu nwy kymrwy.
llafn <i>e.</i> llafn (yn perthyn i gleddyf, gwaywffon neu arf arall), cleddyf, ?cyllell, ?gwaywffon; <i>ll.</i>	
llafnawr, llafnau.	
Afall ^{LIDC} 5	In diffrin machavuy merchyrddit crev. / goruolet y loegyr gorgoch lawnev.
AnrhU 12	Cochli6 lafneu tr6y ualch eiryeu am ffr6ytheu g6yd [<i>amffr6yth eug6wyd</i>],
AnrhU 17	Dyda6 collet o'r ymdiryet y'r ardelyd, / A lla6 heb ua6t a llauyn ar gna6t a thla6t luyd,
AP 57	o diruawr vydinawr pan ymprofyn. / Ac am allt lafnawr a gawr a gryn.
AP 79	llym llifeit llafnawr llwyr y lladant. / ny byd y vedyc mwyn or a wnaant.
CA (V) 49	kynran en racwan rac bydinawr / kwydei pym pymwnt rac y lafnawr.
CA (VII) 66	disgynnyeit em bedin trin diachar. / wy lledi a llavnawr heb wawr drydar
CA (IX) 76	e am lavnawr coch gorvawr gwrwmwn. / dwys dengyn ed emledyn aergwn.
CA (XII) 100	wy gwnaethant en geugant gelorwyd. / a llavnavr llawn annawd em bedyd.
CA (XIV) 127	od uch lled lladei a llavnawr. / en gystud heyrn dur arbennawr.
CA (XIX) 215	a llavyn lliveit lladei.
CA (XXVI A) 309	yt ladei a llauyn vreith o eithin. / val pan vel medel ar vreithin / e gwnaei varchlew waet lin.
CA (XXXIII) 377	ragorei tyllei trwy vydinawr. / kwydei bym pymwnt rac y lavnawr.
CA (XXXVI) 405	rac vuan y veirch; rac rygiawr; / en dyd gwyth atwyth oed e lavnawr. / pan gryssyei gynon gan wyrdd wawr.
CA (XXXVII) 415	ef lladei oswyd a llavyn llymaf. / mal brwyn yt gwydynt rac y adaf.
CA (XXXIX A) 425	heyessyt y lavnawr rwg dwy vydin. / arderchawc varchawc rac gododin.
(CA (XXXIX B) 431	heyessit e lavnawr rwng dwy vedin. / arderchauc varchawc rac gododin)
CA (LVI) 663	ny phyrth mefyl moryal eu dilyn. / llavyn durawt barawt e waetlin.
CA (LXIII E) 762	Llafnawr let rud / laun ciuachlud / guon guorut y maran
CA (LXIX A) 838	diw sul eu llavneu rud amdyget.
(CA (LXIX B) 851	diu sul laueneu rud a atranhet)
CA (LXXVIII) 960	ry duc oe lovlen glas lavnawr. / peleidyr pwys preiglyn benn periglaur. / y ar orwyd erchlas penn wedawr
CA (LXXVIII) 963	y ar orwyd erchlas penn wedawr / trindygwyd trwch trach y lavnawr. / pan orvyd oe gat; ny bu foawr.
CA (LXXXVII A) 1066	trwm en trin a llavyn yt lladei
(CA (LXXXVII B) 1089	trwm en trin a llain yt ladei.)
CA (XCV) 1170	o gussyl mynydauc / trossassei ysgwydaur. / kwydassei lafnawr / ar grannaur gwin.

⁷² Am yr ail ystyr gw. J.T. Koch, GodA t. 115.

CA (XCVI) 1176	pan ladhei ae lavnawr ynysgoget / yn dayr nyt oed wael men yt welet
CA (CI) 1221	Guelet e lauanaur en liwet / in ciuamuin gal galet
CA (GwT) 1299	aessawr yn nellt / a llavyn eg wallt eis obedror.
CA (GwT) 1318	Blwydyn hiraeth / er gwyr gatraeth am maeth ys meu. / eu llavneu dur / eu med en bur eu haualeu
CC 30.22a	Arthur nyt segur lafneu – / Rudyest ongyr yg gwaetfreu:
CI 40	Am Aber Kammarch amharch vyd [<i>amharch</i>]. / Marchd6r6f, ga6r llafna6r, a lluyd, / A llumman aela6, heb gelwyd,
CLIH III.42b	Gweleis [<i>pwylleis</i>] i pan las Elgno / Ffrowyllei lauyn ar eidyo / Pyll a phebyll o'e vro.
EBedd ^{LIDC} 73b	Pieu yr bed yn y maes mawr. / balch y law ar y lafnawr. / bed beli ab benlli gawr.
ELIDW ^{Pen29} a	Kikieu odures eu llaueneu, / Can Run en rudhur bedineu, / Guir Aruon rudyon eu redyeu.
(ELIDW ^{BL14931} a	Kygleu urth wres eu llawneu / Gan Run ynrudher bydyneu; / Gwyr Aruon rudyon yn rydieu.)
GwasMB 72	Du6 Merchyr, dyd kyghorfen, / Y treulya6r llafna6r ar benn, / Cudyant deu yg kreu kyghenn.
LPBT 4.122	Gogwn trws llafnawr / am rud, am lawr.
LPBT 8.6	Gweleis treis trydar ac auar ac aghen. / yt lethrynt lafnawr ar pennawr disgowen.
MolCad 18	lladd y gwyr yn aer anoleithawr / diau travodynt lladd a llafnawr. / rived o dud [<i>oduded</i>] a gynhennawr
Oianau ^{LIDC} 114	ban dottint. ve. guir guinet ev gueith maur. / llaffnev in ertirn kirn a ganhaur. / Briuhaud llurugev rac llim waewaur.
PBT (BTF) 3.59	preid pengyfylchi. / keig arysc6yda6r. / Ma6r discreina6r llafna6r am iat.
PT I.10	Gwenhwys a ladet. / A lafyn gwyarlet.
PT VII.3	gnissynt kat lafnawr a chat vereu. / Gnissynt wyr ydan kylchwyau [<i>kylch wyawr</i>]. ⁷³
?cadlafn, ll. cadlafnawr, gw. o dan llafn, PT VII.3.	

lläin, llain *e.un./ll.* llafn, gwaywffon, cleddyf.

CA (VI) 58	Gwyr a aeth ododin chwerthin ognaw. / chwerw en trin a llain en emdullyaw.
CA (XI) 94	coch eu cledyuawr na phurawr / eu llain. gwyngalch a phedryollt bennawr / rac gosgord mynydawc mwynvawr.
CA (LVII) 666	ef lladawd a chymawn a llain / a charnedawr tra gogyhwc gwyr trin.
CA (LXIII D) 758	rwy gobrwy / gordwy lain.
CA (LXXXI) 990	carasswn neu chablwys ar llain. / kyn bu e leas oe las uffin.
CA (LXXXIV) 1015	Porthloed vedin / porthloed lain. / a llu racwed / en ragyrwed
CA (LXXXVII B) 1089	trwm en trin a llain yt ladei.
(CA (LXXXVII A) 1066	trwm en trin a llavyn yt lladei)
CA (GwM) 1463	Ystofflit llib llain / blin blaen blen blenwyd.
LIF 29	Rudyon galaned lain dyhed heided a diheu eu bot. ⁷⁴
?lleiniad <i>e.</i> ?ergyd gwaywffon.	
?EWGP VIII.13b	Bid lew unben a bid awy vryd, / a bid lleiniad yn ardwy;

llasar, gw. o dan *glasar*.

⁷³ Awgrymodd I. Williams ddarlenn *rac llafnawr*, ond [*c*]adlafnawr yw darlenniad H-cd.

⁷⁴ Awgrymodd M.B. Jenkins ddiwygio *heided* i *heit*, gan roi'r cyfieithiad 'Blood-soaked corpses (?) a crowd [because] of the sword of war, and undoubtedly they will exist', ond *heidedd* a geir yn H-cd, a nodir yn G t. 773 y gall *heidedd* 'crowds' fod yn ffurf luosog ar *haid*.

llath *e.* gwialen, ffon, gwaywffon.

CA (LXXXVIII) 1106 pan elei dy dat ty e helya; / llath ar y ysgwyd llory eny law.

CC 10.31 A llath Voessen, ef a'e toruoed ar y helw uyd [*ar eu heluyd*].

?**llathennu** *bf.* ?bwrw gwaywffyn.

?Afall^{LIDC} 69 id lathennaur gan brid gurhid erwit. / Rac dreigeu arderchev. riev rybit.

?(Afall^{Pen3} 117 yd lathennawr gan vyrd gwyrd eruit. / rac riev ar dechreu o reigieu rebit.)

llory, llwry *e.* gwaywffon; paladr gwaywffon; ffon; pastwn.

CA (XVIII) 179 Teithi etmygant / tri llwry nouant. / pymwnt a phymcant.

CA(LXXXVIII) 1106 pan elei dy dat ty e helya; / llath ar y ysgwyd llory eny law.

LPBT 2.48 mal lladu llyry a gweil.

mehyr, myhyr *e.ll.* gwaywffyn.

CA (XIX) 203 mawr meint e vehyr / ygkyuaruot gwyr.

CA (XX A) 228 Kein guodeo e celyo / ery vyhyr ohanav / ar a fysgut / as eiryangut⁷⁵

offer *e.* arfau.

CA (XXVII) 322 men yth glawd e offer / e bwyth madeu.

ordd(awd), gw. o dan *gordd*.

ongyr *e.ll.* gwaywffyn (o bren onnen).

CC 30.22a Arthur nyt segur lafneu – / Rudyest ongyr yg gwaetfreu:

EWGP III.21b Eiry mynyd [*mynynydd*] ; coch blaen pyr; / lldia6c lluoessa6c [*lluoessauc*] ongyr; / och, rac hiraeth vy mrodyr!

onnen *e.* onnen; gwaywffon (o bren onnen); *ll.* **onn, ynn**.

Afall^{LIDC} 9 In amuin kyminaud clefytaud clev. / Aer o saesson. ar onn verew.

CA (XXVI A) 306 heessyt onn o bedryollt / y law; y ar veinnyell vygedorth.

(CA (XXVI B) 316 ur rwy ysgeinnyei y onn o bedryholl / llav y ar vein erch mygedorth.)

CLIH VI.19a Llwyd gwarthaf bryn [*mynydd*] ; breu blaen onn. / o ebyr dyhepkryr tonn. / peuyr pell chwerthin om kallon.

CLIH VI.28a Osglawc blaen derw ; chwerw chweith onn. / chwec evwr chwerthinat tonn. / ny chel grud kystud callon. //

CLIH XI.97b Pan wisgei Garanmael [*garanmal* \ *Garamnal*] gatpeis Gyndylan / A phrydyaw [*phrydyaw*] y onnen.⁷⁶ / Ny chaffei ffranc tanc oe benn.

EWGP VI.1a Gorwyn blaen onn, hirwynnyon vydant / pan dyuant ym blaen neint; / rong6ala hiraeth y heint.

EWGP VI.9a Gorwyn blaen der6, chwer6 bric onn, / rac hwyet g6esgerit tonn; / pybyr 6yll; pell oual y'm kallon.

EWGP VI.10a Gorwyn blaen der6, chwer6 bric onn, / ch6ec eu6r, ch6erthinat tonn; / ny hel grud kystud kallon.

EWGP VII.15b Bit wenn g6ylan, bit vann tonn; / bit hyuagyl g6yar ar onn; / bit l6yt re6; bit le6 callonn.

(EWGP VIII.12b Bid wenn gwylan, bid fann tonn, / bid hyfagl gwyar ar onn, / bid lwyt rew, bid lew calon.)

⁷⁵ Newidiodd I. Williams drefn y geiriau i *Kein guodeo e celyo as eiryangut. / ery vyhyr ohanav ar a fysgut yn CA*, ar sail odl a mesur, ond dangosir ei ddarlenniad gwreiddiol uchod (CA 227n), gan rannu'r llinellau fel a ddangosir yn H-cd.

⁷⁶ Gw. Rowland, EWSP t. 608, am ddiwygio *phrydyaw* i *phrydyaw* (*ffrydio* 'shake, brandish, wave').

?GwasMB 76 G6edy trin treulitor, / Gly6 G6ynlly6 yn ysgor.⁷⁷
 LPBT 5.100 Onn goreu ardyrched / rac bron teyrned.
 PT VIII.13 pren onn ytyw [*onhyt yw*] vy awen gwen / yscwydawl y rac glyw gloyw
 glas gwen⁷⁸

onwydd *e.ll.* coed onn; gwaywffyn neu belydr [o bren onnen].

CA (GwM) 1437 Menit e osgord / mavr mur onwyd ar vor / ny dheli. na chyingwyd gil na
 chyngor
 LPBT 23.11 Kan kafas y whel uch eluyd / mal vcheneit gwynt wrth onwyd.⁷⁹

palach *e.* pastwn.

PaŴr 41 Ew a guant penpalach. / in atodev. dissethach.⁸⁰

paladr *e.* gwaywffon, paladr gwaywffon; *ll.* **peleidr**.

AP 91 Katwaladyr yn baladyr gan y unbyn.
 Bedw 5 A pheleidir a gaur inyanhvy.
 Bedw 16 A vibid ban vo y gad in ardudwy. / Ar peleidir kychuin am edrywuy.⁸¹
 CA (XXXIII) 374 nerth meirch a gwrymseirch ac ysgwydawl. / peleidy ar gychwyn a llym
 waewawl.
 CA (LIII) 621 ny mat dodes y vordwy / ar vreichir men—llwyd. / gell e baladyr gell /
 gellach e obell.
 CA (LXXIII) 910 peleidy en eis en dechreu cat. / hynt am oleu bu godeu beleidryal.
 CA (LXXV A) 931 (x2) an gelwir mor a chynnwr. ymplymnwyd / yntryvrwyd peleidy. peleidy
 gogymwyd
 CA (LXXVIII) 961 ry duc oe lovlen glas lavawl. / peleidy pwys preiglyn benn periglawr. /
 y ar orwyd erchlas penn wedawl
 CA (GwT) 1280 Pubell peleidy / pevyr pryt neidy; o lwch nadred.
 CLIH I.7b Yssit ym a lauarwyf, / Briawl pelydyr parth y bwyf. / Ny lauaraf na
 ffowyf.
 CMGw 80 G6r hir yn kad6 kynnadyd, / A Phrydein dan [*yn*] vn paladyr; / Goreu mab
 Kymro, Katwala6dyr.
 EWGP VIII.7b Bid chwyrniad colwyn, bid wenwyn neidr; / bid nofiaw rhyd wrth beleidr;
 GwasMB 87 Yn aber Ydon peritor [*peruor*] cat, / A phelydyr anghymon [*anghyuyon*],
 / A g6aet rud ar rud Saesson.
 LPBT 4.193 pet dyd ym blwydyn, / pet paladyr yg kat, / pet dos yg kawat.
 PeirFab 13 llawer par penhir. lawer paladyr hir.
 PT VI.17 A dyrchafwn peleidy oduch pen gwyr. / A chyrchwn fflamdyn yn y
 luyd.
 PT VII.43 peleidy ar yscwyd. yscwyd yn llaw / godeu a reget yn ymdullyaw.
 PT XI.12 Digonif [*Digonwyf*] digones y lyghes. / o beleidy o bleigheit pren wres. /
 prenyal yw y pawb y trachwres.

⁷⁷ Dehonglwyd y llinellau hyn fel ‘After battle [they] will be destroyed, / Brave men of [the line of] Gwynllyw in defence’ gan M.B. Jenkins, AWPVTMA t. 76, ond darllenir *ynn ysgor* yn H-cd.

⁷⁸ Awgrymodd I. Williams ddileu *gwen* ar ddiwedd ll. 13, neu ddarllen *gwenn scwyd* ar ddechrau’r llinell nesaf.

⁷⁹ Y tebyg yw mai ‘coed onn’ yw’r ystyr yma, er na fyddai ystyr ddwbl yn amhosibl (gw. adran 3.2.1.2 (yn enwedig n. 78)).

⁸⁰ Gall mai enw personol neu lysenw yw *penpalach* (gw. Lloyd-Jones, ‘Welsh *Palach*’).

⁸¹ Nododd Jarman, LIDC 15.16n, fod G t. 726 yn awgrymu darllen *peleidir ar kychuin*, ond a’r *peleidr gychwyn* a geir yn H-cd.

peleidrad, peleidriad *e.* ergyd â gwaywffon; ?defnyddiwr gwaywffon.

?CA (LXXIII) 911 peleidyr en eis en dechreu cat. / hynt am oleu bu godeu peleidryat [*beleidryal*].⁸²

GwynNudd 4c Ban deuaw o kad a chiminad maur / ac aessaur in aghad. / briuint penaur peleidrad.

PT III.16 O pop erclywat / dwys dy peleirat / pan erclywat kat.

YmMTh 25 Llyavs peleidrad gwaedlad gwaedlan [*guadlan*], / Llyaus aerwir bryv breuaul vidan;

peleidral, peleidrial *e.* ergyd â gwaywffon; hyrddio â blaenau gwaywffyn (tafl).

AP 115 y talu gwynyeith gwaet eu hennyd. / Atvi peleiral dyfal dillyd. / nyt arbettwy car corff y gilyd.

?CA (LXXIII) 911 peleidyr en eis en dechreu cat. / hynt am oleu bu godeu peleidryat [*beleidryal*].⁸³

penbaladr *ans.* cyfan, i gyd; *e.* ?pennaeth.⁸⁴

Oianau^{LIDC} 122 Kynan kadwaladir. Kymri penbaladir. / bitaud ev kinatil a edmyccaur.

(Oianau^{Pen3} 217 kynan katwaladyr / kymry benn baladyr. / bydawl eu kynnadyl a etmycawr.)

pâr *e.* gwaywffon, ffon; *ll.* **parau.**

CA (XIX) 209 aessawr dellt anibellet a adawei. / pareu rynn rwygyat / dygymynei. e gat

?CA (XCIX) 1211 tri guaid frant fraidus leo / bubon a guoreu bar deo.⁸⁵

CA (GwC) 1367 Kynvelyn gasnar / ysgwn bryffwn bar. / Goborthyat adar

?CA (GwM) 1475 par ar delw rwysc rwyf bre / rymun gwlat rymun rymdyre.⁸⁶

CC 10.5 Ys arganfu perif a'e lu reglyd y bar [*reglyt ypar*] / Ac y vorawc a orugost newyd y par

CLIH I.3a Llym vympar, llachar ygryt. / Armaaf y wylyaw ryt

CLIH II.3b Kynn bum kein vaglawc, bum eiryan ; / oed kynwaew [*cymwaew*] vym par, oed kynwan [*kynnwyf* / *kyn wyf*]

Cristlesu 33 G6r o gud para6chrud wythuer, / A da6 y lywya6 y la6er.

EWGP III.8d ac ysgynnu o du corof / a disgynnu bar ar araf.

LlymAw 30b Y gur a rithao duv. o rigaeth carchar. / rut y par o penaeth / owein reged am ry vaeth.

PBT (LITARA) 8.2 Yn wir dymbi romani kar. / Odit o vab dyn arall y par. / Racdaw ryglywhawr mawr [*maw*] gyfagar

PeirFab 13 llawer tarf a chyuarf. llawer perchen arf. yn eidaw aedan. / llawer par penhir. lawer paladyr hir.

PT V.29 eil agheu oedd y par. / yn llad y escar.

pennawr *e.ll.* pennau gwaywffyn neu arfau eraill; ?blaenau bolltau bwa croes.

CA (XI) 95 eu llain. gwyngalch a phedryollt bennawr. / rac gosgord mynydawc mwynvawr.

?CA (XIV) 128 od uch lled lladei a llawnawr. / en gystud heyrn dur arbennawr.⁸⁷

⁸² Diwygiwyd gan I. Williams er mwyn yr odl, ac felly hefyd yn BOHP ll. 697 a H-cd, ond cedwir y terfyniad -al yn GodA t. 112. Gw. hefyd J.T. Koch, GodA t. 225: 'the last line may be loosely generic or simply lacks *prifodl*'.

⁸³ Gw. y n. blaenorol.

⁸⁴ Mae'r enghraifft gynharaf o'r ail ystyr o ddechrau'r ail ganrif ar bymtheg, yn ôl GPC.

⁸⁵ Y tebyg yw mai *bâr* 'dictor' sydd yma, er bod cyfeiriad at yr arwr fel un 'paladr-fras' yn bosiblwydd arall yn ôl I. Williams. Cymh. GOSP t. 108, BOHP ll. 946 a GodA t. 9.

⁸⁶ Awgrymodd I. Williams y gall *par* 'olygu gwaywffon, neu enw o wreiddyn *peri*', ond fe'i dehonglwyd fel ansoddair ('ready, creative') gan Isaac, 'Gwarchan Maeldderw', ll. 59 a t. 94, gan gyfieithu'r llinell fel 'O unwavering guarantor of authority, High King'.

⁸⁷ Y tebyg yw mai pennau dynion yw'r ystyr yn yr achos hwn, er na fyddai pennau arfau yn amhosibl.

- ?GwynNudd 4c Ban deuaw o kad a chiminad maur / ac aessaur in aghad. / briuint penaur peleidrad.⁸⁸
- LPBT 8.6 Gweleis treis trydar ac auar ac aghen; / yt lethrynt lafnawr ar pennawr disgowen.
- ?**plwm** *e.* plwm; ?arfau yn cynnwys plwm; ?*ans.* yn galed.⁸⁹
- ?CA (XVIII) 191 tri en drin en drwm. / llew lledynt blwm; / eur e gat gyngwrn.
- pren** *e.* gwaywffon, ffon.
- CA (XLIV A) 482 a dalwy mwng bleid heb prenn. ene law; / gnawt gwychnawt eny lenn.
- (CA (XLIV B) 493 a chynyho mwng bleid heb prenn eny lav / gnawt gwychnawt eny lenn.)
- CLIH II.9a Baglan brenn, ganghen galet, / Am kynnwysy Duw diffret. / Elwir prenn kywir kyniret.
- LPBT 2.5 wyf eissygpren kyfyg ar gerd.
- LPBT 7.62 Neu Pren purawr vyd / ffrwythlawn ygynnyd.⁹⁰
- PBT (LITARA) 1.5 py pren a vo mwy. / noget daronwy.⁹¹
- PT VIII.13 pren onn ytyw [*onhyt yw*] vy awen gwen / yscwydawl y rac glyw gloyw glas gwen⁹²
- prenial** *e.* brwydr neu ymladdfa (â gwaywffyn); coed defnydd.
- CA (LXXII) 899 dymgwallaw gwledic dal; / oe brid brennyal.
- CLIH I.23 Prennyal dywal gal ysgwn / Goruc ar Lloegyr [*loegyr \ Loegr*] llu kyngwrn.⁹³
- PT XI.13 Digonif [*Digonwyf*] digones y lyghes. / o beleidyr o bleigheit pren wres. / prenyal yw y pawb y trachwres.
- rhaidd** *e.* gwaywffon; *ll.* **rheddiau**.
- ELIDW^{Pen29} c Kikleu odures eu llaueneu, / Can Run en rudhur bedineu, / Guir Aruon rudyon eu redyeu.
- ?(ELIDW^{BL14931} c Kygleu urth wres eu llawneu / Gan Run ynrudher bydyneu; / Gwyr Aruon rudyon yn rydieu.)
- rhethren, rhethr** *e.* ffon, paladr, gwaywffon; *ll.* **rhethrau**.
- PT XI.3 eiric y rethgren riedawc. / rieu ryfelgar gewrheruawc.
- rhodawg** *e.* tarian (gron).
- CA (LXXXVII B) 1080 twll tal y rodawc / cas ohir gwychauc
- (CA (LXXXVII A) 1057 twll tal e rodawr / cas ohir gwythawc)⁹⁴
- EchYnys 12 Twll tal y rodawc ffyryf ffo diawc. ffyryf diachor.
- PBT (LITARA) 10.3 Rodawc braw llaw y treghi. / ac yn eryri ymoloi.
- rhodawr** *e.* tarian (gron).
- CA (II) 23 twll tal y rodawr ene klywei / awr. ny rodei nawd meint dilynei.
- Gw. hefyd o dan *rhodawg*, CA (LXXXVII A) 1057.
-
- ⁸⁸ Gallai gyfeirio naill ai at bennau dynion neu at bennau arfau.
- ⁸⁹ Trafodir y gair hwn, a'r ffurfiau *plymlwyd*, *plymnwyd* a *plymnaid*, yn adran 3.2.2.
- ⁹⁰ Awgrymodd Haycock y gall *pren purawr* gyfeirio at Grog Crist, neu at 'a poet's efficacious staff, or tree of timber – possibly figurative – whose increase is fruitful'.
- ⁹¹ Y tebyg yw mai 'coeden' yw prif ystyr (ffigurol) *pren* yma, a'r bardd yn chwarae ar ystyr yr enw personol Daronwy (gw. n. Haycock), er nad amhosibl fod ystyron yn ymwneud ag arfau ynghlwm hefyd.
- ⁹² Awgrymodd I. Williams ddileu *gwen* ar ddiwedd ll. 13, neu ddarlenn *gwenn scwyd* ar ddechrau'r llinell nesaf.
- ⁹³ Nododd I. Williams ei bod yn ymddangos bod yr englyn sy'n cynnwys y llinellau hyn wedi 'crwydro' o un o gyfresi 'Englynion y Beddau'.
- ⁹⁴ Awgrymodd I. Williams, CA 1057n, ddarlenn *rodawc* yma, megis yn fersiwn B, er mwyn yr odl, a H-cd yn cytuno.

rhôn *e.* gwaywffon.

PT XI.24

kat ygcoet beit boet ron dyd. / ny medylleisti dy alon.

saeth *e.* saeth; *ll.* **saethau**.

Afall^{Pen3} 9

seith long y deuant a seith gant dros donneu. / disgynant ar draeth adan saetheu.

EWGP VI.24c

Gorwyn blaen der6; oeruer6 d6fyr; / kyrchit bi6 blaen bet6er6; / g6nelit aeth saeth y syber6.

PBT (LITARA) 8.54

rwng saeth vereu ahayarn gwyn. / Galwhawr ar vor. gwaywawr ae gryn.

dysaethu *bf.* saethu, ergydio; cyrchu'n sydyn, ymosod (ar).⁹⁵

LPBT 21.14

Dyffynhawn lydan dylleinw dy llyr, / dysaeth, dychyrch traeth diuwg dybyr.

saffwy *e.* gwaywffon, colyn.

CA (LXIII B) 734

Angor deor dain / sarff saffwy grain. / blaen bedin

(CA (LXIII D) 752

Angor deor dain / sarff saffwy graen / anysgoget vaen / blaen bedin)⁹⁶

saffwyog *e./ans.* gwayw-wr; yn dwyn gwaywffon.

CA (XXXIV) 384

vn seirchyawc saphwyawc son edlydan.

PT XI.29

kat ygwensteri ac estygi lloygyr. / safwyawc [saf6a6c] yn awner.⁹⁷

?**saxa** *e.* ?cleddyf cam, cyllell, 'sax'.

CA (XLV B) 511

un s saxa secisiar / argouduit adar

(CA (XLV A) 500

vn axa ae leissyar / ar gatwyt adar)

(CA (XLV C) 523

am sut seic sic sac / adleo gogyuurd gogymrat)

seirch *e.un./ll.* arfwisg, arfau; arfwisg i geffyl, offer ceffyl, harnais, harnais rhyfel; *ll.* **seirchiawr**.

CA (XXIV) 289

gorgolches e greu y seirch

CA (LXXIII) 907

Gwrddweryt gwaet am irved; / seirchyawr am y rud yt ued.

CA (LXXIII) 908 (x2)

seingyat am seirch seirch seingyat.

CA (LXXVI) 943

Dyfforthes cat veirch a chat seirch / greulet ar gatraeth cochre

CA (LXXXVII A) 1061

yg cat veirch a seirch greulet.

(CA (LXXXVII B) 1084

y gat veirch ae seirch greulet)

?CA (XCIII) 1150

diryeit o eirch meirch yg kyndor aur.⁹⁸

CA (XCIV B) 1162

nav ugeint am bob vn am beithynat. / ardemyll meirch a seirch a seric dillat

CA (XCV) 1165

Gosgord gododin e ar ravn rin. / meirch eiliv eleirch a seirch gwehin.

EBedd^{LIDC} 15b

Gwydi gweli a gwaedlan. / a gviscav seirch a meirch cann. / Neud ew hun bet kintilan.

EBedd^{Pen98B} 5a

Gwedi seirch a meirch crychrawn / a gawr [gwawr] a gwaywawr [gweywr] vniawn, / amdinon rythych dros odreon / pen hardd Llovan Llaw Estrawn.

EBedd^{Pen98B} 6a

Gwedi seirch a meirch melyn / a gawr a gwaywawr gwrthryn, / am dineu rhych bych dros odreon / pen hardd Llovan Llawygyn.

EWGP VIII.18a

Bit wynn t6r; bit orun [or6n] seirch; / bit hoffder lla6er ae heirch; / bit l6th chwanna6c, bit ry[gy]nga6c cleirch.

⁹⁵ Gw. Haycock, LPBT 21.14n, a GPC d.g. *dysaethaf*: *dysaethu*.

⁹⁶ Cymh. fersiynau A a C o'r awdl, CA 717-20 *Angor dewr daen / sarph seri raen / sengi wrymgaen / e mlaen bedin*, a 741-3 *angor deor dain / anysgocvaen / em blaen bedin*.

⁹⁷ Tynnodd I. Williams, PT XI.29n, sylw at anhawster y geiriau olaf, a gw. hefyd ddarlleniad H-cd *saffwyawg [nêr yng ngawr]*, a BTF t. 29 am ddarlleniad y llsg.

⁹⁸ Gw. I. Williams, CA 1150n, sy'n darllen *seirch* am *eirch* yma, a chyfieithiad Jarman, BOHP ll. 889 'Conquerors from their horses' saddles in the van of battle', ond cymh. J.T. Koch, GodA t. 45 'He returned from horses' [?]flanks in the front rank of battle's uproar'.

- MarCyn 55 pedwar vgeinmeirch a seirch cyhawael
PT X.19 Gwr gwiw uch y amlw seirch. / a rodei veirch y eircheit.
?cadseirch, gw. o dan *seirch*, CA (LXXVI) 943.
gwrmseirch *e.* harnais neu arfwisg ddulas.
CA (XXXIII) 373 Gwyr a aeth gatraeth yg cat yg gawr. / nerth meirch a gwrymseirch ac ysgwydawl.
CA (L) 568 gnawt ene neuad vythmeirch / gwyr a gwrymseirch.
CA (LXXII) 902 perchen meirch a gwrymseirch ac ysgwydawl yaen.
CLIH XI.79b Heled hwyedid a'm kyueirch, / "O Duw! Padiw yt rodwr gwrmseirch / Kyndylan, a'e bedwarddeg meirch?"
?seirchiawg *ans.* ?arfog, yn gwisgo arfwisg.
?CA (XVII) 167 Aer seirchiawl / aer edenawl.
?CA (XXXIV) 384 vn seirchiawl saphwiawl son edlydan.
?**seri** *e.* llwybr; ?rhywbeth blaenfaen, ?gwywffon.⁹⁹
?CA (XVIII) 201 a dyw o vrython / wr well no chynon / sarff seri alon.
?CA (LXIII A) 718 Angor dewr daen / sarph seri raen / sengi wrymgaen / e mlaen bedin.¹⁰⁰
serr *e.* bilwg, cryman.
LPBT 5.209 bum ser gan gynbyn. / bum bwystuer ryn [*hyn*].
sgeth, gw. o dan *ysgeth*.
sgwyd, gw. o dan *ysgwyd*, CA 444, 1148, 1179 (*sgwydog*), 1205 a 1219.
?**sychyn** *e.* ?cethren, ?gwywffon.
?CA (LXXV A) 933 goglyssur heyrn lliveit llawr en assed. / sychyn yg gorun en trydar; / gwr frwythlawn flamdur rac esgar.
tâl *e.* blaen neu fogail tarian.
CA (II) 23 twll tal y rodawl ene klywei / awr. ny rodei nawd meint dilynei.
CA (LXXXVII B) 1080 twll tal y rodawl / cas ohir gwythauc
(CA (LXXXVII A) 1057 twll tal e rodawl / cas ohir gwythawl)
?EBedd^{LIDC} 46c-d bet ew bet Eitew oet hun, / a bet Eidal tal yscvn.¹⁰¹
EchYnys 12 Twll tal y rodawl ffyrff ffo diawl. ffyrff diachor.
PT XII.44 Tyllynt tal yscwydawl rac taleu y veirch.
talfriw *ans.* â'i wyneb neu ei fogail yn friw.
CA (LI A) 587 ysgwyt rugyn rac tarw trin y dal vriw vu.
(CA (LI B) 596 scuylt grugyn iractaryf trun tal briv bu.)
(CA (LI C) 607 ysgwyt rugyn rac doleu trin tal vriw vu.)
?**talyrth** *e.pers.* ?yn gwrthio â tharian.¹⁰²
?EBedd^{LIDC} 52a Bet talan. talyrth yg kinhen teircad.

⁹⁹ Yr ystyr gyntaf sydd yng nghyfieithiad Jackson, GOSP t. 123 'the serpent on the path of the enemy', a deongliadau tebyg a geir gan Jarman, BOHP ll. 211, a J.T. Koch, GodA t. 73. Nodwyd yr ystyr hon hefyd gan I. Williams, CA 201n, er dadlau y gallai *seri* weithiau fod yn gyfystyr â *saffwy* ar sail yr enghreifftiau yn y gwahanol fersiynau o CA (LXIII).

¹⁰⁰ Cymh. fersiynau B, C a D o'r awdl, CA 733-5 *Angor deor dain / sarff saffwy grain. / blaen bedin*, 741-3 *angor deor dain / anysgocvaen / em blaen bedin a 752 Angor deor dain / sarff saffwy graen / anysgoget vaen / blaen bedin*.

¹⁰¹ Crybwyllwyd y llinell hon gan Haycock yn ei nodyn ar PBT (LITARA) 2.4 *Gnawt yscwyd yscawn ar gefyn yscawt*.

¹⁰² Gw. cyfieithiad T. Jones o EBedd^{LIDC} 52a: 'The grave of Talan of the thrusting front in the clash of three armies'.

tarian *e.* tarian.

?CA (GwT) 1276 Taryaneu bann / am dal hen bann bv edryssed.¹⁰³
YmMTh 12 Rys undant oet rychvant y tarian,

teddyf, teddydd *e.* llafn bwyell.

CA (GwM) 1435 Trengsyd a gwydei neb ae eneu / y ar orthur teith tith [*teth*] a thedyt.¹⁰⁴

?**tryfer** *e.* picell driphen.

?LPBT 22.2 Py delismaes pwy ae swynas yn llaw trahael.¹⁰⁵

ysbâr *e.* gwaywffon; *ll.* ysberi.

CA (XXIII A) 267 greit uab hoewgir /ac ysberi y beri creu.
(CA (XXIII B) 276 breint mab bleidgi / rac ysberi y beri greu.)
CA (LXXXV) 1044 lluch gwynn gwynn dwll ar ysgwyt / yor [*y or.*] yspar llary yor. molut
MolCad 41 kedwid [*kedwessid*] grut Kymry can differ y ysgwyd ~ / y ysberi pell yd
glywer.
Oianau^{LIDC} 158 Dirchafaud dreic faud fau isperi / gurt kyuan uaran o lan. teiwi.

?(y)**sgeth** *e.* ?arfau, arfwisg; gwaywffon; ‘Scot’s targe’; tarian gron fechan Sgotig.¹⁰⁶

?CA (III) 36 ny nodi nac ysgeth nac ysgwyt.

?CA (LXXXIII) 1008 tavloyw ac ysgeth tavlet wydrin.

?**ysgwr** *e.* gwaywffon.

?Tryst 3 glev diwal hygar hael huyscur. / yscinvaen beirt bit butic clydur.¹⁰⁷

ysgwyd, sgwyd *e.* tarian; *ffig.* amddiffynnwr, amddiffynfa, noddfa; *ll.* **ysgwydawr**.

Afall^{LIDC} 29 Kymaethlissvn e in y bon. ir bot y wun. / Am yscud. ar wy isguit. am clet
ar wy clun.
(Afall^{Pen3} 14 kynetleis yn y bon yr bod bun. / am ysgwyt ar vy ysgwyd am cled ar vgy
klun.)
CA (I) 5 ysgwyt ysgauyn lledan / ar bedrein mein vuan.
CA (III) 36 ny nodi nac ysgeth nac ysgwyt.
CA (IV) 45 ket dyffei wyned a gogled e rann. / o gussyl mab ysgyrran / ysgwydawr
angkyuan.
CA (XIV) 122 Gwr a aeth gatraeth gan wawr. / wyneb udyd ysgorva ysgwydawr.
CA (XVII) 169 nyt oed diryf y ysgwyt / gan waywawr plymnwyt.
CA (XXIV) 277 Arwr y dwy ysgwyd adan e dalvrith.
CA (XXIX) 335 keimyat yg cat gouaran. / ysgwyt eur crwydyr cadlan; / gwaewawr uswyd
agkyuan.
CA (XXXI) 360 achubyat eng gawr ysgwydawr angkyman.
CA (XXXIII) 373 Gwyr a aeth gatraeth yg cat yg gawr. / nerth meirch a gwrymseirch ac
ysgwydawr.
CA (XLI) 444 mal taranaur [*taran*] / nem tarhei scuytaur / rac rynnaud eithinin.
CA (XLII A) 448 Disgynsit en trwm rac alauoed wyrein / wyre llu llaes ysgwydawr.
CA (XLII A) 449 ysgwyt vriw rac biw beli bloedvawr.

¹⁰³ Amgrymodd I. Williams, CA 1276n, mai ffurf ar *taran* sydd fwyaf tebygol yma (cymh. CC 20.25 *Lluchet a tharyan*, neu CC 21.126 *A lluch a tharian*). Gw. hefyd gyfieithiad Jackson, GOSP t. 154 ‘loud thunderous [cries] around Tal Hen Ban’, ond gthg. darlleniad H-cd, *tarianau ban*. Trafodir y llinell hon ymhellach yn adran 3.13.1 uchod.

¹⁰⁴ Am *teddydd* fel ffurf ar *teddyf*, ac am ddarllen *tith* ‘tuth’ yn lle *teth* gw. Isaac, ‘*Gwarchan Maeldderw*’, 89.

¹⁰⁵ Trafodir yn adran 3.3 awgrym W.J. Gruffydd, *Math vab Mathonwy*, tt. 219-20, y gellid diwygio *trahael* i *tryfer* (gw. hefyd nodyn Haycock yn LPBT).

¹⁰⁶ Gw. I. Williams, CA 36n; R. D. Fulk, *B* 28 (1978-80), 401-2, a J.T. Koch, GodA t. 179.

¹⁰⁷ Diwygir i *h[y]* *ysgwr* yn H-cd, ond cymh. geirfa LIDC t. 150 ‘*huyscur*, ans., ? cadarn, praff, bywiog’.

CA (XLIV A) 479	Am drynni drylaw drylenn. / gweinydyawr ysgwydawr yg gweithyen.
CA (LI A) 587	ysgwyt rugyn rac tarw trin y dal vriw vu.
(CA (LI B) 596	scuyt grugyn iractaryf trun tal briv bu.)
(CA (LI C) 607	ysgwyt rugyn rac doleu trin tal vriw vu.)
CA (LIH) 617	Ny mat wanpwyt ysgwyt / ar gynwal carnwyt.
CA (LXV) 796	ae ysgwyt ar y ysgwyd. hut arolli / wayw mal gwin gloew o wydyr lestri.
CA (LXXII) 902	perchen meirch a gwrymseirch ac ysgwydawr yaen.
CA (LXXXV) 1043	lluch gwynn gwynn dwll ar ysgwyt
CA (XCIII) 1148	Scwyt dan wodef. ny ystyngei rac neb
CA (XCV) 1169	o gussyl mynydauc / trossassei ysgwydaur. / kwydassei lafnavr
CA (XCVIII) 1205	ny wisguis imil imil luit / heinim i guaiu ae yscuit / nae gledyf nae gyllell / no neim ab nuithon / gur a uei well.
CA (C) 1219	gnaut ar les minidauc scuitaur trei / guaurud rac ut eidin uruei.
CC 31.12b	A glyweist-di a gant Kynuarch? / 'Bit dy ysgwyd ar dy uarch;
CLIH I.9c	Gwasgarawt neint am glawd caer. / A minneu armaaf / Ysgwyt brwyt [bryt] briw kynn techaf.
CLIH I.15b	Gwen wrth Lawen yd wylwys neithwyr / A'r ysgwyt ar y ysgwyd. / Kan bu mab ymi bu hywyd.
CLIH I.16b	Gwen wrth Lawen yd wylis neithwyr / A'r ysgwyt ar y gnis [gnis \ guis]. / Kan bu mab ymi nyt egis [nydiegis \ ny dieghis].
CLIH I.30a	Dichonat ysteuyll o estyll [esgyll \ esgill] ysgwydawr / Tra vydat yn seuyll, / A vriwat ar aghat Byll. ¹⁰⁸
CLIH I.38a	Ysgwyt [ysgwyt \ Y ysgwyt] a rodeis y Byll, / Kyn no'e gysgu neu bu doll. / Dimiaw y hadaw ar wall.
CLIH III.11b	Penn a borthaf tu mordwyt, / Oed ysgwyt ar wlat [ar y wlat \ ar wlat]; oed olwyn yg kat, / Oed cledyr kat kywlat rwyt.
CLIH III.33b	Neu'm rodes i Run ryueduawr [ryuedliawr] / Cant heit, a chant ysgwydawr, / Ac vn heit oed well pell mawr.
CLIH III.43b	Eilweith gweleis gwedy gweithyen awr / Ysgwyt ar ysgwyd Vryen. / Bu eil yno Elgno Hen.
CLIH V.10a	Teneu fy ysgwyd ar asswy fy nhu, / Cyd [cy] bwyf hen, as gallaf. / Ar Rodwydd Forlas gwiliaw. ¹⁰⁹
CLIH XI.14c	Kyndylan kymwyat wyt, / Armeithyd na bydyd [bydy] lwyd, / Am Drebwll twll dy ysgwyt.
CLIH XI.22b	Stauell Gyndylan, neut athwyt heb wed, / Mae ym bed dy yscwyt. / Hyt tra uu, ny bu dollglwyd.
CLIH XI.55b	Y dref wenn rwng Trenn a Throdwyd, / Oed gnodach ysgwyt tonn yn dyuot o gat / Nogyt ych y echwyd.
CLIH XI.92b	Edeweis y weirglawd aer. / Ysgwyt digyuyng; dinas y gedyrn, / Goreu gwr Garanmael.
GwynNudd 5b	Ath kiuarchaw hv yscun / gur. ae iscuid in aghen. / pebir gur pan iv dy echen.
LlymAw 6b	Ottid eiry guin. aren. / segur yscuid ar iscuit hen. / ryuaur guint reuhid dien.
LlymAw 7c	Ottid eiry ar warthaw reo. / gosgupid guint [gint] blaen guit tev. / kadir yscuid ar yscuit glev.
LlymAw 23a	O kiscaud yscuid ac aral goruit. / a guir deur diarchar / tec nos. y. ffisscau escar.
LlymAw 28a	Kin imtuin ariweu ac yscuid arnad. / diffreidad kad kynuid. / pelis pa tir. yth uaguid.
LPBT 5.18	Bum cledyf yn aghat, / bum yscwyt yg kat.

¹⁰⁸ Am y diwygiad gw. n. I. Williams, a Rowland, EWSP t. 526.

¹⁰⁹ Digwydd yr englyn hwn hefyd ar ddechrau 'Gwên ap Llywarch a'i Dad' (CLIH I) yn llsgr. NLW 4973b (EWSP tt. 404-6).

LPBT 6.16	pan yw nos lloergan, / arall ny chanhwyt / dy yscwyt allan?
LPBT 19.7	Ercwlff a dywedei / agheu nas riuei. / Yscwydawl ymordei / arnaw a torrei.
MolCad 40	kedwessid grut Kymry can differ y ysgwyd
PaŴr 51	Oet guychir y annuyd. / o cletyw ac yscuid.
PaŴr 83	y iscuid oet mynud / erbin cath paluc.
PBT (LITARA) 2.4	Gnawt rwyf yn heli beli wirawt. / Gnawt yscwyt yscawn ar gefyn yscawt.
PBT (BTF) 3.24	kat tuman llachar derly6 derlin. / ysc6yda6r yn lla6 garthan yggryn.
PBT (BTF) 3.49	Nyt ef dieghis ysc6yt owein.
PBT (BTF) 3.50	Ysc6yt uolch 6rthyat ygkat trablud. ¹¹⁰
PBT (BTF) 3.58	preid pengyfylchi. / keig arysc6yda6r. / Ma6r discreina6r llafna6r am iat.
PBT (LITARA) 8.70	ae taryf yscwytawr / ae newityaw gwaywawr
PeirFab 17	llawer gorwyd hoyw. llawer yscwyt loyw ysgafn lydan.
PeirFab 29	pan vei varw llonn pann vei ysgwyd tonn.
PT VII.43	peleidyf ar yscwyd. yscwyt yn llaw / godeu a reget yn ymdullyaw.
PT VIII.14	yscwydawl y rac glyw gloyw glas gwen
PT XII.44	Tyllynt tal yscwydawl rac taleu y veirch.
YmMTh 4	Oed llachar kyulauar kyulauan, / Oed yscuid o tryuruyd o tryuan.
sgwyddawg <i>e./ans.</i> (un) sy'n cario tarian.	
CA (XCVI) 1179	nyt oed hyll ydellyll en emwaret. / atwythic scuidauc [<i>scyndauc</i>] madauc eluet.
?ysgwydfolch , gw. o dan <i>ysgwyd</i> , PBT (BTF) 3.50.	
?Ysgwyd(d)frith , <i>enw ceffyl</i> , 'Dappled Refuge'; 'Dappled Withers'. ¹¹¹	
?LPBT 15.47	'Yscwydurith' yscodic / gorwyd llemenic,
ysgwydfrw , gw. o dan <i>ysgwyd</i> , CA (XLII A) 449.	
ysgwydrwy <i>e.</i> cylch tarian, 'shield-ring'.	
LPBT 5.226	rud em vyg kychwy. / eur vy yscwytrwy.
ysgwydwyn <i>ans./e.</i> [gŵr] gwyn ei darian.	
CMGw 90	Ysg6ydwyn Ho6el uab Kadwal.
CMGw 150	Kennat g6astat ysg6ydwyn,
CMGw 157	Deu ysg6ydwyn Veli a dyvi ynaeth [<i>yuaeth</i>],
CMGw 162	P6y wledych wedy deu ysg6ydwynn Ueli?
?ystle <i>e.</i> ?gwaywffon.	
?CLIH XI.93b	Karanmael, kymwy arnat. / Atwen dy ystle o gat. / Gnawt man ar gran kyniuiat. ¹¹²

Cyfanswm y cyfeiriadau = 467, neu 542 o gynnwys y ffurfiau amheus

¹¹⁰ Awgrymir darllen *yscwytuolch* yn G t. 84, ond *ysgwyd wolch* yw darlleniad H-cd.

¹¹¹ Gw. Haycock, LPBT 15.47n.

¹¹² Awgrymodd I. Williams ddarllen *ystlen*, ac felly hefyd Rowland, EWSP tt. 492 a 607, gan gyfieithu'r llinell fel 'I know your nature from battle', ond gthg. Lloyd-Jones, 'Ystle': 'I bear the marks of thy spear' (gw. n. 48 ym Mhennod 3).

Atodiad Ib: Cyfeiriadau at Arfau gan Feirdd y Tywysogion¹

aes (cymh. *aesawr*) *e. tarian.*

- I 7.59 Aes gychwyn ysgwydwyn wanar, / Ysgor gorf, ysglyf torf taerfar.
 I 7.119 Lliaws aes esmwyth falch gaerwys / Ar ei helw a hwylynt tra Llynnwys;
 V 10.71 Pan ddoeth aes [*oes*] aesawr yng ngryn, / Pan ddyfu pen llu Penllyn.
 V 24.44 A lluoedd yng ngnif a llueddawg [*lluoeta6g*]*—faes, / A lliaws dilaes aes*
asgethrawg,
 VII 8.20 Oesawg farchawg, feirch gydnaid, / Aes falchliw rudd eurfriw rwyd.
 VII 16.15 Oedd pargoch yn aes droch, drom,

aesdrygwydd *e. llwyr gwymp tarian.*²

- VI 27.5 Mor draws fu Iesu am aesdrygwydd [*aes d(d)igwydd \ amaestrygwyd*],

aesdur *e. dur tarian, 'steel of shield'.*

- V 9.5 Dychymysg aerffysg yn arfle—aesdur, / Â'i gleddyf fflamddur a'i glod
 dyre:

aesfrau *e./ans. [gŵr] treuliedig ei darian.*

- I 7.39 Gorllechais-i eisiau o'i oesfriw, aesfrau, / O'i angau anghlaear,

aesfriw *ans. â tharian ddrylliedig; yn dryllio tarian.*³

- VII 10.1 Oesfyr dy alon, aesfriw—Faredudd, / Trawsfalch udd treiswlad wiw,

aesgar *e./ans. [gŵr] hoff o'i darian.*

- IV 5.65 Clod wasgar, aesgar eisgur—gyfarfod, / Gyfarfawg benadur
 [*bennyadur*],

aesgur *ans. yn dryllio tarian.*

- VII 46.24 Ysgor côr, Cymru ddiffreidiad, / Aesgur fal Arthur, erthyst laddiad.

aestrai *ans. drylliog ei darian.*

- IV 4.208 Glew ddefawd, glyw oestrawd aestrai.

aestrawd *e. ymladd yn erbyn tarianau; brwydr.*

- IV 9.46 Buchedd glyw, gloyw ystryw aestrawd,

aestromrudd *ans./e. [â] tharian drom a gwaedlyd.*

- VII 8.1 Maredudd aestromrudd troch,

aestwn *e./ans. tarian ddrylliog; drylliog ei darian.*

- III 21.51 Caraswn aestwn as dirperi,

- IV 2.5 Aer gyngwrn ysgwn [*yst6nn*], aestwn eistor, ⁴

aeswan *ans. yn trywanu tarian.*

- II 1.55 Ail Osfran gynnan aeswan oswydd,

aesawr (cymh. *aes*) *e./ll. tarian, tarianau.*

- I 9.126 Pan amwyth Owain aur athrefi Dinbych / Dydd yn ystrad, aesawr dreuliaw,
 II 1.56 Ail Osfran gynnan aeswan oswydd, / Aesawr hael orfawr arhawl orfydd;
 II 1.76 Ni chymu rhwyf llu â llawgyngor—yng ngawr, / Ni chymyrth aesawr yr un
 eisior [*eisgyor*] / Na cham leferydd ar lid Echdor.
 II 14.70 Trais erwyr yn ffwyr, ffaw ehegyr, / Trai eu dwy aesawr gan un ystyr.
 II 24.13 Gwenydd gwrth lawr, gwenydd aesawr, oswydd gwyddaw,
 II 24.41 Teulu talfriw, aesawr fflamliw rhiw rhuddfoawg.
 III 14.31 Marchawg balch, bwlch ei aesawr, / Meirch anfonawg mynawg mawr.
 III 20.31 Argae torf rhag twrf aesawr, / Argleidriad, fleiniad, flaid gawr.

¹ Cyfeirir at linellau yn ôl rhif cyfrol (CBT), rhif cerdd a rhif y llinell sy'n cynnwys y gair perthnasol. Mae'r ystyrion a roddir yn seiliedig ar eirfaeodd, nodiadau ac aralleiriadau CBT ac ar GPC a G. Nodir mewn cromfachau sgwâr ddarlleniad y llawysgrif(au), lle mae geiriau allweddol wedi eu diwygio yn CBT, neu yn achos amrywiadau llawysgrifol perthnasol.

² Gw. CBT VI 27.5n a G tt. 14 a 192 am y ffurf hon fel *aes + try- + cwydd*.

³ Yr ystyr gyntaf a geir yn aralleiriad CBT, a'r ail yn GPC a G t. 13 (gw. CBT VII 10.1n).

⁴ Am y diwygiad gw. ib.n.

- III 24.10 Mor eisiau [*eysssev* \ *eisseu*] eu dwyn yn eu dyrwen, / Aesawr annïanc oes annïen!
- III 24.94 Wrth ar [*yr*] a'm carai caraf gymen—gadw, / Cerrynt aesawr bradw, brad gynghallen,
- V 1.23 Pôr eisor, aesawr weinifiad: / Pan'd rhagddaw bu ffaw, bu ffysgiad?
- V 10.71 Pan ddoeth aes [*oes*] aesawr yng ngryn, / Pan ddyfu pen llu Penllyn.
- VII 23.8 Gŵr yng ngryd yn rhyd, gŵr fal Rhodri—Mawr, / Gŵr eurglawr aesawr uswydd holli,
- VII 24.70 Llyw ysy'n, synhwyrfawr riydd, / Lliwgoch ei lafnawr, aesawr uswydd;

arf *e.* arf, offeryn, arfogaeth, arfwisg; gwaywffon;⁵ *ll.* **arfau, eirf, yrf.**

- I 7.97 Aml edfynt a'm dyle / Am adfod arth arfod arf he
- I 9.96 Honnaf arfau [. . . *eu*] gorfelyn ei ongyr.⁶
- I 18.17 (ES) Nodded ni'm rhodded rhag rhysgyr—arfau / Arfod Cai a Bedwyr;
- I 20.17 (ES) Arddelwaf o'th nawdd rhag tawdd tanawl / Eirf gymwy gorddwy angerddawl—uffern,
- I 25.17 (EG) Eirf drabludd angudd, angerdd Dinbyrn,
- I 27.108 (EG) Mynnid im gyreifiaint mwyniant creiriau—Duw / A diofryd arfau.
- II 1.136 Arfaeth ehelaeth, wrth ei holi, / Arfau o Ddeau, barau beri;
- II 3.3 Arfaeth yw gennyf, arfau gyrchiad—Deifr [*deuryt* \ *devryt* \ *deifr*], / Dodi dwfr i'th farwnad.
- II 4.2 Cedifor, eurgorf o Argoed—pan oedd, / Arf cyhoedd cyn addoed;
- II 13.3 Pan uchel uchod, pan achubed—Ffrainc, / Pan Ffaraon fföed, / Pan fu yrf am gyrf am galed,
- II 13.4 Pan fai arf am farf a fyried, / Yng Nghoed Gorfynwy yng ngorddibed—Lloegr
- II 14.6 Deon a yrrais ddygyhused, / Diarswyd ar frwydr, arfau goched!
- II 14.36 Cydwyr ydd aethant er clod obryn, / Cyfoedon arfawg arfau edwyn.
- II 14.91 Achubiaid pob rhaid rhudd eu harfau, / Echedwynt rhag terfysg eu terfynau.
- II 14.124 Ciglau am dâl medd myned plaid [*mynet dreic*]—Gatraeth [*Cattraeth*], / Cywir eu harfaeth, arfau lliwaid.
- II 16.33 Piau yr arfau arfod heb giliaw, / Ni giliant hyd angau?
- II 28.24 I'th arfod, osod oseb, / I'th arfau ni'th arfaidd neb.
- III 12.26 Caswallawn eisor eisiau [*eisseu*]—ei ddifod [*dyuot*], / Balch arfod, bwlch arfau;
- III 12.56 Arf tarf, torf angor, Iorferth.
- III 16.112 Gorflwng arf, aerfeddawg bennaeth,
- III 16.121 Ni fwch dyn ei arfaeth. // Arf torfoedd terfysg, Eingl yng nghydoch
- III 16.133 Ei barau, ei arfau arfoloch [*y bareu arueu aruoloch* \ *y baren aren arvoloch* \ *y bareu arueu arvoloch*],
- III 16.139 Coch arfau aerfan, cochliw ei luman / Rhag baran beirdd fangor,
- III 16.243 Yd wanai wanar, yd waned: / Barf ar farf, a'i arf yn greuled, / Tâl tra thâl, traniel tra chaled!
- III 20.29 Arglwydd teithiawg, twythfawr—yn arfau, / Yn arfrwydr byddinawr,
- III 21.86 Arfau pendrychion cochion coches, / Arfawg, tormennawg torf anghynnes,
- III 24.147 Aerdarf derfysgdaryf, arf Arodriawn [*arodra6n*],
- IV 4.83 Arf eryf eryr Nanhoywnain [*nanhoeunin*],⁷
- IV 4.143 Gŵr gwaedrwyf aerglwyf, eurgledd—oedd ei arf, / Eurgorf tarf, torf hywledd.
- IV 4.185 Bryd eirfgryd [*erof gryd*], arf grau a ddodai,
- IV 5.74 Gwyn, gwaednawdd, aerflawdd, aerflaidd [*aervloed*] afael—lew, / Arf trylew trais allael;

⁵ Mae'r ystyr 'gwaywffon' yn debygol yn achos I 7.97 *Am adfod arth arfod arf he*.

⁶ Awgrymir *arfeu* yn CBT ar sail y gynghanedd â *gorfelyn* (ib.n).

⁷ Gw. ib.n am *arf* fel cyfeiriad ffigurol at Owain 'sydd yn offeryn neu'n gyfrwng i ddarparu gwledd i eryr yn rhinwedd ei ymladd'.

IV 5.98	Llas Rhys rhuthr efnys, afneued—ei ddawn, / Aer greulawn arf greuled,
IV 6.34	Hud arfoll archoll yn archlen, / Hud arweddd arfau â'i loflen. / Hud arfaidd tra Thren treiddiau ei alon,
IV 6.61	Pan ddinau gwyar grau ar gryd, / Arfau gŵr gwron a'i dengys.
IV 6.74	Camp rhagod arfod, arfeiddiau—ag arf / Ac aros heb giliaw.
IV 6.107	Gwallofiad alaf, gollewin eryr, / Arf dewrwyr y dwyrain,
IV 6.174	Pan gychwyn arfau, pan gochir, / Pan arfaidd, pan braidd, pan brofir,
IV 6.249	Yn dewdor yn arfor Arfon, / Yn arfod ag arfau rhuddion
IV 9.161	Na'm gwrthod, eirf [<i>eryf</i>] drafod arfdrwch,
IV 9.164	Dadolwch llachar Llachau—gyfarpar, / Yn aerfar yn arfau,
IV 13.22	Ym Môn, ben-dragon, ban ddreigiau—Prydain, / Wyt prydawr i'th arfau,
IV 13.33	Rhuddgrau ei arfau, arfaidd erlyn—Lloegr, / Lliaws bardd o'i gylchyn,
V 1.5	I filwyr eryr, arf gwenwlad—a gwaedd / A gwyddgwn ysborthiad,
V 8.11	A thithau, arf cadau cydlid,
V 10.55	Arf myrdd, aradr cyrdd can iawn, / Eryr gwŷr llewyr Lleisiawn.
V 18.9	Buost mab, arab arfau dras, / Drud cadau, draig cenau Cynlas;
V 18.21	Dy arfau, angau anghywas—galon, / Galofydd rhwy ddyfnas.
V 19.3	Arf eryr gwŷr llewyr llewyn,
V 21.16	Eryr, arf [<i>araf</i>] prifwyr Prydain.
V 23.16	Yn erfid, yn arfod abar [<i>a bar</i>], / Yn arfau bu cenau Cuniar [<i>kunyar</i>],
V 24.3	Arwr yn arfau, aerfeddawg—dëyrn, / Eryr ar gedyrn, eurged farchawg,
V 26.72	Rhys nis cil na deng mil na dau / Pan êl Rhys yn rhwysg ei arfau!
VI 4.11	Arf tarf terfyn ehangrwydd [<i>eheagrwydd</i>], / Aerwr orau pei canmlwydd.
VI 5.11	Nid heddwch tragorllin / (Aer fyrdd arf cyrdd cerddennin!) / Arfoll brwyngoll breenin.
VI 10.33	Ni mad gymyrth arf [<i>araf</i>] ni gymer—benyd / Can ni ŵyr ennyd pa hyd ater.
VI 13.18	Lledrudd parfrys Rhys, rhwysg Hiriell—yn aer, / Yn arfau anghysbell,
VI 17.16	Arf glyw a glywir hyd Frawd!
VI 19.28	Gorau un cyfaillt o'r cyfeillon—mau, / Grym llew ar arfau yw llyw Arfon.
VI 23.4	Arfod ysgymod, gorfod gorflwng, / Arfau briw trilliw, trillu gyhwng.
VI 29.4	Gwelsam-ni gynt, a'i wynt yn orau, / Gwalch [<i>gweilch</i>] Cymru yn cymryd arfau / Yn Lloegr, yn llosgi ei thyrau:
VI 33.19	Gruffudd arfau rhudd, rhydebygir, / Graid barch, i Lywarch fab Elidir,
VII 1.23	Drud yn arfau yn ieuanc, / Draig llys Ffraw, drwg ar lles Ffranc.
VII 6.23	Ein llyw aer, arf taer fal tân,
VII 7.5	Mab Rhys, eurbost llys, aerbair—yn arfau, / Dug angau (dygn a air!)
VII 8.4	Aerwalch eirf, ni theirf, ni thech.
VII 8.11	Bolchgledd yn newredd, yn eirf,
VII 8.12	Balchglod ag arfod ac arf.
VII 23.38	Dewr ddragon, beryfon borthi, / Draig arfau, pebyllau pali.
VII 24.50	Arf lluoedd, eurwisgoedd wisgi.
VII 24.135	Llwyrwys taer [<i>caer</i>] yn aer yn arfau,
VII 25.45	Arf torfoedd terfyn heb warthrudd,
VII 26.17	Arf [<i>araf</i>] torfoedd, terrwyn achubaw,
VII 26.23	Rhwysg aerllew trylew yn treuliaw—arfau / A gwŷr dros fylchau yn falch arnaw.
VII 32.51	Rhwystrowyd Erod, greulawn arfod, ar ei arfau, / Lladdwyd meibon [<i>meibion</i>] gwirion gwynion [<i>gweinion</i>]: gwae eu mamau!
VII 46.17	Arfod Peredur, drymгур dromgad, / Arfawg ab Efrawg, cadr farchawg cad. / Arf Prydain ysgain, ysgarlad—wasgar,
VII 47.17	Arwmp glod orfod, arf cyhoedd—hywerth / Fu Hywel o'r pobloedd,
VII 47.19	Eryr tirlawr, arf torfoedd, / Aer ysgwn, aur ysgwyd oedd.
VII 47.21	Oedd gleifruthr aruthr arf rhyfel,—oedd hael, / Oedd hwyllawr glod uchel,
VII 52.15	Dewr a was ban llas, yn llasar—arfau, / Fal y llas Llachau is Llech Ysgar;
VII 53.28	Arfaeth Llŷr, arf mawrwyr Môn.

- VII 54.33 Dreigiau rhwyg arfau yn rhagori, / Dragon dieiddil [*ddieitil*], fil fanieri,
 VII 55.13 Gŵr golau ei arfau, aergrau ergryd,
arfdwrch *e.* un toredig ei arf.
 IV 9.161 Na'm gwrthod, eirf [*eryf*] drafod arfdwrch,
arfle *e.* gwrthdrawiad, ymladd, maes brwydr.
 V 5.5 Arfle ysgwyd aur yn arnes—cynnygn / Yng nghynnif rhyddodes
 V 9.5 Dychymysg aerffysg yn arfle—aesdur, / Â'i gleddyf fflamddur a'i glod dyre:
 V 14.18 Y ffordd yd gerddwyf [*yd gerd6yf y*], gwrdd yd gre—branes, / Gŵr [*G6r yssy*
 \ *gur*] o farannwg [*vrann6c*] yn eu harfle.
arfod *e.* ergyd, dynnod; brwydr, ymosodiad, cyrch; arfogaeth.⁸
 I 3.152 Yn arfod adwy hwy a orfydd.
 I 7.97 Am adfod arth arfod arf he
 I 9.45 Gwelais o arfod aerfab Gruffudd
 I (ES) 18.18 Nodded ni'm rhodded rhag rhysgyr—arfau / Arfod Cai a Bedwyr;
 II 4.22 Maon Meirionnydd, mor ddihaidd—awch bod / Heb arfod, heb aerflaidd,
 II 16.33 Piau yr arfau arfod heb giliaw, / Ni giliant hyd angau?
 II 14.67 Arfod llewod gwrdd, gwrddwan gedwyr,
 II 22.32 Rhag traeth Caer yn aer, yn arfod gweilgi
 II 28.23 I'th arfod, osod oseb, / I'th arfau ni'th arfaidd neb.
 III 10.39 Aerwyr gawr arfod fawr faran,
 III 11.47 Ym mlaen cadau cadw arfod, / Ac yn ôl diweddwyd dyfod.
 III 12.16 Bryd yn arfod a ddodes.
 III 12.26 Caswallawn eisior eisiau [*eisseu*]—ei ddifod [*dyuot*], / Balch arfod, bwlch
 arfau;
 III 26.6 Arfod fygyr a fagai haelder.
 III 29.11 Ei arfod oedd ei arfaeth,
 IV 6.62 Arfod anwaredd enwerys—yng ngawr,
 IV 6.74 Camp rhagod arfod, arfeiddiaw—ag arf / Ac aros heb giliaw.
 V 23.15 Yn erfid, yn arfod abar [*a bar*], / Yn arfau bu cenau Cuniar [*kunyar*],
 VI 23.3 Arfod ysgymod, gorfod gorflwng, / Arfau briw trilliaw, trillu gyhwng.
 VI 31.12 Llaith arfaith arfod Blathaon,
 VII 5.4 Arfod fygr, aerwalch hydr hy.
 VII 8.12 Balchglod ag arfod ac arf.
 VII 19.7 Aerwalch arfod falch arfaeth,
 VII 20.3 Aerwalch balch, bolchgledd arfod,
 VII 24.33 Draig Arfon, arfod wythlonedd,
 VII 32.51 Rhwystrowyd Erod, greulawn arfod, ar ei arfau,
 VII 46.15 Arfod Peredur, drymgur dromgad,
 VII 51.31 Gwalch [*gwae walch*] aerfalch [*evrwalch* \ *evrfalch* \ *aerwalch*] arfod [*orfod*]
 Geraint,
arfod *b.* ergydio, taro.
 I 7.21 Cad gyhudd gynired / Cyn arfod ein hoesfod fyged
 IV 6.249 Yn arfod ag arfau rhuddion
arfawg *e./ans.* (gŵr) arfog; *ll.* **arfogion**.
 I 8.33 Un o Iwerddon, arall arfogion / O'r Llychlynigion llwrw hirion lli,
 II 14.36 Cydwyr ydd aethant er clod obryn, / Cyfoedon arfawg arfau edwyn.
 II 15.31 Dos, farchawg arfawg, Arfon / A dywed ein dyfod Fôn.
 III 10.6 Awch rhoddaf arawd, arofun—a wna / Arfogion cyd-ddyun [*gyd dihun* \
kyttuun]
 III 10.43 Cyfnewid erfid arfogion, / Cynifiaid cuniaid Caereinion [*caer eillyon* \ *kaer*
eillyon].
 III 21.87 Arfau pendrychion cochion coches, / Arfawg, tormennawg torf anghynnes,

⁸ Am yr ystyr olaf gw. II 28.23n. Ni chynhwysir enghreifftiau o'r homonym *arfod* (*ar* + *bod*), a'i ystyron yn cynnwys 'gofal', 'blaenfyddin' ac 'amser cyfaddas, cyfle, adeg'.

- III 21.127 Gwartherfab Madawg, arfawg erfai,
 IV 4.246 Amdrychid erfid arfogion—i lawr / Am eurglawr mwynfawr Môn.
 V 24.10 Rhyddarfaidd aerflaidd eurflaen rodawg / Arfogion ddragon, draig llys
 eurawg;
 V 24.49 A gwaedlwrw gwŷr aerfwrw arfawg,
 V 26.73 Pan êl Rhys yn rhwysg ei arfau! // Arfawg cymynawg, cymyned— oswydd! /
 Oes uddudd nid tynged,
 VI 5.29 Iorferth esillydd! Arfogion—ei hil! / Hael gynnil gynrheinon!
 VI 31.42 Am fawrweilch, aerfeilch [*aerweilch*] arfogion, / Am fawredd Gwynedd
 ganaon:
 VII 2.1 Colled gŵr arwr arfawg, chwyrn—yng nghad / Yng nghadarnwisg hëyrn,
 VII 22.18 Digardd, hardd, i'w fardd a'i faon, / A'i fyrddau a'i fyrdd arfogion:
 VII 24.111 Taleithawg arfawg aerbaith—Dinefwr, / Teilu huysgwr, ysgyfl anrhaith.
 VII 28.6 Ys bydd it, arglwydd rhwydd rhuddfoawg, / Llywelyn, lluyddfeirch arfawg,
 VII 46.16 Arfod Peredur, drymgur dromgad, / Arfawg ab Efwawg, cadr farchawg cad.
- arfgyrd, eirfgryd** *e.* cyffro arfau.
 IV 4.185 Bryd eirfgryd [*erof gryd*], arf grau a ddodai,
arfrudd *e./ans.* (un a chanddo) arf coch/gwaedlyd; coch/gwaedlyd ei arf.
 I (ES) 17.43 Aerflawdd Lloegr, lluoedd a erfyll [*lluoedd erfyll*], / Arfrudd, er cyhudd, ni'm
 cyll.
 I (EG) 25.1 Ysim udd arfrudd, cystudd cedyrn,
 V 19.13 Mechdëyrn cedyrn [*kedeyrn*], cadomyn [*cad o mynn*]
 —arfrudd, / Aur
 ddiludd, aer ddylyn.
 V 28.28 Mab Rhotbert, rhwyf byddinawr, / Wŷr arfrudd Maredudd mawr.
 VI 4.37 Urddas teŷrnas [*vrddas tyrnas*], tēyrn arfrudd—cad [*aryrwydd Cad \ Tad*],
 VI 13.23 Arfrudd, prudd Prydain Ynys, / Eryr aerglwyf, Arglwydd Rhys!
 VII 8.13 Arfrudd balch teŷrnwalch teg, / Eurfro gadw gadarn dinag;
cyfarf *e./ans.* milwr arfog, rhyfelwr; taro arfau;⁹ llawn arfog, wedi ei arfogi'n dda.
 I 10.24 Cadwaladr cerddgar, cerddau cyfarwar, / Cyfarf fu [*kyuarbu*] a'm perchi;
 II 12.12 A decant cynran a'i ciliai, / Cyfarf heb un farf ar Fenai.
 III 10.35 Mawrdorf darf gyfarf gyweithydd, / Madogion Madawg esillydd [*eissylydd*].
 III 16.86 Cyfarfod orfod orawen, / Cyfarf tarf, twrf llu yn nyrwen;
 III 20.23 Yng nghyfarf tarf torf amnad, / Yng nghyfarfod cyfnod cad.
 III 21.202 Tri chyfarf rhag tarf, rhag torf haelon,
 IV 1.65 Gwelais darf ar gyfarf, ar gyfaniain, / Gwelais aer uch Caer, uch Coed
 Llwyfain.
 VII 24.127 Cyfarf wyf o rwyf rhudd lafnau—yng ngnif, / Cyfoethawg cynnif, cynflaen
 cadau.
cyfarfawg *e./ans.* (gŵr) wedi ei gwbl arfogi; *ll.* **cyfarfogion**.
 III 11.30 Buant cyd yng ngryd, yng ngreddf—cyfarfod / Cyfarfogion dileddf,
 IV 5.66 Clod wasgar, aesgar eisgur—gyfarfod, / Gyfarfawg benadur [*bennyadur*],
 V 24.21 Mynnaist gyfarfod yn gyfarfawg / Â Gwenwynwyn [*Gwenwyn*] rhyn, rhwyf
 lluosawg.
- eirfgryd, gw. arfgryd.**

asen *e.* gwaywffon; *ll.* **ais, asau.**

- I 3.111 Taer terddyn asau talau trefydd
 I 7.103 Gwelais Loegr yng ngrwn, gwelais ais yn dwn,
 ?**eisgur** *ans.* â gwaywffyn yn taro(?).¹⁰
 ?IV 5.65 Clod wasgar, aesgar eisgur—gyfarfod,

⁹ Am yr ystyr olaf gw. CBT III 20.23n.

¹⁰ Neu 'yn taro asennau[r gelyn]' os *eis* 'asennau' yw'r elfen gyntaf (gw. CBT IV 5.65n, yn cyfeirio at G t. 463 a GPC d.g.).

?eistor *e./ans.* drylliwr gwaywffyn; drylliedig ei waywffon(?).¹¹
?IV 2.5 Aer gyngwrn ysgwn, aestwn eistor,

?bach *e.* bachyn; ?math o arf polyn.

?VI 18.48 Llywelyn, terwyn torf anghyngain, / Biau'r gwŷr â'u gorau bachau bychain,

bêr *e.* gwaywffon; *ll.* **berau**.

I 27.37 (EG) Porthaist er pym oes gloes glas ferau
II 14.88 Cynfaran creulan creulyd ferau.
IV 4.27 Glas ferau hëyrn heusant,
VI 18.118 I ddylan am lan, am leisiad fêr;¹²
VI 26.12 Dy fêr a gwyner fel y gweny,
VII 13.25 Yn ysgwyd dau hanner. // Oedd dau hanner bêr, bâr gwythrudd—yn llaw,
VII 24.126 Cyfnewid newyddlas ferau.

glasfer *e.* gwaywffon (ddur).

III 16.199 Drud w'r gwrdd, gorddrud ei lasfer,
III 26.10 Cymyrrws ei hoedl ei hyder / Yng ngorwydd glasfre rhag glasfer:

gwystlfer *e.* gwaywffon a roddwyd yn wystl; *ll.* **gwystlferau**.

IV 9.179 Hil Rhodri, gwesti gwystlferau,

?hydrfer *e.* ?gwaywffon gref.¹³

?VI 18.134 Dinoding berging, bargoch, hydrfer,

rhuddfer *e.* gwaywffon waedlyd.

IV 8.18 Peunydd oedd newydd newid rhuddfer.

tanfer *e.* picell danllyd.¹⁴

III 24.79 Pryder am danfer: prydaf iddaw!

tryfer gw. o dan *tryfer* (fel prif air).

brondor, bronddor *e.* arfogaeth i'r fron, llurig, dwyfronneg; tarian; amddiffynnwr.

II 3.70 Os bâr hir esgar hwyr esgor—a fyinn / Hebawg bryn a bronddor,
III 13.32 Braw bronddor, bâr dyfnor dyfnfaith, / Blawdd esgar, ysgor yn niffaith,
III 16.23 Brondor wrdd orddrud, orddyfniad—cnudoedd
III 16.153 A thrylew a thrylwyn fronddor, / A thrychion a thrychan elor.
IV 2.53 A'th gyfarwyre bardd, bre fronddor,
IV 6.294 A'th frondor a'th fro gadarnaf / A'th folchlafn a'th falch ymorsaf.
IV 9.52 Bre fronddor, bron ddewrddor ddurawd,
V 26.26 Gnawd ysgyn ac ysgwyd ar gledd / Yn ysgor bronddor brenhinedd;
VI 23.12 Pennaf yw Gruffudd, pennaeth rhwng—deufor, / Pen eurddor bronddor, braint a hebrwng.
VII 4.14 Owain, borthiad brain, bronddor,
VII 19.11 Tafodiawg breiniawg, brondor,

calch *e.* arfau lliw(iedig); arfwisg liw; tarian.

III 16.55 Lladdai llafn gasnar, llathrai galch llasar / Mal llachar llaw ddigrawn.
IV 3.36 Crynai galch [. . . *alch*] llasar, llas Eithiniawn!

¹¹ Fel yn achos *eisgur*, gallai'r elfen gyntaf gyfeirio naill ai at waywffyn neu at asennau dyn (GPC d.g. *eistor* '?Drylliedig ei waywffon; yn dryllio gwaywffyn; yn torri'r ais').

¹² Fel tryfer ar gyfer pysgod y dehonglir y cyfeiriad hwn yn CBT, er nodi mai *fer* a geir yn y llawysgrif a bod yr *ans. ffêr* ('cadarn' ayb.) hefyd yn bosibl. Mae cyd-destun y darn, sy'n disgrifio grym anwrthsafadwy concwestau Llywelyn ab Iorwerth, yn caniatáu cymryd 'gwaywffon' fel ystyr isorweddol.

¹³ 'Llifeiriant nerthol' a geir yn aralleiriad CBT – hynny yw, tarddiad o *hydr* 'cryf' + ffurf ar *beraf* 'llifo' (gw. GPC d.g. *beraf*¹) – er nodi'r ystyr 'gwaywffon gref' a awgrymir yn GPC, ynghyd â'r syniad y gellid diwygio *hydrfer* i *hydrner* 'arglwydd cryf'.

¹⁴ Nodir yn CBT, gan gyfeirio at G t. 55, mai posibilrwydd arall fyddai 'cysylltu'r ail elf. â *ber* = "tywallt" a'i ddeall fel *e.* = 'bwrlwm tân'.

- IV 6.29 Hud friw calch am falch elfydd, / Hud wyf fardd i feirdd gynghallen.
 V 26.68 Rhys fawrfalch yng nghalch, yng nghadau;
 VII 1.3 Gorflwng walch yng nghalch yng nghad,
 VII 46.10 Tëyrn yn hëyrn, yn hardd wisgad—balch, / Teÿrnwalch yng nghalch nghylch gorwlad,
 VII 54.24 Llywelyn, terfyn torf gymelri—falch, / Llafngoch walch yng nghalch yng Nghaer Ffili.

briwgalch *ans.* â calch/wyneb drylliog.

- VI 4.25 Ysgor gadw ysgwyd fradw friw. // Briwgalch ei rodawg o ryw timestl cad / Cyn oerwely diddestl;

- VII 37.2 Pai byw fy llyw, llew fflamddur, / Ysgwyd friwgalch, falch filwr,

calchdöed *e./ans.* gorchudd amddiffynnol; arfwisg neu arfogaeth ddisglair, arfau lliwiedig; arfog, mewn arfau lliwiedig.

- I 3.112 Taer terddyn asau talau trefydd / Torri calchdöed tireddd Trenydd.

- II 3.53 Nawdd Duw yn awch cylch, calchdöed—Owain, / Eirchion cain awch canrhed;

- II 14.143 Menestr [*menenestyr*], gwelud di galchdöed—cyngrain / Yng nghylchyn Owain, gylchwy enwir.

- III 5.65 Pargoch cad [*gad \ gat*] gadarn rhag calchdöed,

- III 16.113 Gorchynnan gosgordd, gwasgawd calchdöed,

- III 16.238 Gwawr ofrwy, cylchwy calchdöed.

- V 17.22 Mabddysg yw i'm llyw llu rhif sêr—i'w gylch / O'i galchdöed nifer,

- V 19.15 Aml i'th gylch, galchdöed gymyn / Am dymyr, gwaed gwÿr gorewyn.

- VI 20.15 Calchdöed saith rhifed sÿr / Cylch fy rhwyf yn ei rechdyr.

- VI 33.75 A wnaeth yma dda yng nghalchdöed, / A wnêl i'w enaid gwirnaid gwared. Amen.

- VII 25.28 A meddgryn tÿrn teg haelged—yn llawn / A lliaws galchdöed.

calchfrith *ans.* wedi ei liwio'n frith; ?â'i liw wedi ei dreulio (dan ergydion).

- III 7.23 Llafn gwyar a gâr o gydwaith, / Llaw esgud dan ysgwyd galchfraith,

eurgalch *e./ans.* [ag] arfau/arfwisg/tarian gwyh/euraid; goreuraid, o owmal hardd.

- III 14.44 Gwalch yn eurgalch, yn eurgaen.

- III 16.82 Rhuthr uthrfalch, eurgalch ei gylchwy.

- III 21.54 Cyfystrawd eurgalch, mygrfalch, myged,

- VII 11.2 Gwalch eurgalch, aergwn gyfor,

- VII 55.17 Gŵr balch yn eurgalch, aergwn waedlyd,

gloywgalch *ans.* gloyw ei galch.

- VII 18.9 Balch yn ysgwyd [*ysgw . .*] loywgalch laes

cigwain *e.* gwaywffon.

- IV 1.14 Ac esillydd Rhun rhudd ei gigwain:

- IV 4.79 Arglwydd rhwydd, rhudd fu ei gigwain,

- IV 6.114 Rhag parau rhiau, rhudd gigwain,

- VI 18.68 Llywelyn, boed hÿn, boed hwy dichwain / No Llywarch hybarch, hybar gigwain.

cledd *e.* cleddyf.

- IV 4.77 Arglwydd glew, aerllew i dan eurlain—gledd, / Gleddyfal gyfwyrain,

- IV 9.62 Bolch ei lafn o lafur ffosawd, / Bwlch ei gledd, balch ei gleddyfawd.

- V 18.12 A gwedi hynny buost gwas / Cledd eurin, clo byddin clodfras;

- ?V 26.25 Gnawd ysgyn ac ysgwyd ar gledd / Yn ysgor brondor brenhinedd;¹⁵

¹⁵ Y tebyg yw mai 'chwith', nid 'cleddyf', yw ystyr *cledd* yma, am fod y ddelwedd o roi tarian ar fraich neu ysgwydd chwith yn llawer mwy hwylus ac adnabyddus (gw. adran 3.13.4 uchod) na'r syniad o 'darian ar gleddyf' (gw. aralleiriad a nodyn CBT ac ib.n., ond gthg. G t. 144).

- VI 8.7 Cledd [*cler*] ysgwn llafndwn, orofn Llundain—lawr, / Arwr wawr prydfawr, warant Prydain.¹⁶
- VI 8.31 Rhifir [*Rifyr*] ei ddewrllwrw, rhyfel ddarlain—gledd, / Rheuffedd [*reued*] nid rhyfedd hyd yn Rhufain.
- VI 24.62 Gnawd fod ongyr gwŷr gwedi gwyrw, / A chledd gwawr Gwynedd a gwaed [*g6ed \ g6aed*] arnaw.
- VII 1.6 Gwledig gwychr, hydrig, gwychnaws—yw Owain, / Cledd lith brain, clod liaws,
- VII 7.21 Gŵr glew oedd Forgant, gwrdd gledd—gogoned, / O geneddl teŷrnedd,
- ?VII 33.79 Parth cledd [*par clet*] i minnau ni mynnych—fy mod, / Parth yr Oen gorfod y'm gosotych;
- bolchgledd** *e./ans.* cleddyf danheddog, danheddog ei gleddyf.
- VII 3.19 Rwyf llu tra fu ei fywyd, / Balchgryg barabl bolchgledd drud,
- VII 8.11 Bolchgledd yn newredd, yn eirf, / Balchglod ag arfod ac arf.
- VII 20.3 Aerwalch balch, bolchgledd arfod,
- brwysgledd** *e.* cleddyf chwyrn.
- V 1.30 A brwysgaw a briwaw bragad / A brwysgledd a breisgladd trwm iad
- eurgledd** *e./ans.* cleddyf euraidd neu wych; [un] euraidd/wych ei gleddyf.
- III 15.12 Coll arglwydd, call argledr cant, / Eurgledd ym muchedd Mochnant.
- III 24.100 Eurddwrn oedd ei lafn yn ei loflen, / Eurgledd cymynedd, cymynai ben:
- IV 4.143 Gŵr gwaedrwylf aerglwyf, eurgledd—oedd ei arf, / Eurgorf tarf, torf hywledd.
- VI 6.21 Dedwydd rwyf aerglwyf, eurgledd—ardderchawg, / Archaf it i'th lareidd,
- VI 8.16 Wrth ofwy arlwy, eurlain—teŷrnedd, / Eurgledd gŵr gywedd, gwyar gywain.
- VI 36.45 Gwae fi, Arglwydd Dduw, am eurgledd [*dewrgled \ eurgledd*]—ddidaich! / Gwyn eu byd-wy, Frynaich, o'i freuoled!
- VII 1.16 Cad ddiofn eofn ehangblas—arglwydd, / O'i eurgledd y'i cafas.
- VII 24.23 Llwy hylwydd hael arglwydd eurgledd,
- VII 26.1 Ysid [*ysyf*] in arglwydd, eurgledd ganllaw,
- VII 27.41 Och am rwyf aerglwyf, eurgledd Echel,
- VII 41.15 Ac nad gwell barn eurgledd cadarn arglwydd cadau / No'r dyn gwannaf a distaddlaf yn y daddlau.
- VII 54.31 Gwawr aruthr gwythruthr [*gwythruthyr*] am gochi—eurgledd / Pan aeth gwŷr Gwynedd tuedd Teifi.
- VII 55.18 Gŵr balch yn eurgalch, aergwn waedlyd, / Gŵr bwch ei eurgledd yn arfeddyd, / Gŵr bolch ei darian, dewr wryd—Bedwyr,
- rhuddgledd** *ans.* a chanddo gleddyf coch.
- VII 5.5 Fy hy arglwydd rhwydd, rhuddgledd—rhygollais, / Rhy-m-gellir lledfrydedd,
- cleddyf, cleddau** *e.* cleddyf; *ll.* **cleddyfau.**
- I 3.53 Cadau ddiidudydd, cleddyf ddurawg,
- I 7.121 Lliaws cleddyf claer a glaif rhuddraidd aer / A gawr daer drag Iwys;
- I 8.51 A dygyfod clod cleddyf difri / Yn saith ugain iaith wy faith foli.
- I 9.19 Llachar fy nghleddau, lluch ydd ardwy—glew, / Llewychedig aur ar fy nghylchwy.
- I 9.33 Llachar fy nghleddyf, lluch ei annwyd—yng nghad, / Llewychedig aur ar fy ysgwyd.
- I 9.43 Gwaedraidd fy nghleddyf a godrudd—yng nghad, / Yng nghyfranc â Lloegr llawr nid ymgudd!
- I 9.75 Lluch fy nghleddyf, fy ngheiniaw ni llwydd, / Ni lluddiaf i'm llaw lladd nis gwehyr.
- II 3.50 Na lidia wrthyf wrth adrawdd—dy glod / Dy gleddyf o drithawdd;
- II 16.17 Piau y cleddyf clau—a drafodir, / Clwyfir, dir, diamau? / Clodfawr [*kotuawr*], clywitor nad gau, / Cafas lladd â'r llaw ddeau.
- II 27.5 Hael udd cleddyf rudd, clod faith,—na'm gwrthod, / Mawr wrthyd fy ngobaith;

¹⁶ Gw. ib.n am ddiwygio *cler* i *cledd*, yn dilyn G t. 146.

- III 8.12 Hawlwyr hwylynt am breiddiau / Haelon cleddyfau rhuddion, clau.¹⁷
- III 16.165 Yn rhith llafn anwar, llachar llain, / Yn rhith cleddyf claer, clod ysgain—yn aer, /
Yn aroloedd cyngrain,
- III 23.5 Cleddyf clod wasgar a wisgaf ar glun / Rhwng fy llun a'm llasar,
- III 23.7 Cleddyf cloynnau hygar,
- III 23.8 Cleddyf Rhirid Flaidd flaengar.
- III 29.25 Oedd parawd cleddyf cleudaer—ym marddrin, / Yn nydd trin ger traeth Caer,
- IV 1.17 Oedd cleudaer, oedd claer cleddyf uch gwain / A llinon yng ngnif a llif rhag llain;
- IV 5.133 Gwae fi, gleddyf glân, gloywddrud—i'th arwain, / O'th arwfodd osymud, / Medel
draws a drais laddud, / Meurig befr bieuoeddud.
- IV 5.137 Gwae fi, gleddyf glân, gloyw ddaerawd [*daeara6d*]—i'm llaw, / O'r llachar
ddiwyrnawd, / Llas Trawswalch, trais ei ddefawd, / Fal yd las Breichfras ei frawd.
- IV 6.112 Rhaglyddawdd a'i gleddyf uch gwain, / Rhaglym fu yn pannu pennain,
- IV 6.148 Cysyniws cysefin ddial / Ar dir Caer er cadw ei arial; / Cleddyfau goruthr,
cleddyfal—ar wŷr / A orug yn ddyfal,
- IV 8.46 Pan aeth sarff cadlan Saint clodfan Clêr / Cleddyfau cochion cochyn [*cochynt*]
friger [*onger*],
- V 9.6 Dychymysg aerffysg yn arfle—aesdur, / Â'i gleddyf fflamddur a'i glod dyre:
- V 18.20 Dy gleddyf dy glod rhyseas.
- V 23.179 Mad ymddugost wayw, mad y'th want—arall / Yn arfoll ysgarant, / A chleddyf,
a chloddawr y'th wnânt,
- V 26.123 Dy gleddyf rhyglywsam ar rod / A'th wayw rhudd yn rhyn ymwosod.
- VI 14.14 Ni'ch traethaf-i gelwydd, nid ef gelwid—hwn / Cleddyf ysgwn twn, twyll ei
gwndid;
- VI 18.58 A rhag pyrth bu syrth Saeson yng nghrain, / Oedd trist maer, oedd claer cleddyf
heb wain / A chan llu pannu pen ar ddigrain
- VI 24.73 Gnawd cleddyf gilydd yn ymgiliaw, / Cull [*gwal*] ac arall yn ymguraw,
- VI 25.23 Oedd beilch gweilch gweled ei werin, / Oedd clybod [*glowed*] cleddyfau
[*kyddyfav*] finfin, / Oedd clybod [*glybod*] clwyf ym mhob elin,
- VII 36.40 Arglwydd Grist, mor wyf drist drostaw / (Arglwydd gwir gwared i ganthaw) /
O gleddyfawd trwm tramgwydd arnaw, / O gleddyfau hir yn ei ddiriaw, / O glwyf
am fy rhwyf ysy'm rhwyfaw, / O glywed lludded llyw Bod Faeaw!
- VII 47.31 Hwyl cad, cleddyf gyrchiad clau,
cleddyfal e. ergyd â chleddyf.
- III 16.102 Bangor torf taerlew, llew llawen, / Blaengar glew gletyual Urien;
- III 16.233 Eurddyrn wâl, gleddyfal glywael,
- III 21.177 Gwrawl gleddyfal gwrial gwron,
- IV 4.78 Arglwydd glew, aerllew i dan eurllein—gledd, / Gleddyfal gyfwyrain,
- IV 4.132 Oedd tremid cyfnewid cochwedd, / Cleddyfal clau ddywal ddiwedd.
- IV 5.22 Cynifiaid, cyrchiaid, cerdd arial—ddrudion, / Clwyf eofn cleddyfal;
- IV 6.148 Cysyniws cysefin ddial / Ar dir Caer er cadw ei arial; / Cleddyfau goruthr,
cleddyfal—ar wŷr / A orug yn ddyfal,
- IV 9.30 Gwelais-i glais a thrais a thrallawd, / Gleddyfal dywal, diwyrnawd [*hywal*
h6yrna6t];
- IV 9.96 Ef gorau fal gŵr yn addwyn / Yn Saint Clêr cleddyfal ar drwyn. / Llathrai lafn
[*llafyn*] uch afn [*hauyn*], uch afwyn,
- V 11.11 Hoeddlfrau hydrglau [*hydyr gleu*] gleddyfal / Hyd Gaer â'i aer a'i aur mâl.
- V 24.28 Cefais elfyddden Alaawg—ynial / O'th glau gleddyfal, goed gleddyfawg
[*?gleuyua6c*].
- VII 24.153 Iddaw i gynnal (cleddyfal clau) / Mal Arthur wayw dur ei derfynau,

¹⁷ Nodir yn CBT fod J. Vendryes, 'Quelques Corrections au Texte des Gogynfeirdd', *Études celtiques*, 1 (1936), 193, wedi awgrymu diwygio i *cleddau* er mwyn lleihau nifer y sillafau, ond cedwir *cleddyfau* yn CBT, gan nodi 'bod y bai "gormodd odlau" yn y ll. hon hefyd'.

cleddyfawd *e.* ergyd â chleddyf.

IV 9.62 Bolch ei lafn o lafur ffosawd, / Bwlch ei gledd, balch ei gleddyfawd
[*cletyua6d*].

VII 36.40 Arglwydd Grist, mor wyf drist drostaw / (Arglwydd gwir gwared i ganthaw) /
O gleddyfawd trwm tramgwydd arnaw, / O gleddyfau hir yn ei ddiriauw, /
O glwyf am fy rhwyf ysy'm rhwyfaw, / O glywed lludded llyw Bod Faeaw!

?**cleddyfawg** *ans.* wedi ei arfogi â chleddyf.

?V 24.28 Cefaist elfyddden Alaawg—ynial / O'th glau gleddyfal, goed gleddyfawg
[?gleuyua6c].¹⁸

cleddyfgoch *ans.* gwaedlyd ei gleddyf.

VII 47.16 Llew llafngroch, cleddyfgoch, clod.

cleddyfir *ans.* a chanddo gleddyf hir.

VI 15.21 Llywelyn, llew gwawr, clodfawr cleddyfir,

cleddyfrudd *e./ans.* [un] â'i gleddyf yn goch, coch ei gleddyf; *ll.* **cleddyfruddion**.

II 22.6 Iedmyg dinag, dinas mawrfaith—clod, / Cleddyfrudd yn anrhaith,

III 12.42 Ef oedd gadfarchawg gedferchyr [*get verchy*]*—a'm clwyf, / Cleddyfrudd nid*
etgyr,

III 21.144 Arnaf, ernywaf, ernywed—*a'm clwyf, / O'm cleddyfrudd rwyf y'm*
rhygoded, / Coddiant, eilywiant rhag eilywed,

III 26.99 Un a'm clwyf o'r cleddyfruddion, / Un a fu, a ddyfu ddeon,

IV 4.273 Marw mawrddraig (mawrddrwg ei dadfer) / Mab Gruffudd, cleddyfrudd,
clotffer.

IV 9.63 Cleddyfrudd gwrfrudd [*gvrvd \ grud*], gŵr a ddeffry—clod, / Gwrawl rod,
rodawg hy,

V 13.27 Hydr udd cleddyfrudd, clodfras, / Huysgwr gŵr yn oed gwas.

VII 27.34 Neud ydyw [*etiw \ ydi6*] ynof-i cof cyfarchwel / Am lyw cleddyfrudd heb
gudd, heb gël.

eurgleddyfrudd *e.* cleddyf gwyh [a] gwaedlyd.

III 18.9 Ysid im arglwydd eurgleddyfrudd—gawr, / Braisg lafnawr, brwysg lofrudd,

cylchwy *e.* tarian (gron).

I 9.20 Llachar fy nghleddau, lluch ydd ardwy—glew, / Llewychedig aur ar fy
nghylchwy.

II 14.144 Menestr [*menenestyr*], gwelud di galchdöed—cyngrain / Yng nghylchyn Owain,
gylchwy enwir.

?II 15.22 Dygychwyn, gennad, gyfyl mordwy—gwyrdd, / Gworddyar [*gordyar*] ei
*gylchwy;*¹⁹

III 16.82 Rhudd fedel, rhyfel ryferthwy, / Rhuthr uthrfalch, eurgalch ei gylchwy.

III 16.83 Cylchwy cyfryfel, cyfraith ordden—rwyf, / Cynnygn glwyf, glod urdden,

III 16.238 Gwawr ofrwy, cylchwy calchdöed.

IV 8.27 Rhactwill ei gylchwy pan amgylcher—brwydr, / Nid bradawg [*brat*] arglwydd yn
yd glywer [*glyvher \ wneler \ glywer*],

?IV 16.191 Can gwledych Gwledig aur gylchwy / Cylch huan cynnan niw kannwy,²⁰

eurgylchwy *e.* tarian gron euraidd; un eurdarianog.²¹

I 3.79 Bu fedd eurgylchwy yn fordwyawg [*vodrwyawc*], / Toresid gormes yn
llynghesawg.

¹⁸ Nodir yn CBT fod y gair olaf yn aneglur.

¹⁹ 'Tyrfus yw ei derfyn' yw aralleiriad CBT.

²⁰ Dehonglir *cylchwy* fel 'rhod' (sef 'olwyn' neu 'gylch') yn CBT, gan ddilyn G t. 230 a GPC, er nodi bod yr aralleiriad yn betrus a bod H. Lewis, *Hen Gerddi Crefyddol*, t. 175, yn rhoi 'Arglwydd â'r aur darian'.

²¹ Nodir yn CBT I 3.79n fod G t. 230 yn cynnig 'cylich, cylchyn', ond argymhellir deall yr elfen *cylchwy* fel 'tarian gron', gan gymharu'r llinell honno â I 9.20.

dur *e./ans.* dur, arf(au) dur; a wnaed o ddur, durol, caled, creulon.

- I 6.3 Ystryw dra mesur, ysgawl pybl pobl ddur,
IV 5.67 Blaidd blaengawr bâr dyrawr dur,
IV 17.73 Rhybu Ercwlff mawr, rhwysg dyrawr dur,
V 10.90 Hwn a ddug rhagor rhagoch,—wŷr Cymru, / Cymriwai ddur fochfoch
V 15.3 Dur ynad deddf rad rhyswynas—Dofydd,
VI 5.43 Gwayw dur yn yd draul gur trais,
VI 29.29 Aml y'm gwnaeth hiraeth hir anaelau / Am laith gŵr dewr, dur ei lafnau,
VII 24.153 Iddaw i gynnal (cleddyfal clau) / Mal Arthur wayw dur ei derfynau,

aerdduriawg *e.* wedi ei wneud o ddur at frwydr.

- VII 16.14 Madawg, laif aerdduriawg [*a . . rdurya6c*] lem,

aesdur *e.* dur tarian, 'steel of shield'.

- V 9.5 Dychymysg aerffysg yn arfle—aesdur,

durawd *ans./e.* o ddur, caled fel dur, gwydn, llym, creulon; dyn caled.

- I 2.15 Graid blaidd blyngawd, greddf deddf ddurawd, gnawd brawdriaeth;
I 3.24 Ac ail o Run Hir, rhyfel ddurawd.
I 6.4 Present benadur, prysur ddurawd.
IV 9.52 Bre fronddor, bron ddewrddor ddurawd,

durawg *ans.* durog, caled fel dur, cadarn; wedi ei wneud o ddur.

- I 3.53 Cadau ddiudydd, cleddyf ddurawg,

durddor *e.* drws dur; ?yn torri â dur.²²

- II 2.41 Ysgor ddôr, ddurddor ddiachoraf:

durfing *ans.* caled, cas.

- VI 12.18 Ar dy fawlfar [*na6 luar*], pâr pymllyng,— na'm gwartha, / Na'm [*nam nam*]
gwrthod yn ddurfing, / Eryr llewyr, llaw berging,

durgoch *ans.* caletgoch.

- VII 22.4 Durgoch bâr [*dur goch bar*] llachar,

durnid *ans.* o loywyder dur; caled ei wneuthuriad, brwydr galed, brwydro caled.²³

- VI 14.15 Diachor ysgor ysgwyd durnid,

fflamddur *e./ans.* dur gloyw; â'i lafn/gleddyf yn fflamio.

- V 9.6 Dychymysg aerffysg yn arfle—aesdur, / Â'i gleddyf fflamddur a'i glod dyre:
VII 37.1 Pai byw fy llyw, llew fflamddur, / Ysgwyd friwgalch, falch filwr, /

gwaywddur *ans.* dur ei waywffon.

- VII 49.11 Gwawr gwaywddur ddolur ddilyw [*diliw*];
VII 54.30 Gwaywddur fal Arthur wrth Gaer Fenlli,

llafnddur *ans.* a chanddo lafn o ddur, o ddur lafn, dur ei lafn.

- VII 14.3 Mur llafnddur lluoedd edmyg,
VII 20.11 Blegywryd, llew gryd llafnddur,
VII 25.6 Peniadur llafnddur llawegored;

llidiawgddur *ans.* dur digofus.

- VII 56.27 Llafn llidiawgddur cur cyffro,

enfys *e.* amgarn gwaywffon, neu (ran o) soced pen gwaywffon.²⁴

- IV 6.52 A pharau yn ffyrf hyd enfys / Yn ais meirw, a meirch yn gochwys.

?erwyd *e.* ?gwaywffon; *ll.* **erwydedd**.²⁵

- ?II 31.33 Hil Cynan erwan erwydedd,

²² Yr ystyr gyntaf a geir yn aralleiriad CBT (II 2.41), a'r ail, gyda gofynnod, yn GPC d.g. *durdor* (gan ddyfynnu'r llinell hon fel enghraifft). Nid yw'r ffurf *durddor* yn GPC.

²³ Gw. Pennod 3, n. 958.

²⁴ Gw. adran 3.2.1.2 am yr ail ystyr hon.

²⁵ Dehonglir *erwydedd* fel 'picelli' yn CBT, gan ddilyn G t. 487, er nodi bod GPC d.g. *erwydedd* yn ei ddehongli fel gair unigol gyda'r ystyr 'gwŷd, camwedd, bai'.

eurgrwydr *ans./e.* eur-rwylllog, eurfoglynnog; tarian eur-rwylllog; un yn dwyn y cyfryw darian.

- II 14.48 Tâl ysgwyd eurgrwydr torrynt yn fuan.
II 25.15 Cymhenfrwydr am finwydr pan eurgrwydr wasgar,
III 13.35 Brad eurgrwydr, gynfrwydr gynfraith—ei darian / Yn aerwan, yn eurwaith,
III 14.45 Eurgolofn arwr yn arwain—eurgrwydr, / Yn eurgrair gyfwyrain,
IV 4.186 Brwydr eurgrwydr, eurgrawn ni guddai;
IV 9.56 Brwydr eurgrwydr [*aergrôdydr*], eurgrair bedysiawd [*bedyssaut*].
IV 9.101 Am eurfrwydr, am eurgrwydr eurgwyn, / Am eurfro, am eurfron [*am eur*]
terrwyn,
VII 25.9 Pan fai frwydr, eurgrwydr, aergun dynged,
VII 25.79 Dilesg eurgrwydr brwydr, bryd ar gyffro—cad, / Diofal wlad a wledycho.

eurlliw *e.* arf(au) gwych.

- III 27.1 Ednyfed, aerllew a dan eurlliw—clær / Â'r darian daer dalfriw,

gelau *e.* gwaywffon, cleddyf, llafn, arf.²⁶

- III 21.195 Edewis terrwyn tēyrn feibion / A edau gelau yn eu galon:
IV 2.19 Oedd amlw gelau, oedd aml gelor,²⁷

geleurudd *e./ans.* gwaywffon/llafn gwaedlyd, [un] coch/rhudd/gwaedlyd ei gleddyf/waywffon.

- II 14.3 Galon yn anfon anfud dynged. / Geleurudd ein gwŷr gwedi lludded—trwm:
II 22.41 Gwae werin Addaf addoed mab Gruffudd, / Geleurudd, galarddig,
III 5.126 Bardd Llywelyn hael hud ym gelwir, / Geleurudd, gelyn i bob enwir;
III 12.11 Glyw lofrudd geleurudd gawr,
III 13.14 Rhy'i gelwir gelyn anghyfiaith, / Geleurudd, gelorau ddyrraith,
III 21.193 Edewid eron rhan gofion—galar / A geleurudd yng ngwelyddon,
IV 3.34 Crynai eleurudd rhag ei we . . .²⁸
VI 11.2 Gwelais Rys yn llys Eisdlo, / Geleurudd gelyn yr allfro,
VII 35.3 I'm cof gan achaws echyngwyd—galar / (Geleurudd na adwyd) / Am wŷr
eryr eurysgwyd,

geleuruddiad *e.* gwaywffon waedlyd.

- V 6.27 Ef gogwydd galon geleuruddiad—aer,

glaif *e.* gwaywffon, ?llafn.

- I 7.121 Lliaws cleddyf clær a glaif rhuddraidd aer
VI 23.19 Gnawd yd gocha glew glaif gan fwng—gorwydd;
VII 16.14 Madawg, laif aerdduriawg [*a . . rduryaôc*] lem,
VII 47.15 Llyw glyw, glaif anesgymod,²⁹

gleifrudd *ans.* gwaedlyd ei waywffon.

- VII 28.17 Mab Gruffudd gleifrudd, glod wasgarawg,

gleifruthr *ans.* yn rhuthro â gwaywffon.

- VII 47.21 Oedd gleifruthr aruthr arf rhyfel,—oedd hael,

gwaedlaif *e.* gwaywffon waedlyd.

- IV 13.26 Cedwaist, cad orfod caen orferw—gwaedlin / A gwaedlaif yn ymherw,

²⁶ 'Gwaywffon' yw'r dehongliad arferol yn CBT, ac eithrio dwy o'r enghreifftiau o *geleurudd* a ddehonglir fel 'un coch ei gleddyf' (III 5.126) a 'llafn gwaedlyd' (III 12.11).

²⁷ Nodir yn CBT y gallai *geleu* yn y llinell hon gyfeirio at afon o'r un enw.

²⁸ Awgrymir *waewdawn* ar gyfer y gair olaf yn CBT, gan nodi awgrym John Davies y gallai *geleu* fod yn enw afon (cymh. IV 2.19), 'ond ni ddisgwyliad i afon grynu'. Nodir hefyd y gall *geleurudd* yma gyfeirio naill ai at arf neu at filwr ('y gwaedlyd ei bicell').

²⁹ Aralleiriad CBT yw 'Arweinydd brwydr [â] phicell na ellid ei heddychu', er nodi dehongliad J. Vendryes, 'Poèmes de Bleddyn Vardd', *Revue celtique*, 49 (1932), 189-264 (204), sy'n cymryd *glyw* fel gair cyfystyr â *llyw*: 'le chef, le maître dont le glaive ne fait pas merci'.

?greiff *e.* ?arf blaenllym, ?gwaywffon (< *graphium*).³⁰

greiffwrys *e.* ?trywanwr mewn brwydr.

?VI 13.13 Dan Rys, fab greiffwrys Gruffudd—ysgwydwyrdd,

gwain *e.* cas cleddyf.

IV 1.17 Oedd cleudaer, oedd claer cleddyf uch gwain / A llinon yng ngnif a llif rhag llain;

IV 6.112 Rhaglyddawdd a'i gleddyf uch gwain, / Rhaglym fu yn pannu pennain,

VI 18.58 A rhag pyrth bu syrth Saeson yng nghrain, / Oedd trist maer, oedd claer cleddyf
heb wain / A chan llu pannu pen ar ddigrain

gweiniawg *ans.* wedi ei roi mewn gwain; yn gwisgo gwain neu ddyrnfol; â chleddyf wedi ei
weinio.

I 3.44 Atgoryn deyrnedd yn weinyddawg, / Pob pump, bob pedwar yn wârweiniawg.

?I 3.74 Yfais gan dēyrn o gyrn eurawg / Arfodd faedd feiddiad angad weiniawg;³¹

gwayw *e.* gwaywffon; *ll.* gwaywawr.

I 18.7 (ES) Gnawd oedd ei wayw yn waedlyd; / O waedlan, rhuddai fan ryd.

I 29.30 (EG) Addfwyn yw [*yn*] gware gwayw ac arwydd, / Addfwyn fydd ysgwyd ar ddewr
ysgwydd,

II 6.21 Gwneuthum â gwth gwayw gwaith ardderchedd / I rwng glyw Powys a glwys
Wynedd,

II 15.46 Cychwyn i'w therfyn. Pathawr—eu hoywedd? / Hirfelyn eu gwaywawr;

II 16.44 Piau y cadfarch cadflaen a'i gorfaidd, / A'r gorfod dihafarch, / A'r gŵr a'r gwŷr
am ei barch, / A'r gwayw a'r gwân anghyfarch?

II 19.23 Â gwayw, gwae Ddafydd enwir! / Gwân gwalch rhyfel, Hywel hir.

II 21.40 Gwae fi, pan 'i harhoais: / Gwayw yn Hywel a welais.

II 30.3 Gweilging was, gwanas gwaywawr,

III 9.1 Godwrf a glywaf, godor drain—waywawr, / Gwae wŷr Lloegr [*gwae loegir*] yn
nydd cain!

III 12.10 Hynefydd arglwydd ar eurglawr—Powys, / Porthes glwys gloes waywawr, / Glyw
lofrudd geleurudd gawr,

III 16.11 Dygostwng arthan (dygwystl dy wayw!) / Dygwan, dywynnyg o'i anghad,

III 16.51 Gwawr creulan mal creulawn) / Gwayw drwy ben, drwy beri camawn, / Gwaed ar
wallt rhag Allt Gadwallawn:

III 17.31 Nis arfaidd llew a dan lloer, / Gwayw crwm yn nydd trwm trwy ffwyr, / Gwân
ffysg yn eurwrysg, yn aer.³²

III 21.126 Gwalch hyder, glewder glewdraws difai, / Gwayw hydwn, ysgwn ysgwyd amdrai,

III 26.81 Gwayw cynllew, cynlladd [*kyllad*] ei annwyd,

III 26.82 Gwayw cynflawdd cynflaidd, cynflaen [*kynwan*] rwyd,

III 26.83 Gwayw ysgwn [*eskar*] esgud ym mhlymnwyd [*vrth blmuvyt*],

III 26.84 Gwayw gweiniad [*gweynat*], gwenwyn y'i dysgwyd,

III 26.85 Gwayw gwanar gwawr aerfar aerfwyd [*aer vaur aerwyt*],

III 26.86 Gwayw gwaedrwyf gwâr [*g6aur*] dirglwyf dorglwyd;

III 26.87 Gwayw yng nghorf, yn nhorf, yn nhryfrwyd—wriaf,

III 26.89 Gwayw trwy flwng trwy fwng, trwy forddwyd,

III 26.90 Gwayw i drais [*yn treys*] yn ais, yn ysgwyd,

III 26.91 Gwayw Einiawn [*eynaun*] creulawn, creulanwyd [*creulavnvyt*] / O [*oy*] lid, a
lithiai ganaw llwyd.

IV 1.25 Ar edrywan gwân gwayw yn adain, / Ar edrywedd gwaed gwaeddai [*gwatei*]
gigfrain:

³⁰ Gw. CBT VI 13.13n, wrth drafod *greiffwrys*, ac adran 3.2.1.1 uchod.

³¹ Dehonglir *angad weiniawg* fel *llaw weini* yn CBT, gan ddilyn G t 648 'gwasanaethgar, ufudd', er nodi bod GPC yn rhestru'r enghraifft hon o'r gair *gweiniawg*, ynghyd â'r un yn I 3.44, o dan yr ystyr 'wedi ei roi mewn gwain', ayb.

³² Gall yr englyn hwn (llau. 29-32) berthyn i gerdd 18 yn hytrach nag i gerdd 17 (gw. CBT III t. 228).

IV 1.39	Gwaith Aberteifi torrynt grain—waywawr, / Fal gwaith Faddon fawr wriawr orlain;
IV 4.101	Uch gwalchlan yn gwalchladd pennain, / Uch gwayw rhyn yn rhuddaw adain; / Uch gwaedd gwynt, gwolau [<i>goleu</i>] hynt gwylain, ³³
IV 6.23	Gwŷr yng nglyw trychion rhag tra chythrudd—gwayw / A gwaedlin [<i>gwedlin</i>] ar eu grudd.
IV 6.59	Pan arfrwydr arfrys arlwy blys—bleiddiawr / A gwaywawr uch gwregys, / Pan ddinau gwyar grau ar grys,
IV 6.110	Pan rhuthrws hil Rhun ar rhuddgrain—gwaywawr, / Gwawr gwriawr goradain,
IV 7.22	Yn Rhuddlan rhwng dau nifer / Pan gyfrang gwaywawr a gwŷr,
IV 9.105	Teulu a thewlu a thewlwyn—waywawr / A gwŷr mawr ymaswyn.
IV 11.10	Gwaedlyd ei lăin, gwanar sefyll—lwrw, / Gwayw aerfwrw gwân aerwyll,
IV 11.11	Gwaetffrau wayw ddiau ddeuddryll,
V 1.27	Pen Bryn Ceredig, nid cariad—a’i dug / Yn dëyrn pymthengwlad / Namyn gwayw yn gwân o’i angad / A llafn coch yn llaw gynifiad
V 1.105	Gwân o aer a gwin o’i eurflwch, / Gwayw a llafn yn lladd yn ddeudrwh, / Gwae a’i cawdd: niw cyhudd dadolwch!
V 5.47	Deucan wayw terrwyn torres—bâr dygrwn / Pan ysgwn esgores.
V 14.16	Dyfnant ysgarant gwayw o’i hasgre. / Y ffordd yd gerddwyf, gwrdd yd gre—branes,
V 16.22	Cwynaf flaidd gwriaf flawdd gwriawr—cyfnod / Cyfnewid glas waywawr, / Einioes dranc llew gyfranc, llawr
V 18.17	Dy gludfawr [<i>gluda6r</i>] ³⁴ waywawr, goch leas—cynnygn,
V 23.177	Mad ymddugost [<i>mad yt ymdugost</i>] wayw, mad y’th want—arall
V 26.27	Gnawd gwaywawr gwriawr gwythlonedd, / Gwân trywan [<i>trwywan</i>] ³⁵ trwyddyn’ gythrymedd;
V 26.124	Dy gleddyf rhyglywsam ar rod / A’th wayw rhudd yn rhyn ymwosod. / Dy arwydd ech awydd uchod,
VI 5.43	Gwayw dur yn yd draul gur trais, / Gwae niw gŵyl fal y’i gwelais!
VI 12.2	Pa gesëi-di fi, fodrydaf—creugar? / Croywgoch gwayw o’th adaf.
VI 14.24	Nes gwayw yn adain nid atygid;
VI 18.132	Ei warae orau pan waraeer, / Ei wayw a orau yn ddau hanner. / Dinidr yn nydd brwydr yn yd brofer,
VI 24.77	Gnawd gwayw ac arwydd gwedi [<i>g6edy gwedy</i>] gwyrw / A gŵr yn gorfod a chlodd iddaw.
VI 27.58	Goludd ei achludd, gwayw rhudd yn rhyd. / Golau y dug Duw ein diebryd—fry
VI 35.35	Y gŵr gwrdd uchel, a’r gwayw gwaed awel,
VII 13.27	Gŵr fal llew digythridd; / Oedd erwan gwayw, preiddwan prudd / Arfoll mawrgoll Maredudd.
VII 16.8	O’i wayw nid oedd waeth ei glod.
VII 24.154	Iddaw i gynnal (cleddyfal clau) / Mal Arthur wayw dur ei derfynau,
VII 28.10	A rhechdyr a’i wŷr, bŷnt wareddawg / It, ddraig y Waun, wayw cyndyniawg,
VII 46.19	Ysgwyd danllachar, câr cynifiad, / Esgud wayw, waith Rhôn Ofyniad, / Ysgwn baladr cadr, cadarn leiddiad.
VII 47.13	Teg yd gafas gwas gwayw hynod—amlaen,
VII 48.17	Hil Gruffudd wayw [<i>wa6ew</i>] rhudd, rhoddfawr eurllaw, / Hael fab Llywelyn, llyw Aberffraw,

³³ Gw. CBT IV 4.101n, sy’n tynnu sylw at y tebygrwydd i CA (XIX) 209 *pareu rynn rwygyat* ac at y ffaith fod enghreifftiau o’r ffurf gyfansawdd *gwaywrynn* (G t. 604), ‘ond o gadw’r ddwy elf. ar wahân yma ceir gwell cytseinedd i’r ll.’.

³⁴ Os cedwir y darlenniad gwreiddiol (*clud + gawr*), yr ystyr fyddai ‘yn dwyn neu beri brwydr’ neu ‘enwog (am) gyflafan’, yn hytrach nag ‘enwog’ (*cludfawr*) (gw. n. CBT, yn cyfeirio at G t. 149).

³⁵ Diwygir yn CBT ar sail yr enghreifftiau eraill o *gwân trywan* yn y farddoniaeth (gw. ib.n).

- VII 52.23 Gŵr hardd-ddeddf dileddf ar dâl branar, / Gŵr a wnaeth â gwayw gwyar—yn cochi / Uch Aber Teifi, rhi rhyfelgar;
- VII 52.30 Gŵr beilch ei aerweilch arwymp drydar, / Gŵr bwlch nad ydyw, gwayw briw brwydrar, / Gŵr a wnaeth adaw adar—ar gynrain
- VII 53.31 Gwayw gwaed ffysgiad, gad gyny, / Gwawr ddeifniawg, ruddfoawg ri!
- VII 55.11 Gwrawl ei ferroes, einioes ennyd, / Gŵr hyfriw ei wayw, gŵr hyfryd—ei fyw, / Gŵraidd eurllyw glyw, glew o'i febyd;
- VII 56.7 Gwayw gwrdd rhagor yn gorfod, / Gwawr dragon; gwaed Fôn o'i fod!
- canwayw** *e.* gwaywffyn niferus.³⁶
- II 16.10 Piau yr ysgwyd esgudwal—cynwan / Â'r canwayw am ei thâl? / Pwy'r glew, llew llid aerddywal,
- cynwayw** *e.* blaenwayw.
- IV 4.56 Cynwan torf, terfysg ymorchwydd, / Cynwayw gŵyth, gweithfuddig arglwydd. / Gwedi gwalch gwladlawch, gwladlwydd—teyrnas,
- ergyrwayw** *e.* (un sy'n trin) hyrddwaywffon; hyrddwayw, ymosodiad â gwaywffon, gwaywffon ergydiol; *ll.* **ergyrwaywawr**.
- I 3.33 Ergyrwayw brwydrin cyn rhewin rhawd, / Rhyn ruthrai dorfoedd oedd rhybarawd;
- II 14.44 Ar law Ednyfed, llawr diogan—lew, / Ergyrwayw trylew, trai ei darian.
- II 14.130 Dywallaw-di, fenestr, fedd hidlaid—melys / I³⁷ ergyrwayw gwrŷs gochws yn rhaid
- III 1.27 Ergyrwayw cyngad ar feirch cyngan,
- III 21.196 Tri ergyrwayw glyw, glew ganaon, / Tri eryr ongyr angerddolion,
- III 24.106 Ergrynynt eu bâr seirff saffar sen, / Ergyrwaywawr [*ergyrwae6 wa6r*] trais, traws yng nghynnen,
- IV 1.35 Ergyrwayw cludlan, clod huysgain, / Eryr huysgwr ysgwyd arwain,
- VII 35.7 Clwyf im ei olo, clod arwedd—aergwn, / Ergyrwayw teyrnedd,
- gwaedwayw** *e.* gwaywffon waedlyd.
- III 26.79 Ef laddai, ef wanai, wanwyd, / Ef wnaeth â gwaedwayw gwaed abwyd—i frain
- gwayrudd** *ans.* rhudd ei waywffon (gw. hefyd *gwaywrudd*).
- II 14.29 A dyddwg i Ruffudd wayrudd elyn, / Gwin a gwydr golau yn ei gylchyn,
- gwaywbar** *e.* gwaywffon.
- VII 17.5 Gloyw deigr am ŵr glew, digrif. // Digrif a gâr (gwaywbar gwaed),
- gwaywddawn** *e.* ergydio â gwaywffon; ergydion â gwaywffon; rhodd/cawod o waywffyn.³⁸
- III 21.23 Py frys cyflafan yn gwân gwaywddawn? / Py friw lliw llasar o lin Lleisiawn?
- III 26.140 Dinas gawr, garwlym ei waywddawn;
- IV 3.40 Crynai ys . . . n is Gwenffynnawn, / Meu nad gwaywddawn, / Trydar flawdd awn,
- gwaywddur** *ans.* dur ei waywffon.
- VII 49.11 Gwawr gwaywddur ddolur ddilyw [*diliw*];
- VII 54.30 Gwaywddur fal Arthur wrth Gaer Fenlli,
- gwaywdwn** *e./ans.* gwaywffon doredig; toredig ei waywffon.
- VI 24.58 Llew gwaywdwn, ysgwn ysgwyd Geidiaw.
- VII 4.10 Diofnawg farchawg, feirch ffraeth, / Yw hwn, udd gwaywdwn [*gwaed6n*],³⁹ gwawdfaith,
- VII 47.27 Nid fy modd nas gwelwn; / Gwawr gwreiddfalch, gwalch gwaywdwn, / Gwaed Wynedd hir orwedd hwn!

³⁶ Nodir yn CBT fod yr aralleiriad yn dilyn G t. 108 wrth gymryd yr elfen gyntaf fel *cant*, gan ychwanegu 'annhebygol yw'r awgrym petrus yn G mai *cann* = "disglair" yw'r elf. gyntaf".

³⁷ Nid yw'r arddodiad *i* yn y llgr.

³⁸ Am yr ystyr olaf gw. Haycock, LPBT t. 17, sy'n cymharu'r ffurf hon â *haearnddawn*.

³⁹ Tynnir sylw yn CBT at y diwygiad, a wnaethpwyd gan ddilyn G t. 604, er nodi na ddiwygir elfen gyntaf *gwayrudd* yn II 14.29.

gwaywroddog *e.* taflwr-gwaywffon.⁴⁰

VI 29.9 Gwelsam-ni wawr Maelawr megis yntau, / Mygr Fadawg, waywroddawg rhuddgrau;

gwaywrudd *e./ans.* gwaywffon goch/waedlyd; un coch ei waywffon; gwaedlyd ei waywffon (gw. hefyd *gwayrudd*).

II 4.47 Tad mad magawd gwawd gwaywrudd,

II 31.31 Tramaint, nid cywraint ein cywrysedd. / O Ruffudd, gwaywrudd gorfoledd,— y’ m cên,

III 26.39 Gwawr trydar traws lewder, / Gwarth wrthryn, gwaywrudd Gwyn Gwarther; / Gwas a las o Leisiawn ener,

VI 15.3 Andaw [*andawt*], udd gwaywrudd, gwawr teyrnedd [*tyrned*],

VI 16.11 Gwae fi o’i fyned fyn nas gwelaf. / Gwedi mab Gruffudd, gwaywrudd [*gwaerud*], gwraf, / Ysgwn fy nghystlwn, ni wn py wna.

VI 29.23 Gwae’nt hwy ar a wnaeth eu penaethau! / Am Ruffudd gwaywrudd, gwae finnau,

VII 11.28 Mur mwynfudd, mygr, gwaywrudd gwalch.⁴¹

VII 25.33 Gogoniant ffrwythiant, ffraethlew gwaywrudd,

VII 50.25 Gŵr gwaywrudd [*gwaδrut*], gŵr prudd, fegis Priaf,

gwrddwayw *e.* gwaywffon rymus.

III 16.100 Braw rhag ei wriawr, gwrddwawr a gwrthwan / Â gwrddwayw yn angen, / Bangor torf taerlew, llew llawen,

hirwayw *e.* gwaywffon hir.

VII 48.28 Hir ddewrllew traglew yn treiglaw—ysgwyd, / Hirwayw un annwyd â’r hwn Nyniaw, / Hiraeth a’ m gwalaeth gweled arnaw

treiswayw *e.* gwaywffon rymus.

III 16.129 Ei ysgwyddau fochfoch, / Ei dreiswayw, ei dreiswan mor groch,

?gweilging *e.* ?gwaywffon.

?II 30.3 Gweilging was [*gwas*], gwanas gwaywawr,

gwern *e.* ?gwaywffon; ?tarian.

I 3.119 Gwern gwygid, gwanai bawb yn ei gilydd,

?gwiail *e.ll.* gwiail; ?trosiad o waywffyn.

?IV 6.154 Ys gwrddfalch ym mhrenial, / Hwyl taerdan trywan [*tra wan*] trwy wial,

gwrmseirch gw. o dan *seirch*.

?gwrysg

?**eurwrysg** *e.* ?gwiail gwych; ?trosiad o waywffyn gwych.

?III 17.32 Gwayw crwm yn nydd trwm trwy ffwyr, / Gwân ffysg yn eurwrysg, yn aer.⁴²

gwŷdd *e.tf./ll.* gwaywffyn.

IV 6.21 Gwŷdd briwglau a llafnau lledrudd,

IV 9.221 Gwŷdd wosudd, llofrudd Lloegr ddilyn,⁴³

⁴⁰ Gw. n. CBT: ‘Cymerir mai cfn. sydd yma o gwayw = “gwaywffon” + *rhoddawc* (< *rhodd* + *-awc*) mewn ystyr enw. = “rhoddwr, dosbarthwr, taflwr”, cf. II 3.29 ac *ib. n.*’ Defnyddir *rhoddiawg* ar gyfer un sy’n rhoi aur yn II 3.29 *Moliant a ddyly aur ddiludd roddiawg*.

⁴¹ Aralleiriad CBT: ‘Amddiffynnwr hyfryd ei ffafr, ysblennnydd [a] gwaedlyd ei waywffon yw[’r] arwr [hwn]’ a gw. *ib. n.* sy’n cyfeirio at gyfieithiad Vendryes, ‘Poèmes de y Prydydd Bychan’, 312: ‘un faucon glorieux à la lance rouge’, gan nodi na chymerir sylw yno o’r ffaith nad oes treiglad i *gwalch*.

⁴² Gall yr englyn hwn (llau. 29-32) berthyn i gerdd 18 yn hytrach nag i gerdd 17 (gw. CBT III t. 228).

⁴³ Nodir yn CBT, gan gyfeirio at G t. 730, y gall mai *gŷydd* (‘gwyllt, heb ei ddoifi’ ayb.) sydd yma.

?VI 17.7 Rhuthr gwŷdd glyw gwythlawn ongyr [*rvthyr gwyr glew gwythlawn engyr*].⁴⁴ /
Llyna ruthr aruthr eryr!

peithwydd *e.ll.* pelydr dinistriol.

I 3.114 Am drefan Dryffwn rhag eiriolydd / Tyrfaï rhag llafnau pennau peithwydd,

haearn *e., ll.* **hëyrn**. Arf o haearn neu o ddur, cleddyf, gwaywffon; (yn y ll.) arfogaeth neu arfwisg; gwaywffyn tafl; hualau, gefynnau.

I 3.126 I gad gynghywair ym Meirionnydd / Arglwydd glew gadarn haearn dyfydd,

I 25.13 (EG) Nid emyth, nid llyth yn llwyth hëyrn,

II 14.118 Glud men ydd ânt gloyw hëyrn ar naid.

II 25.41 Am dëyrn, am gedyrn [*gedeyrn*] hëyrn häu,

III 7.27 Hil tëyrn yn hëyrn henwaith,

III 11.34 Cynneddf gwŷr meddfaeth, meddgryn—orddyfnaid, / Meddgwyn graid, greddf
hëyrn / Gwylloedd gynt ni gedwynt gedyrn,

III 13.30 (x2) Dwrn dra dwrn, dra dengyn yd baith, / Dyrn hëyrn, haearn ei dalaith.

III 7.38 (x2) Oedd difarn gadarn gedymdaith—unbyn, / Oedd dyrn yn hëyrn, haearn dalaith [*y talheith*].⁴⁵

IV 4.27 Glas feraw hëyrn heusant, / Glas lasar gwasgar gwisasant,

IV 6.77 Câr cedyrn caen hëyrn heidiaw,

IV 6.166 Pan wasgar hëyrn, pan hëir.

V 9.7 Mab medel utgryn hëyrn dyhe, / Gruffudd, tëyrnudd tud Elise.

V 10.28 Hëynt Loegr, liwed enwir, / Hëyrn am dëyrn, am dir.

VI 30.67 I Goron Llundain, er garwedd—hëyrn, / Ni roddes tëyrn tŷ o Wynedd!

VII 2.2 Colled gŵr arwr arfawg, chwyrn—yng nghad / Yng nghadarnwisg hëyrn, / Mur
torf, aerdorf eurdëyrn,

VII 3.16 Tëyrnwawr yng nghad fawr fyrdd, / Tëyrn yn hëyrn yn hardd.

VII 11.12 Oedd aml am amlaen deulu / Hëyrn traws dëyrn trosti.

VII 36.97 Pen tëyrn, hëyrn hëid o'i law, / Pen tëyrnwalch balch, bwlch edeifnaw,

VII 46.9 Tëyrnaidd luchynt, hynt ei hendad. / Tëyrn yn hëyrn, yn hardd wisgad—balch, /
Tëyrnwalch yng nghalch ynghylch gorwlad,

haearnddawn *e.* rhodd/cawod o [waywffyn] haearn.

III 24.144 Rhirid ni'm gochel a'm gochawn—o'i braidd / Wedi Rhirid Flaidd, flawdd
haearnddawn:

haearngaen *e./ans.* arfogaeth neu arfwisg haearn; haearn ei orchudd.

II 16.2 Gofynnwys nebun (ni bu raen—gan rai / Cyn rhuddaw haearngaen) / Pa was a
wisg y lasgaen?

VI 3.15 A braw gwas gwisg haearngaen

VII 15.22 Prif walch cadarn haearngaen;

haearnlly *ans.* cadarn ei ymrwymiad fel haearn; yn lladd ag arf haearn.

IV 9.80 Traws trydar, trydydd haearnlly,

llafn *e.* llafn (yn perthyn i gleddyf, gwaywffon neu arf arall), arf, cleddyf, ?cyllell, ?gwaywffon; *ll.*

llafnawr, llafnau, ?llaifn, ?lleifn.⁴⁶

I 3.114 Am drefan Dryffwn rhag eiriolydd / Tyrfaï rhag llafnau pennau peithwydd,

I 7.35 Trilliw ei lafnawr, treulyn ysgwydawr, / Trylew fawr falch derrwyn;

I 7.45 O ddiffeithiad Lloegr (llafn dyar—wrthudd [*wrth ut*]) / Nid wrth fedr ei alar.

⁴⁴ Nodir yn CBT fod y darlleniad gwreiddiol yn rhoi ystyr dderbyniol ('Cyrch rhyfelwyr dewr, dicllon, arswydus'), ond bod y diwygiad a gynigir (gyda'r aralleiriad 'Cyrch gwaywffyn pennaeth dicllon [ei] waniad') yn cyd-fynd yn well â'r llinell nesaf ac â phwyslais y gerdd gyfan ar arwriaeth y gwrthrych, sef Llywelyn ab Iorwerth.

⁴⁵ Nodir yn CBT fod J. Vendryes, 'Trois Poèmes de Cynddelw', *Études celtiques*, 4 (1948), 1-47 (34 a 46), yn awgrymu darllen *dyn* yn lle *dyrn*, er mwyn cael odl, yn hytrach na lled-odl, ag *unbyn*, ond bod cymhariaeth â'r llinell gyffelyb o waith Cynddelw (III 13.30) o blaid cadw darlleniad y llsgr.

⁴⁶ Am y ddwy ffurf olaf gw. CBT II 13.9n a VII 4.6n, a'r troednodiadau isod ar gyfer y ddau gyfeiriad hyn.

I 8.76	Aml ei lafnawr ar lawr flaid ddas.
I 25.11 (EG)	Tud amwyn terrwyn, tir eurdëyrn, / Â llafnawr dyrawr dirfawr ei ddyrn,
II 3.63	Gwaed gan llu ar llafn [<i>gan lu ar lafn</i>] dwyawch; / Gwae a gawdd llew ac nyw llawch!
II 6.57	Er fy lladd-i â llafnau deufin, / Rhy-m-gwalaeth-i gwraig brawdfaeth brenin.
II 13.9	A lladd â lliwed a gwaedled—ei lafn [<i>le6yn</i>] / A gwaedliw ar giwed / A gwaedlen am ben a banned / A gwaedlan a gran yn greuled. ⁴⁷
II 14.101	Areglydd defnydd dioddeifiant—llafn, / Llyfn ei deutu, llym ei hamgant.
II 21.8	Ym Môn, i mewn ei hynys, / Ydd ym lleddir â llafn glas.
II 21.27	Rhy'u [<i>ry</i>] llas â llafnau rhuddion / Ar lles draig yn llys dragon.
II 24.23	A llyry tra llyry, a llwrw tra llwrw aerfwrw furthiaw, / A llafn tra llafn, a llid tra llid tremid dreiddiaw,
II 31.17	Wythfed yw lladd â llafnau cochwedd / Celain a chathl brain ar ei bronwedd;
III 7.21	Llafn argrad [<i>aryrad \ aerurat</i>] yng nghad, yng nghunllaith,
III 7.22	Llafn gwyar a gâr o gydwaith, / Llaw esgud dan ysgwyd galchfraith,
III 8.8	Pob llary ar llyfnfarch diffun, / Pob llew a llafn glew ar glun [<i>llafn ar glun</i>].
III 10.42	Chweched athrugar athraon—Cadwallawn, / Ail Lluddiawn llafn ruddion,
III 12.6	Haeddws deifniawg ri defnydd—fy marddawr, / Llwrw llafnawr llawr llawrydd [<i>llanryd</i>], / Llary llid aerlew, llew lluydd [<i>llwyt \ lluyd</i>],
III 13.4	Llyw anaw, llafn eurlaw aerllaith,
III 14.2	Owain aer ddilain a ddylif—yng ngawr, / Â llafnawr lladd heb rif, / Ac o du gwaedlafn gwaedlif,
III 15.3	Llafur llafn dolur dilys, / Llud carant cad wrygiant wrÿs.
III 16.55	Yn Llannerch, yn lleudir Merfyniawn, / Yn llew glew, yn llyw rhag Lleisiawn, / Lladdai llafn gasnar, llathrai galch llasar / Mal llachar llaw ddigrawn.
III 16.137	Coch ei lafn o ladd yn rhagor, / Yn rhaglam yn rhaglym eisor;
III 16.164	Yn rhith llew rhag llyw goradain, / Yn rhith llafn anwar, llachar llain, / Yn rhith cledlyf clauer, clod ysgain—yn aer,
III 18.10	Ysid im arglwydd eurgledlyfrudd—gawr, / Braisg lafnawr, brwysg ofrudd,
III 20.53	Lluoedd orthew [<i>orllew</i>] llew llafndwn. // Ei lafn yng nghreulif, yng nghreulyn—gwyar, / Yng nghreulawn ymwrthryn,
III 21.25	Py friw lliw llasar o lin Lleisiawn? / Py fydd glew a llew a llafn greulawn? Py fydd glyw aerllyw ar llwrw camawn?
III 21.97	Oedd brwysg braisg lafnawr can breiddiawr brès, / Oedd bwlch ei ysgwyd, nid ysgoges,
III 24.49	Gŵr oedd rudd ei lafn o lif gwyar,
III 24.59	Parau post enwair, pair pedrylaw, / Pedryliw ei lafn i ladd rhagddaw, / Pedrylef cwynfan cyrdd amdanaw:
III 24.99	Eurddwrn oedd ei lafn yn ei loflen, / Eurgledd cymynedd, cymynai ben:
III 24.142	Llyw [<i>lly6 lly6</i>] llafnawr, llew llawr Llystynwallawn,
III 29.3	Yn aerdwrf aerdarf, yn aerdeu—aerdorf [<i>Yn aerd6ryf aerdoryf yn aerdoryf aerdeu</i>] / Yn ardwy rhag trylew [<i>trylyw</i>], / I dan llafnawr llaith woddew, / I dan llasar glas llas llew.
III 30.3	Yng nghynosod clod, clauer ddylaith—byddin, / Ni byddud wrth gyfraith; / Oedd anawdd, llafn adrawdd llaith, / Dygynnelw, dy ganhymdaith.
IV 1.19	Llafn yn llaw a llaw yn lladd pennain,
IV 1.20 (x2)	Llaw ar llafn a'r llafn ar llu Norddmain,
IV 4.8	Llyw llafnawr, llew llawr llaw ddichwant,
IV 4.189	Brwysg lafnau yng nghrau, yng nghrai—calanedd, / Cyminedd cymynai,

⁴⁷ Nodir yn CBT y gall *le6yn* fod yn gamgymeriad am *llavyn*, yn ffurf luosog (anhysbys fel arall) o *llavyn* (fel a geir yn yr aralleiriad) neu o bosibl yn adffurfiad o *llefnyn*, nad oes enghreifftiau eraill o'r ffurf fachigol honno cyn y bymthegfed ganrif.

- IV 4.241 Ar llwrw ysgwydfwrw ysgyrion, / Ar llwybr lladd â llafnau rhuddion, / Ar greulif, ar greulyd feirwion,⁴⁸
- IV 5.31 Gwrdd ei law ar ei lafnawr, / Gŵyl hael, gwrafael gwriawr [*g6ra6r*].
- IV 6.21 Gwybu bawb heb gêl gŵyth gwrdd hwrdd Hywel / Yn rhyfel cyn rhybudd, / Gwŷdd briwglau a llafnau lledrudd,
- IV 6.48 Llary Llachau hefelys; / Llathrai lafn o'i law ar gyfys, / Llachar glaer yn aer, yn nyrys;
- IV 6.219 Ced ebrwydd cyfrwydd [*kyuarwyf*], cyfarwyd—â lladd / Â llafnau trwy forddwyd.
- IV 7.13 Llaw hyladd [*hyget*] ar llafn hylwrch, / Lluniai [(*m?*)*ynnyei* \ *llunyei*] glod glew dihafarch,
- IV 7.24 Yn Rhuddlan rhwng dau nifer / Pan gyfrang [*gyfreing*] gwaywawr a gwŷr, / Lladdawdd â hi, llith adar, / Llafn grau, cenau Cedifor [*Mab kediur*].
- IV 9.7 Pêr awen, parhäus hyd Frawd, / Ar lles llawr, llyw llafnawr llwyprawd, / Arllwybr iawn, o'r ddawn y'm daerawd,
- IV 9.61 Bolch ei lafn o lafur ffosawd, / Bwlch ei gledd, balch ei gleddyfawd.
- IV 9.97 Yn Saint Clêr cleddyfal ar drwyn. / Llathrai lafn [*llafyn*] uch afn [*hauyn*], uch afwyn, / A llif crau a lliw ffrau ar ffrwyn.
- IV 9.203 Gŵr a ddengys lladd â llafnau—rhuddion, / Llew dragon, llyw dreigiau [*dreygev* \ *dreigeu*].
- V 1.28 Pen Bryn Ceredig, nid cariad—a'i dug / Yn dëyrn pymthengwlad / Namyn gwayw yn gwân o'i angad / A llafn coch yn llaw gynifiad.
- V 1.78 Gwâr Hywel hoewal cyfeddwch, / Gwrdd yn lladd â llafn dauafwch / Gwŷr hoeddlwydr, gŵr hydr yn ei hwch—a'i fâr
- V 1.105 Gwayw a llafn yn lladd yn ddeudrwh, / Gwae a'i cawdd: niw cyhudd dadolwch!
- V 6.45 Yn fwyaf [*wyaf*], balchaf bwlch lifaid—lafnawr, / Yn wriawr orddynaid,
- V 13.17 Gwestlid rhag llethrid llathreidrudd—lafnawr / O loflen mab Gruffudd,
- V 15.13 O afflau fy llaw, llafn [*lla6 a llauyn* \ *lla6 llafyn*] wynlas, / O affaith golaith galanas, / Da haearn, diheura, pan llas / Llaith Madog, nad o'm llaw y'i cafas,
- V 23.87 Llywelyn llafnawr [*llafyn eur*] anghyfan, / Lloegr ddiwraidd, llu rhuddflaidd Rhuddlan,
- V 23.96 Llyried, tremyned tra môr dylan, / Rhag llaith anolaith [*anobeith*] (anolo llan) / A llafnawr [*llafyna6r*] lledrudd uwch grudd a gran.
- V 26.76 Aerwyr [*aerwr*] sŷr, syrthiws eu rhifed / Ar ei law a'i lafn wyarlled.
- VI 1.17 Teg goryw fy llyw llafn greulawn—fal gŵr / Ar ei gâr a'i estrawn;
- VI 2.13 Rhoddes Duw i'm llyw llafn [*lly6 y llafyn*] waedlif—ysgwr [*waetlif ae ysg6r*] / A'i ysgyrion yng ngnif,
- VI 13.16 Llwrw llwyrglod, wawdrod wodrudd, / Llyry drafn llawer llafn lledrudd.
- VI 18.11 Llewychedig llafn yn llaw reddfawl / Yn lladd dywrthladd i wrth lys Rheidiawl.
- VI 25.27 Oedd braw saw Saeson Clawdd y Cnwcin, / Oedd bwlch llafn yn llaw gynefin, / Oedd gwaedlyd pennau, gwedi gwaedlin—rhwy
- VI 29.29 Aml y'm gwnaeth hiraeth hir anaelau / Am laith gŵr dewr, dur ei lafnau, / Am lew glew, o'm glud feddyliau, / Am lyw glyw a'i glod [*glyw glod*] hyd Fynnau.
- VII 3.21 Cad gyrchiad, llafn drochiad, llew / Fu Rys ruglfar, ruddbar riw,
- VII 4.5 Dinag Owain, ruddlain lafn,
- VII 4.6 Doeth id i'th wlad, leiddiad leifn, / Trethoedd tros foroedd, fâr dwfn,⁴⁹
- VII 10.11 Llyw dragon, llafnau dreigliaw, / Llew ehwybr, o lwybr dy law.
- VII 11.20 Dyfrys brwydr, bryd ar ymladd, / Difraw ei law ar lafn rudd.
- VII 24.70 Llyw ysy'n, synhwyrfawr riydd, / Lliwgoch ei lafnawr, aesawr uswydd; / Llew deifniawg llidiawg, lledled fydd—ei blas,
- VII 24.127 Cyfarf wyf o rwyf rhudd lafnau—yng ngnif, / Cyfoethawg cynnif, cynflaen cadau.
- VII 45.2 Colli Goronw! Gŵr diemyth—fu, / Gorofn llu llafn dilyth,

⁴⁸ Nodir yn CBT y gellid darllen *Ar llwybr lladd a llafnau rhuddion*.

⁴⁹ Dehonglir *lleifyn* yn betrus yn CBT fel ffurf luosog ar *llafyn*, er nodi bod ffurf ar yr ansoddair *llyfyn* 'llyfn' yn bosibilrwydd arall.

- VII 51.14 Budd aerwalch ceinfalch cyn ystyngu—llew / Â llafnau o bob tu, / Mawr gynnif rhif rhiallu; / Mawr gynnal Morgannwg fu.
- VII 56.27 Lle y mae argae ar Gymro—dinam, / Deddf Dunawd ap Pabo, / Llafn lldiawgddur cur cyffro, / Llew prudd neud llawr pridd a gro.
- bolchlafn, bylchlafn** *e./ans.* llafn bylchog, drylliedig neu ddanheddog; bylchog/ddanheddog ei lafn/gledlyd.
- III 16.22 Bodd rodd ran, gyman gymynad, / Bolchlafn goch heb guchied o gad;
- IV 6.295 A'th frondor a'th fro gadarnaf / A'th folchlafn a'th falch ymorsaf.
- VI 6.3 Bolchlafn [*bochlaun*] lud am dud, am dir, / Beilch a'i geilw, balch y'i gelwir.
- VI 29.88 Gwalch oedd falch ei folchlafn uch grudd,
- VII 7.9 Crair nid amharchai creulawn—ei folchlafn / A'i falchlys yng Ngharawn,
- VII 9.27 Bolchlafn yn aer daer, derydd, / Balchgoeth, fawrddoeth Faredudd.
- VII 13.9 O dewdwr aeth gŵr, gwrdd lawhir—bolchlafn, / Balchwlad ddraig, bu cywir;
- VII 24.114 Telaidd balch â bylchlafn eurwaith;
- VII 25.47 Ofertun (gwawr gwyhfwyr dy gochrdd—fylchlafn) / Dy falchlys nid ymgudd.
- VII 25.69 Bolchlafn lud am dud a derfynno, / Balch eryr dewrwyr, dorf anosgo;
- creulafn** *e.* llafn gwaedlyd.
- III 11.32 Buant cyd yng ngryd, yng ngreddf—cyfarfod / Cyfarfogion dileddf, / I wrthod annod ac anneddf / O greulafn [*greulann*], o greulawn gynneddf.
- drudlafn** *e.* llafn ffyrnig.
- III 16.202 Drud lachar, drudlafn a gymer;
- gwaedlafn** *e.* llafn gwaedlyd.
- III 14.3 Owain aer ddilain a ddylif—yng ngawr, / Â llafnawr lladd heb rif, / Ac o du gwaedlafn gwaedlif, / Ac ar dir cynnygn cynnif.
- III 16.105 Baranres aerflaid, aerfen ei—waedlafn / A'i waedlan ddisgywen.
- III 21.77 Gŵr a wnaeth gwaedlif, gwaedlafn gochi,
- IV 5.108 Rhwyddfudd feiddiad, gad geithiw, / Rhudd ei waedlafn o waedliw.
- V 24.48 Esgudwan garthan is Garthynnawg, / Gwaed am draed o drin, a gwaedlid län, / A gwaedlafn adfuddiawg, / A gwaedlwrw gwŷr aerfwrw arfawg, / A gwaedlen am ben yn beithawg,
- gŵreiddlafn** *e.* cledlyd gwrol.
- VII 50.14 Colles Cymru fawr gwawr gŵreiddaf, / Gŵreiddlafn esgud, gloywddrud glewaf, / Gŵreiddlyw nid byw: ba wnafr—o'i golled,
- llafnddur** *ans.* a chanddo lafn o ddur, o ddur lafn, dur ei lafn.
- VII 14.3 Mur llafnddur lluoedd edmyg,
- VII 20.11 Blegywryd, llew gryd llafnddur,
- VII 25.6 Peniadur llafnddur llawegored;
- llafndrwch** *ans.* a'i lafn yn ddrylliedig.
- VII 8.3 Eurwawr, llew yng ngawr, llafndrwch, / Aerwalch eirf, ni theirf, ni thech.
- llafndwn** *ans.* a'i lafn wedi ei ddryllio; a chanddo lafn ddrylliedig.
- III 20.52 Llid odrudd, lludd llu gynghrwn, / Lluoedd orthew [*orllew*] llew llafndwn. //
- Ei lafn yng nghreulif, yng nghreulyn—gwyar,
- VI 8.7 Cledd [*cler*] ysgwn llafndwn, orofn Llundain—lawr, / Arwr wawr prydfawr, warrant Prydain.
- VII 14.22 O'i ddwyn, cynneddf brwyn, cwynasam—Samswn, / Llyw llafndwn, llew dinam,
- llafnfriw** *ans.* drylliedig ei lafn.
- III 16.183 Nis lludd llew llafnfriw canmiw crwn: / Ni doddwyf ar hael hyd ar hwn!
- llafngoch** *ans.* gwaedlyd ei lafn; a chanddo lafn gwaedlyd.
- VII 25.83 Doniawg yw fy llyw, llafngoch Gymro:
- VII 54.24 Llywelyn, terfyn torf gymelri—falch, / Llafngoch walch yng nghalch yng Nghaer Ffili.

llafngreulyd *ans.* gwaedlyd ei lafn.

- VII 51.7 Llas Llywelyn llafngreulyd [*llafn krevlyt \ llafan kelfyd \ llafn gorevlvd*], /
Llas Arthur, benadur byd.

llafngroch *ans.* croch ei lafn.

- VII 47.16 Llyw glyw, glaif anesgymod, / Llew llafngroch, cleddyfgoch, clod.

llafnrudd *e./ans.* llafn/gledddyf coch; a'i lafn yn goch [gan waed], coch ei gledddyf.

- VI 29.74 Llyw meidrawl, llew greddfawl, Gruffudd, / Mab meithyn Llywelyn
llafnrudd,
VII 2.7 Mab mad mygr, lleiddiad llafnrudd, / Brwysg, breiniawl, greddfawl Gruffudd.
VII 2.9 Mab Gruffudd, llafnrudd lluoedd—Rhos gyrchaid, / Rhys gyrchiad tra
moroedd,
VII 3.10 Ethym heb udd llafnrudd, llew,
VII 11.21 Llafnrudd Faredudd, llyw drinc, / Llew ni ad Lloegr yn ei wnc,
VII 49.7 Nef neud ethyw llyw llafnrudd, / Nêr nifer naw haelder Nudd.

rhuddlafn *e.* cledddyf gwaedlyd, llafn coch.

- III 8.2 Ym maes Bryn Actun cannun—neu rifais / A'm rhuddlafn ar fy nghlun,
VI 27.86 Am drinwychedd rydd, ruddlafn creulyd [*am drwm wchydd rhydd rhvddlafn
grevlyd*],

lläin, llain *e.* llafn, cledddyf, arf.

- I 9.18 Ac ar lles Owain hael hual dilin / Dychysgogan, Lloegr, rhag fy lläin!
II 6.64 Moch gwelwyf, a'm nwyf yn eddëin—i wrthaw / Ac i'm llaw fy lläin, / Lleucu
glaer, fy chwaer, yn chwerthin, / Ac ni chwardd ei gŵr hi rhag gorddin.
III 16.143 Coch bwlch ei läin o drin, o drydar, / Coch ei bâr o borffor.
III 16.164 Yn rhith llew rhag llyw goradain, / Yn rhith llafn anwar, llachar llain, / Yn rhith
cledddyf claer, clod ysgain—yn aer,
IV 1.18 Oedd cleudaer, oedd claer cledddyf uch gwain / A llinon yng ngnif a llif rhag llain;
/ Llafn yn llaw a llaw yn lladd pennain,
IV 11.9 Gwaedlyd ei läin, gwanar sefyll—lwrw, / Gwayw aerfwrw gwân aerwyll,
V 24.47 Esgudwan garthan is Garthynnawg, / Gwaed am draed o drin, a gwaedlid läin, /
A gwaedlafn adfuddiawg, / A gwaedlwrw gwŷr aerfwrw arfawg, / A gwaedlen am
ben yn beithawg,
VI 18.71 Hydwf yng ngnif â'i lif o lain, / Hud êl yn rhyfel hyd yn Rhufain
VI 25.21 Oedd brwysg rhwysg rhag y godorin [*rag i godorddin*], / Oedd balch gwalch
golchiad [*golevad*] ei läin, / Oedd beilch gweilch gweled ei werin,

eurlain, eurllain *e./ans.* [un] ysblennydd ei lafn.

- VI 8.15 Wrth ofwy arlwy, eurlain—teyrnedd, / Eurgledd gŵr gywedd, gwyar
gywain.⁵⁰
IV 4.77 Arglwydd glew, aerllew i dan eurllain—gledd, / Gledddyfal gyfwyrain,

glaslain *e.* cledddyf glas/ddur.

- IV 6.128 Glew oddef gloeslef a glaslain / Ar glun a glywir ym Mhrydain.
V 21.15 Aerwalch balch, bolch ei laslain,

rhuddlain *e./ans.* cledddyf coch; coch ei gledddyf.

- VII 4.1 Owain ruddlain, rodd edmyg, / Ged ysgain, gad ddiysgog,
VII 4.5 Dinag Owain, ruddlain lafn, / Doeth id i'th wlad, leiddiad leifn,

llasar *e./ans.* lliw neu sylwedd i addurno tarian; tarian neu offer arall wedi ei addurno; (disgleirdeb)
asur; glas, disglair.

- III 16.55 Lladdai llafn gasnar, llathrai galch llasar / Mal llachar llaw ddigrawn.
III 21.24 Py friw lliw llasar o lin Lleisiawn?
III 23.6 Cledddyf clod wasgar a wisgaf ar glun / Rhwng fy llun a'm llasar,
III 29.4 I dan llafnawr llaith woddew, / I dan llasar glas llas llew.

⁵⁰ Deellir y ffurf fel *eur* + *llain* yn CBT, gan ddilyn G t. 498 a GPC, er nodi bod *eur* + *glein* 'gem' yn bosibilrwydd arall.

- IV 3.36 Crynai galch [. . . *alch*] llasar, llas Eithiniawn!
 IV 4.28 Glas feraw hëyrn heuasant, / Glas lasar gwasgar gwisgasant,
 IV 5.93 Llas Morgant mur gawr, llasar wawr—wanar, / Llary llachar, llawch cerddawr,
 VII 52.15 Dewr a was ban llas, yn llasar—arfau, / Fal y llas Llachau is Llech Ysgar;

llath *e.* gwaywffon, ?ffon.

- I 8.43 Ar lath lath lachar [*ar lat lat lachar*], ar bâr beri.
 V 7.11 Nid bath llath yn llaw ysgeraint, / Ni bydd byth bydawl ei gymaint,

llif *e.* llif, llafn.

- II 21.23 Lladd Brochfael wyn a gwynaf, / Lladd Aearddur (a'n cur cof) / A lladd Rhirid
 (a'm llid llif) / A lladd Iddon ac Addaf.
 VII 36.11 Gwae fi o'r clywed fod clwyf arnaw! / Gwersyll Cadwaladr, gwaesaf llif daradr, /
 Gwas rhudd ei baladr, balawg eurlaw;

llinon *e.un./ll.* gwaywffon; coes gwaywffon.⁵¹

- IV 1.18 Oedd cleudaer, oedd claer cleddyf uch gwain / A llinon yng ngnif a llif rhag llain;
 VI 18.42 A'r llinyn ar dynn ar du celain / A llinon rhag bron rhag bro eurgrain;

?llinyn *e.* ?llinyn bwa.

- ?VI 18.42 A'r llinyn ar dynn ar du celain / A llinon rhag bron rhag bro eurgrain;

?llory / llwrw / llwry *e.* ? gwaywffon; paladr gwaywffon; pastwn; *ll.* **llyry**.

- ?II 24.22 A llyry tra llyry, a llwrw tra llwrw aerfwrw furthiaw,⁵²
 ?II 24.39 Llan Ystyffan, llyry byry boethfan, llwrw bwrw beithiawg.⁵³
?gwaedlwrw *e.* llwybr neu ffrwd o waed; gwaywffon waedlyd.
 ?V 24.49 A gwaedlawn adfuddiawg, / A gwaedlwrw gwŷr aerfwrw arfawg, /
 A gwaedlen am ben yn beithawg,
?hylwry *e./ans.* ?gwaywffon wych; parod ei waywffon.⁵⁴
 ?VII 24.145 Hylwry fwry, fâr gymell trethau,

mehyr ll., myhyr *e.un./ll.* ?gwaywffon, gwaywffyn; arweinydd glew.

- I 9.80 Gwelais yn Rhuddlan ruthr fflam rhag Owain / A chalanedd rhain a rhudd fehyr;⁵⁵
 III 17.22 Gwirawd a'n gwrthfyn gwrth sŷr—a lleud / Gan rwyf rhad rhudd fyhyr,
 IV 4.236 Eurddraig Eryri, eryron—fyhyr, / Eryr gwŷr golluchon;

?minwydr *e.* ?tarian ddisglair ei min.⁵⁶

- ?II 25.15 Cymhenfrwydr am finwydr pan eurgrwydr wasgar,

ongyr *e./ll.* gwaywffon (o bren onnen); gwaniad, ergyd â gwaywffon, ymosodiad â gwaywffon.

- I 9.96 Honnaf arfau [. . . *eu*] gorfelyn ei ongyr. // Angerddawl fy march, mawr ys profais
 II 3.44 Archaf it ateb diwair, / Eryr ongyr, er Ungair [*er vngair* / *yr vngeir*].
 II 14.54 Fal y bu ym Mangor am ongyr dân / Pan wnaeth dau dëyrn uch cyn cyfrdan
 II 14.68 Aerguniaid, cyrchaid coch eu hongyr,

⁵¹ Gw. I. Williams, CA 58n.

⁵² Dehonglir llyry fel 'cyrsiau' a llwrw fel 'cwrs' yn CBT, ond cymh. y llinell nesaf, *A llafn tra llafn, a llid tra llid tremid dreiddiaw*, a hefyd I 8.43 *Ar lath lath lachar, ar bâr beri*.

⁵³ Dehonglir llyry fel 'cyrsiau' a llwrw fel 'cwrs' yn CBT.

⁵⁴ Diwygiwyd hylwry fwry i hylwrw fwrw gan J.E.C. Williams, LlyB tt. 78-9, gan ddehongli'r llinell fel 'hawdd ei ddilyn wrth iddo fwrw ei lid yn gorfodi talu trethi', ond gw. hefyd n. CBT.

⁵⁵ 'Llafnau coch' a geir am *rhudd mehyr* yn aralleiriad CBT, ond 'gwaywffyn' yw'r ystyr yn ôl mynegair y gyfrol. Ansicr yw'r ystyr, fodd bynnag; gw. GPC d.g. *mehyr, myhyr* 'gwaywffyn; gwaywffon, yn ffig. am arweinydd glew'.

⁵⁶ Nodir y posibilrwydd hwn yn CBT, er awgrymu bod cyfeiriad at ddyn disglair ei wyneb yn fwy tebygol.

III 7.17	Rhudd ongyr Brân fab Llŷr Llediaith, ⁵⁷
III 13.38	Braint ongyr, angerdd anghyflaith,
III 16.77	Rhudd ongyr angerdd Alaswy, / Rhudd lwybr gwaed: gwae lwfr a'i gwelwy!
III 16.97	Balch ongyr, angerdd Urföen,
III 20.19	A dyr ongyr, angerdd Wair, / Ac ni dyr ei deyrnair.
III 21.197	Tri eryr ongyr angerddolion,
IV 1.38	Erchwyniawg trylew, trylwyn uch prain, / Tryliw ei ongyr, angerdd rysgain.
IV 6.93	Ac angerdd, ac ongyr yn llaw, / A gwŷr gyrth am byrth yn burthiaw—gorwlad,
IV 9.49	Briwgoch brig ongyr, brithawd—breithgad gwŷr [wyr \ gvyr],
IV 9.154	Ongyr urdd angerdd Fallolwch [malloluch / matholwch / vallol6ch], / Angerddawl greddfawl greddf Unhwch,
IV 9.215	Gwrŷs efyns dychrys, dychryn—ei ongyr, / Ei angerdd nid edfyn.
V 1.167	Ti eryr ongyr angerddawl.
V 10.42	Breenin Powys, pobl dost,—yn engir, / Yn ongyr gorfuost;
V 10.95	Cochfryn Ceredig cyrchaist, rysedd—gwrdd, / Er gorddwy teyrnedd, / Ongyr gwŷr gwrynt yng ngwedd, / Onn ger bron breenhinedd.
V 20.38	Angudd fu dy gyrch, angerdd Llŷr—a Brân, / A briwgoch dy ongyr, / Traw y tremynaist, ben gwŷr,
V 23.41	Oedd ongyr, oedd engyr [engir] eu bâr,
VI 1.5	Cadw, Dduw, Lywelyn lyw ongyr—aelaw,
VI 3.13	Syller ei hyder! Hydr raen—ei ongyr, / Un angerdd â Serlmaen, ⁵⁸
VI 17.7	Rhuthr gwŷdd glyw gwythlawn ongyr [rvthyr gwyr glew gwythlawn engyr], / Llyna ruthr aruthr eryr! ⁵⁹
VI 24.61	Gnawd fod ongyr gwŷr gwedi [6edy g6edy / wedy] gwyrw [gwyaw / gwyrw > gwywaw], ⁶⁰
VI 27.23	Lleiddiad [lleydyat / lleigiad] fryd yn rhyd, yn rhodwydd—ongyr, / Och a wŷr, am ŵr diwaradwydd,
VII 26.20	Ar olau ys mau myfyriaw—ei gerdd, / Arwraidd angerdd, ongyr friwaw.
VII 28.13	Rhugl eryr ongyr, angerdd freiniawg,

onnen *e.* gwaywffon (o bren onnen); *ll./tf.* **onn**, **ynn**.

III 24.96	Rhun fenwyd, Rhiryd, rhudd ei onnen,
III 28.6	Nid oedd amrylaw nac amrylon—ŵr, / Amryliw oedd ei onn,
IV 6.26	Grugunan rwyfan rudd onnen,
IV 7.10	Unbyn balch, bwlch ynn heddiw, ⁶¹
IV 7.12	Rhuddai, pan lladdai [lli6ei] rhag llew, / Rhudd onnen o'i loflen law.
V 10.96	Ongyr gwŷr gwrynt yng ngwedd, / Onn ger bron breenhinedd.
V 30.17	Aerorun fal Rhun rhudd ei onnen, ⁶²

⁵⁷ Cyfeirir yn CBT at y tebygrwydd i 16.77 yn yr un gyfrol.

⁵⁸ 'Edrycher ar ei lewder! Cadarn [ac] ofnadwy yw ei waywffon' yw aralleiriad CBT, er nodi'r dehongliad gwahanol yng nghyfieithiad J. Vendryes, 'Poèmes d'Einyawn Wann', *Études celtiques*, 1 (1936), 114-33 (130), sy'n rhoi 'ergydion â gwaywffon' am *ongyr* ('Que l'on voie sa confiance dans l'effet douloureux de ses hardis coups de lance').

⁵⁹ Gw. y n. ar linell 7 o dan *gwŷdd*, uchod.

⁶⁰ Ceir *gwyaw* yn y Llyfr Coch, ac yn llsgr. NLW 4973B newidiwyd *gwyrw* yn *gwywaw* (ar sail y Llyfr Coch, mae'n debyg). Nid yw *gwyaw* yn air, yn ôl GPC, ac er y byddai *gwywaw* yn bosibl yn y cyd-destun, fel disgrifiad o waywffyn wedi eu gostwng yn nwylo milwyr gwan neu flinedig (gw. GPC d.g., a'r ystyron yn cynnwys 'edwino' neu'r S. 'droop'), mae *gwyrw* yn ymddangos yn fwyaf tebygol o ystyried yr enghreifftiau eraill (gw. adran 3.2.4.3 uchod), ac yn rhoi gwell cynganedd.

⁶¹ Mae CBT yn aralleirio ail hanner y llinell fel 'y mae gwaywffyn bylchog heddiw', er nodi y gellid dehongli *ynn* fel 'i ni', gan roi'r ystyr '[mae] colled i ni heddiw'. Mae'n werth nodi bod y gair *onnen* yn digwydd yn y llinell nesaf ond un.

⁶² Nodir yn CBT y gall hon gyfeirio at *Run rudd baladr*, cyndad i wrthrych y gerdd (Gruffudd ap Llywelyn).

onwydd *e.ll.* gwaywffyn ynn.

I 3.120 Gwaed gwŷr goferai, gwyrar onwydd.

paladr *e.* gwaywffon, paladr gwaywffon; *ll.* **peleidr**.

- II 14.49 Tâl ysgwyd eurgwydr torrynt yn fuan. / Tryliw eu pelydr gwedi penwan, /
Trylwyn yn amwyn am fiw garthan.
II 25.47 Am hyfryd, cymryd Cymru ben baladr,
III 12.27 Balch arfod, bwlch arfau; / O beleidr rheidr rhuddgrau, / O beleidriad [*beleidrat*]
cad ciglau.
III 12.29 Ciglau beleidr briw, brith—o gyfergyr, / A gwaed gwŷr i ar wlith,
III 29.24 Yn y rhedai rhudd wyar, / Rhaeadr ar baladr ar bâr.
IV 1.51 Gwelais beleidr gwŷr⁶³ am fagwyr fain,
IV 3.43 Trylew de , / Tryliw eu peleidr pan fo . . . , / Trylwyn⁶⁴ am
feddgwyn, am feddgryn llawn;
IV 5.105 Einiawn ddiwyl ddiolfn cad. // Llas mab gwyrengyn gwyrfriw—ei baladr, / Gŵr
oedd gadr i gadw rhiw,
IV 5.113 Gwalch balch oedd bwlch ar Bowys. // Llas arglwydd Gwyddrun gwyrfriw—ei
baladr, / Gwaladr cadr yn cadw rhiw,
IV 9.31 Gwelais-i glod a rhod a rhawd—o beleidr / A rheidr rhudd o gnawd;
IV 11.4 Perging pâr, gweilging gwaladr, / Pum dryll gwnâi Byll o’i baladr.
V 22.24 O Lydaw, o draw, o drwy—Fôr Hafren / (Hyfriw y peleidr ym Mhorthaethwy).
VI 18.65 Oedd tew peleidr crau, crëynt cigfrain,
VI 24.70 Gnawd Ffranc, rhag ffwydranc, a ffo arnaw, / A pheleidr rheidr⁶⁵ wedi rhuddaw.
/ Gnawd Sais, nis cwynais, yn cwynaw—ei ben,
VII 4.23 Bradw ysgwyd, hud blymnwyd hydr, / Aerlais glwyf, rhwyf rhudd beleidr, /
Arglwydd gwawd rwydd, gwaed raeadr.
VII 6.18 Rhyfelnaf trosaf, wyf treistig—o’i goll, / Gallwys beleidr ysig,
VII 16.20 Llew gwrthgloch, burgoch baladr.
VII 16.21 Oedd briw baladr cadr catgwn,⁶⁶
VII 36.12 Gwersyll Cadwaladr, gwaesaf lliw daradr, / Gwas rhudd ei baladr, balawg eurlaw:
VII 46.20 Esgud wayw, waith Rhôn Ofyniad, / Ysgwn baladr cadr, cadarn leiddiad.
VII 54.29 Gwalch ffysgiad, rhoddiad rhudd a phali! / Gwaed raeadr baladr, o lin Beli,⁶⁷

paladrgoch *e.* gwaywffon waedlyd.

- III 16.48 Pâr odrudd, parawd fudd foddllawn, / Paladrgoch, paladur estrawn! / Gwnaeth
gŵr gwryd fan (gwrfaich yng ngwalchlan,

peleidrad, peleidriad *e.* ergyd [â] gwaywffon; ergydiwr, ymladdwr, trywanwr.⁶⁸

- I 7.83 Diwreiddwys [*diwreityws*] Powys beleidrad—rhyfel, / Rhyfarw udd gwlydd
Ystrad.
III 12.28 O beleidr rheidr rhuddgrau, / O beleidriad [*beleidrat*] cad ciglau.
III 16.8 Dybrydaich brwydrdaer aer aerfrad, / Dybriw draig dragon beleidriad,
VI 18.78 Ysim-i iôr [*or*] cyngor cyngwastad, / Cywesti peri peleidrad; / Ysim-i ri ryfel
ddiffreiddad,
VII 46.4 Teŷrndud, orddrud wrdd beleidrad!

⁶³ Gthg. GPC d.g. a G t. 748, sy’n darllen y gair hwn fel *gwŷr* (‘gwyrgam, yn gwyro’, ayb.).

⁶⁴ Ni cheir y gair hwn yn y llsgrau. ond fe’i cynhwysir yn CBT ar sail y gynghanedd, gan gyfeirio at gyfleoli tebyg *trylew, triliw a trylwyn* yn IV 1.37-8 a 9.99-100 (gw. IV 3.44n).

⁶⁵ Gw. n. CBT: ‘noder mai “a pheleidr reidr” a ddisgwyliid ond dichon fod -r r- wedi caledu’n -r rh-: y mae angen y rh- er mwyn arbed y cytseinedd’.

⁶⁶ Deallir *cadr* fel enw yn aralleiriad CBT: ‘Toredig [ei] waywffon oedd un nerthol [y] cŵn rhyfel’, er nodi y gall fod yn ans. yn disgrifio *paladr*, gan roi’r ystyr ‘Toredig ei waywffon hardd oedd yr arweinydd mewn brwydr’.

⁶⁷ Tynnir sylw yn CBT at y tebygrwydd i VII 4.24-5 *Arglwydd gwawd rwydd, gwaed raeadr. // Rhaeadr gwaed am draed, am drwyn* a VII 53.31 *Gwayw gwaed ffysgiad, gad gyny*.

⁶⁸ Nodir yn CBT I 7.83n, gan gyfeirio at I. Williams, CA 911n, mai ‘ergyd â gwayw’ oedd yr ystyr wreiddiol, a’r ystyron ffiguraid wedi datblygu’n ddiweddarach.

pâr *e.* gwaywffon, gwayw ysgafn; *ll.* **parau, peri.**

- I 3.66 Pen rhiau, parau anoleithiawg,
I 8.43 Ac am Dâl Moelfre mil fanieri; / Ar lath lath lachar [*ar lat lat lachar*], ar bâr beri,
/ Ar ffwyr ffwyr ffyrfgawdd, ar fawdd foddi;
I 8.77 Aml ei lafnawr ar flawr flaidd ddas. / Abraidd im arwar ar bâr Golias, / Abrwysgl
ei faran ar gan a glas.
III 13.8 Perging glyw glewdraws, maws meddfaith, / Pâr greulyd, pair gwryd, gŵr rhaith,
/ Pedrydawg, pwyllawg, pwyll goddaith,
III 16.47 Pâr odrudd, parawd fudd foddllawn, / Paladrgoch, paladur estrawn!
III 16.51 Gwawr creulan mal creulawn) / Gwayw drwy ben, drwy beri camawn, / Gwaed ar
wallt rhag Allt Gadwallawn:
III 16.73 O olud ni roddwy, / Rhudd barau a bair yn adwy, / Rhudd [*Ryt*] bebyll, rhyn
gestyll gystwy.
III 16.133 Ei darian dryliw, droch, / Ei barau, ei arfau arfoloch [*y bareu arueu aruoloch \ y*
baren aren arvoloch \ y bareu arueu arvoloch], / Ei bebyll, ei byll, ei ball coch.
III 16.144 Coch bwlch ei läin o drin, o drydar, / Coch ei bâr o borffor. / Porthes gŵr
gwrddfalch yng nghynnor
III 16.225 Ysgwyd (tw'n tâl) Rugun. // Taer pair pâr llachar, Lloegr ddiwael,
III 20.46 Rhun gyngreddf gynneddf, gynefawd—orau, / Rhudd barau, rhodd barawd, / A
dâl aur mâl er molawd
III 24.58 Parawd o'i adaf, cyn no'i adaw, / Parau post enwair, pair pedrylaw, / Pedryliw ei
lafn i ladd rhagddaw,
III 26.5 Aerfur [*Aervr*] fâr, aerbair bâr bynier [*par pynner*], / Arfod fygyr a fagai haelder.
III 27.27 Cyrchiad cad cyn echyng, / Cyrchws glyw bâr, glew bergyng, / Cyrch eofn yn
ofn, yn yng.
?III 29.24 Yn y rhedai rhudd wyar, / Rhaeadr ar baladr ar bâr. // Oedd parawd cleddyf
cleudaer—ym marddrin,⁶⁹
IV 1.52 Gwelais beleidr gwŷr am fagwyr fain, / Gwelais barau rhudd rhag rhuthr Owain;
IV 4.263 Pair enwair, enwawg yng nglewder, / Pâr anwar, anwas yn rhacter,
IV 5.128 Oedd anwas gas cad eorth, / Oedd anwar bâr yn ei borth.⁷⁰
IV 6.52 Ac ysgwyd ar ystlys, / A pharau yn ffyrf hyd enfys / Yn ais meirw, a meirch yn
gochwys;
IV 6.114 Rhaglym fu yn pannu pennain, / Rhag parau rhiau, rhudd gigwain, / Rhag Teifi yn
torri tŵr main.
IV 6.124 Uchelfar, uchelfab Owain. / Echrys pâr llachar lluch gyfwyrain—gawr, / Lluoedd
wawr mawr, madiain,
IV 6.130 Ar glun a glywir ym Mhrydain. // Prydain bâr praff drydar draniel,⁷¹
IV 6.191 Trylwyn yw a'm glyw a'm glewhir, / Trydar bâr berchen a berchir, / Trydydd
Hualawg, huelir—yn nygn
IV 9.129 Pâr eurglawr, erglyw fy marddlef, / Pair Prydain, profwn yn nhangnef.
IV 11.3 Bu trydydd gwaed raeadr; / Perging pâr, gweilging gwaladr, / Pum dryll gwnâi
Byll o'i baladr.
V 1.22 Pan ddofes pair trachwres trochiad / Pâr trwy fâr, trwy fyrdd ysgwyddiad, / Pôr
eisor, aesawr weinifiad:
V 17.7 Pendragon, berïon bâr, / Pumwregys dewrwrys daear.
V 23.9 I foli fy rhi rhwysg Odiar, / Llywelyn, llyw Prydain [*prydyn*] a'i phâr, / Llew a
glew a glyw gyfarwar,

⁶⁹ Dehonglir *ar bâr* fel 'ar annel' yn CBT.

⁷⁰ Ni threiglir *par* a *porth* yn y llsgr., ond cymerir yn nodyn CBT fod y copiwr wedi methu â'u dangos, gan roi'r aralleiriad 'Yr oedd yn elyn cyffrous [i] fyddin eiddgar, / Yr oedd [megis] gwaywffon lidiog ym mhorth ei [gaer]', er nodi y gellid yr ystyr ganlynol, heb y treigladau: 'Cyffrous oedd [y] gelyn eiddgar [am] frwydr, / Llidiog oedd [ei] waywffon yn y porth'. Hynny yw, gallai *pâr* ddynodi naill ai gwrthrych y gerdd, sef aelod o osgordd Gwynedd, neu arf un o'i elynion.

⁷¹ Ni threiglir *pâr* yn y llsgr., fel yn achos linell 124 o'r un gerdd (gw. y n. blaenorol).

- VI 2.2 Sef yw teyrnllwyw teyrnllaw—Fadawg, / Pâr enwawg pair anaw;
 VI 12.17 Ym mhob rhiw rhyfel arnad. // Ar dy fawlfar [*na6 luar*], pâr pymllyng,—na'm gwartha, / Na'm gwrthod yn ddurfing,
 VI 29.13 Gwelsam-ni Owain prain, prudd ei ddoniau, / Doniawg fab Gruffudd, beirfudd barau; / Gwelsam-ni fab Hywel yn rhyfelau,
 VI 31.65 Tri chlau eu parau fal Peryddon, / Tri chlöyn pennyn penguchogion,
 VII 1.26 Ffranc ni'th faidd cyfranc, cyfrwysgar—gwersyll, / Rhwym pebyll, bumdryll bâr, / Cad aerflawdd, fôr-gymlawdd fâr,
 VII 2.19 Pâr tri dryll, gwersyll gorsedd, / Pen clod cyn no'i fod i'i fedd.
 VII 6.30 Dug angau'r gorau, gorug codded—bron, / Pair rhoddion, pâr rhudded, / Penial beirdd, llawr, ceinwawr ced,
 VII 8.2 Maredudd aestromrudd troch, / Pâr awchlym wychlith gwyach, / Eurwawr, llew yng ngawr, llafndrwch,
 VII 10.4 Pwyll mab Uthr, rhwyf aruthr rhiw, / Pwyllawg pâr dryllawg, drilliw.
 VII 10.5 Yn lliw gwyar bâr beirfeddu—Prydain, / Hil Owain, hawl fynnu,
 VII 10.13 Llew ehwybr, o lwybr dy law. // Llaw ar bâr anwar enwawg—Faredudd, / Draig rwyddfudd, ruddfoawg,
 VII 11.7 Gwrddbrudd Faredudd, fur gryd, / Twn ei bâr, draig anwar, drud, / Didwn ei air fal crair cred.
 ?VII 13.25 Yn ysgwyd dau hanner. // Oedd dau hanner bêr, bâr gwythrudd—yn llaw, / Gŵr fal llew digythrudd;⁷²
 VII 16.3 A'i daryan a'i daerlew bâr / Bu briw ger bron ei eryr.
 VII 22.4 Dewr Owain, deuruddliw ffion, / Durgoch bâr [*dur goch bar*] llachar, llawch deon.
 VII 24.10 Rhwysg frwysg fraisg o fraint a dewredd, / Rhudd barau o beri cochwedd;
 VII 24.143 Hael gyngor wrth gôr, wrth gerddau; / Hylathr ei ysgwyd, esgud barau—gwrdd, / Hylym yn cyhwrdd cyhoedd waetffrau.
 ?VII 24.47 Arwr bâr taerfar yn torri—cadau, / Cadarnfrwydr ystofi;⁷³
 VII 25.11 A thithau yn gwyhaw pan goched—dy bâr, / Ni chât dy esgar esgor lludded!
 VII 27.40 Am yr ddwyn terrwyn, twrf ufel—am riw, / A'i bâr oedd gwaedliw fal gwaed Afel [*Awel*]. / Och am rwyf aerglwyf, eurgledd Echel,
 VII 28.3 Henefydd dedwydd, odidawg—dy bâr, / Anesgor dy fâr, fur tormennawg,
 VII 33.27 Caadau parau perych [*per6ch*]—yn ei [*eu*] bron, / Gwirion borthorion a berthynych.
 VII 52.17 Esgudfab Gruffudd, barawdrudd bâr, / Ysgwn y drylliwyd ysgwyd esgar,
aerbar *e./ans.* gwaywffon mewn brwydr; yn peri rhyfel/brwydr.
 IV 2.3 Aerdarf arynaig, aerdorf angor, / Aer fawrwr fawrfar, aerbar bedror, / Aer fawrfudd fawrfalch, gwalch gweilch oror,
 IV 6.246 Yn enwawg, yn anwar, yn aerbar, yn aerbar
glasbar *e.* gwaywffon ddur.
 III 16.37 Diachar llachar, lluchiad—ei lasbar, / Llachleufar llaw weiniad.
mawrbar *ans.* mawr ei waywffon.
 III 16.90 Mawrdraws drais dra Llŷr Henfelen, / Mawrbar bair o bedair echen;
parfrys *e.* hynt cyflym gwaywffon.
 VI 13.17 Llŷr drafyn llawer llafn lledrudd. // Lledrudd parfrys Rhys, rhwysg Hiriell—yn aer, / Yn arfau anghysbell,
pargoch *e./ans.* gwaywffon goch, [un] coch [ei] waywffon; coch ei waywffon.
 III 1.5 Pargoch glyw glewdraws, maws mab Cadfan, / Pell yd wledych wŷr wledig arnan.

⁷² Gall fod yma *bâr* 'llid' yn ôl Vendryes, 'Poèmes de y Prydydd Bychan', 318, sy'n cyfieithu'r llinell fel 'Il avait en main une lance en deux moitiés, rouge d'ardeur furieuse' ond gthg. aralleiriad CBT: 'Dau hanner oedd [ei] waywffon, gwaywffon waedlyd gan lid yn llaw', a gw. hefyd nodyn CBT.

⁷³ Cymerir yn aralleiriad CBT mai *bâr* 'dicllonedd' sydd yma, gan ddilyn J.E.C. Williams, LlyB t. 73, er nodi bod *pâr* 'gwaywffon' yn bosiblwydd arall, o ddeall *arwr* fel ansoddair ('gwrol').

- III 5.65 Pargoch cad [*gad /gat*] gadarn rhag calchddöed, / Perging Cynferching cyn no'i fyned;
- III 24.137 Gwedi pargoch grym, parllym peirllawn, / Cyrchwn hael Dinmael, Dinmawr nid awn!
- VI 18.134 Dinoding berging, bargoch, hydrfer, / Dinas draig urddas eurddawn haelder,
- VII 16.15 Madawg, laif aerdduriawg lem, / Oedd pargoch yn aes droch, drom, / Oedd glew lew o lwyth y Cam.
- parllym** *e.* gwaywffon lem.
- III 24.137 Gwedi pargoch grym, parllym peirllawn, / Cyrchwn hael Dinmael, Dinmawr nid awn!
- rhuddbar** *ans.* coch/gwaedlyd ei waywffon.
- VI 8.29 Rhi rhuddbar cyfar cyfwyrain, / Rhyn diorddin Brynaich, rhann orddawn brain.
- VI 12.36 Rhys rhuddbar, rhwysg morfar mawr.
- VII 3.22 Cad gyrchiad, llafn drochiad, llew / Fu Rys ruglfar, ruddbar riw, / Cryg dëyrn, loyw eurgyrn lew,
- VII 8.24 Rhugl iawn ei ddawn yn ei ddydd, / Rhuddbar, fawrfar Faredudd.
- VII 14.28 Anwar yn aer frwydrdaer frys, / Enwawg, ruddbar fodawg, Rys.

?**perging** *e.* ?llath, gwaywffon; offeryn amaethyddol; ffig. am arweinydd.⁷⁴

- ?VI 12.19 Na'm [*nam nam*] gwrthod yn ddurging, / Eryr llewyr, llaw berging,

pig *e.* gwaywffon.

- VII 34.16 Gwân drwy ei safn a'i sefnig / Dynawd, uthr bigawd, â'th big.
- VII 34.17 Â'th big fawr yn awr yn y rhyfel—taer / Tor ddannedd rhwyf Babel,

pigawd *e.* ergyd.

- VII 34.16 Gwân drwy ei safn a'i sefnig / Dynawd, uthr bigawd, â'th big.

pren

amhren *ans.* di-arf.

- III 24.98 Nid oedd flaid amhrudd, nid oedd amhren,

prengyl *e.* gwaywffon bicellog.⁷⁵

- IV 9.60 Bro brengyl, brangoel ysbyddawd,

prenial *e.un./tf.* ymladd â gwaywffyn, ymladdfa waywffyn; ergydion gwaywffon.

- I 3.133 Cad rhag tâl Prydain, preniai Fechydd,

- II 16.12 Piau yr ysgwyd esgudwal—cynwan / Â'r canwayw am ei thâl? / Pwy'r glew, llew llid aerddywal, / A'i deily cyfrwng dwy brenial?

- II 24.38 Lliwgoch Trefal [*tref Val*] llid brid brenial braidd wasgarawg,

- III 21.68 Am Owain Prydain, Pryderi—hafal, / Prenial ymddial ymddiodi,

- IV 6.153 Ys gwrddfalch ym mhrenial, / Hwyl taerdan trywan [*tra wan*] trwy wial,

rhaidd *e.* gwaywffon; *ll.* rheiddiau.

- VI 31.54 I abar feddau rheiddiau rhuddion,

digraidd *e. ll.* gwaywffyn ffyrnig.

- V 22.21 Pryffwn ei ddigraidd, praff ei ddirwy

gwaedraidd *e./ans.* paladr waedlyd; gwaedlyd ei lafn.

- I 7.66 Hawl odrudd gwaedraidd cad.

- I 9.43 Gwaedraidd fy nghleddyf a godrudd—yng nghad,

⁷⁴ Gw. CBT VI 12.19n am *perging* fel enw am ryw fath o offeryn, amaethyddol o bosibl. Nodir yno hefyd y gall fod iddo ystyr drosiadol, 'arweinydd', pe bai *llaw* yn dwyn yr ystyr 'awdurdod', a gw. hefyd GPC d.g., sy'n cynnwys 'amddiffynnydd, pennaeth, arglwydd; ?gwaywffon' ymhlith yr ystyron posibl.

⁷⁵ Gw. CBT IV 9.60n, sy'n dehongli *prengyl* fel cyfuniad o *pren* a'r *ans. cyl* '?coliog, pigog, picellog, arfog', gan gyfeirio at GPC t. 746 a G t. 229.

- rheiddrudd** *ans.* gwaedlyd ei waywffon.
 I 8.48 A thrychion ynddudd [*yn dut*] rhag rheiddrudd ri,
 III 20.44 Rheiddrudd roddiad, rwyddrad Run.
rhuddraidd *e.* gwaywffon waedlyd.
 I 7.121 Lliaws cleddyf claer a glaif rhuddraidd aer

rhod *e.* tarian (gron).

- IV 9.31 Gwelais-i glod a rhod a rhawd—o beleidr / A rheidr rhudd o gnawd;
 IV 9.64 Cleddyfrudd gwrfrudd [*gvrvd \ grud*], gŵr a ddeffry—clod, / Gwrawl rod, rodawg hy,
 V 10.11 Hyd [*hydyr*] ydd â clod rhod rhywyr, / Hyd ydd aeth hwyl haul a sŷr.
 V 20.3 Yn gerdd gydfod, rhod ryly, / Yn ged [*yngerd*] gyhydr, gad hydr hy.
 ?V 23.203 Can orfod pob rhod yn rhamant / Can folawd â thafawd a thant,⁷⁶
 V 26.123 Dy gleddyf rhyglywsam ar rod / A'th wayw rhudd yn rhyn ymwosod.
 ?VI 18.73 Hud êl yn rhyfel hyd yn Rhufain / Â'i racod a'i rod o riw feddgain⁷⁷
 ?**rhodri** *e., ll.* **rhodriöedd**. Rhodfrenin; ?**rhodriawg** *ans.* Rhodfrenhinol.⁷⁸
 ?I 11.38 Gorsefyll yn rhyd, rhodawg—annibell, / Nid heb waed ar wellt ar wallt peithiawg, / Ac o rodriöedd y rhodriawg

rhodawg *e.* tarian (gron).

- I 11.38 Gorsefyll yn rhyd, rhodawg—annibell, / Nid heb waed ar wellt ar wallt peithiawg, / Ac o rodriöedd y rhodriawg
 II 4.27 Hirwalch balch, bwllch ei rodawg;
 II 16.25 Piau y rhodawg rhudd faran—aerfle / A'i haerflaidd gyr ei ban?
 III 3.122 Yn nydd rhaid a rhodawg [*rhoddawg*] yng ngryn, / Yn rhodwydd, ebrwydd yn erbyn,
 III 16.19 Bodawg [*boddawg*] ei rodawg i rodiaw torfoedd,
 III 16.141 Coch rhodawg pedrydawg pedror / I ar orwydd pedrongl pedreinddor,
 III 19.19 Rhwyddwan rhudd yn rhodwydd, / Yn rhodawg friw, fraisg arwydd,
 III 27.25 Gwenidawg rhodawg rhad welling—ceiniad, / Cyrchiad cad cyn echyng,
 IV 5.91 Gwrwalch balch, bwllch ei rodawg, / Gwrfaint gwrrddfaint Garannawg.
 IV 6.256 Gnawd rhodawg rhag marchawg midllan;
 IV 9.64 Cleddyfrudd gwrfrudd [*gvrvd \ grud*], gŵr a ddeffry—clod, / Gwrawl rod, rodawg hy,
 V 24.9 Rhyddarfaidd aerflaidd eurflaen rodawg
 VI 4.25 Ysgor gadw ysgwyd fradw friw. // Briwgalch ei rodawg o ryw timestl cad / Cyn oerwely diddestl;
eur-rodawg *ans.* â tharian euraid neu ysblennydd.
 I 3.51 Ar bob rhai rheidiai yn eur-rodawg / Rhag byddin Emrais drais drahaawg.

rhôn *e.* gwaywffon; *e. priod.* gwaywffon Arthur.

- I 18.27 (ES) Bu rhôn im am ddragon ddrwg,
 V 4.39 Ef orau rhiau, nid rhôn—ei gynna, / Ef cynnis tud forion.
 VI 18.84 Yn rhyfel â rhôn orddyfniad;⁷⁹
 VII 46.19 Esgud wayw, waith Rhôn Ofyniad, / Ysgwn baladr cadr, cadarn leiddiad.

⁷⁶ Dehonglir *rhod* fel 'ardal' yn CBT.

⁷⁷ 'Cylchdro' yw aralleiriad CBT am *rhod*, er nodi bod 'tarian' yn bosibilrwydd arall.

⁷⁸ Mae'r geiriau hyn yn chwarae ar yr enw *Rhodri*, ond fe all mai *rhod* 'tarian' yw'r elfen gyntaf, o ystyried y ceir *rhodawg* yn ll. 38. Gw. hefyd aralleiriad a n. CBT, lle awgrymir *rhawd* fel posibilrwydd arall.

⁷⁹ Nodir yn CBT fod rhaniad y geiriau yn dilyn G t. 561 yn hytrach na G t. 42 (*Aron*).

saeth *e.* saeth; *ll.* **saethau**.

- II 29.3 Pai prynwn seithbwn sathrgrug—i’th oddau [*yth odew \ oth oleu \ yth ova*], /
Pedolau pwyll gaddug / Mangre grawnfaeth, saeth seithug, / Main a’u nadd yn
Hiraddug.
VII 20.13 Ger Fflur, er dolur dilen saeth,—dedwydd / O’i dydwedd olo y daeth;
VII 40.43 A’r llygod pengarn â’r gylfinau carn, / A’r llech las haearn a’r sarn saethau, / A’r
ffair yn hirddrwg â’r ffwrn dywyllwg,

?saffar *e.* gwaywffon.

- ?III 24.105 Ergrynynt [*ergrynit*] eu bâr seirff saffar sen,

saffwy *e.* gwaywffon.

- III 16.71 Rhuddbraff ei saffwy, ni syll â’i olwg / O olud ni roddwy [*rotewy*],

seirch *e.un./ll.* arfwisg, arfau; arfwisg i geffyl, offer ceffyl, harnais, harnais rhyfel.

- I 3.82 Dyfforthynt ei seirch meirch rhygyngawg;
I 3.94 Ni chronnai na seirch na meirch gweilydd,
I 9.60 Caraf eilon mygr, maith arnaddudd / Eilywedd aserw â seirch cystudd.
I 15.24 (ES) Rhoddiad mad i’m pryd oedd pan aeth, / Rhoddi seirch a meirch marchogaeth.
IV 16.217 Wedi serch a seirch, meirch meingan, / Emys llys llysaidd uch ebran,
V 9.12 Molawd yw yng ngnif mal yn nhanfre [*ym danure*], / Edeinfeirch a seirch serrigl
gynwe,
V 11.36 Ehynt [*edynt*] feirdd, er pan athwyd [*adwyt*], / Heb aur seirch, heb feirch, heb
fwyd.
VI 14.15 Diseirch meirch a seirch osethrid—borthfor, / Diachor ysgor ysgwyd durnid,
diseirch *e.* diharneisydd.⁸⁰
VI 14.15 Diseirch meirch a seirch osethrid—borthfor, / Diachor ysgor ysgwyd durnid,
goseirch *ans.* arfog; ag arfwisg neu harnais gwyh.
V 23.58 Gwasgwynfeirch goseirch, gosathar,
gwrmsseirch *e.* arfwisg ddulas.
VII 27.17 Hydorf cylch ei gorf, gwrmsseirch ar lled,

tâl *e.* blaen tarian; ?tarian; *ll.* **talau**.

- ?I 3.112 Taer terddyn asau talau trefydd / Torri calchdöed tiredde Trenydd.⁸¹
II 14.48 Teleirw ’y nghyngrain yn cyfran—brwydr, / Tâl ysgwyd eurgrwydr torrynt yn
fuan.
II 14.84 Diarchar [*diarcharchar*] arial a dan dalau.
II 16.10 Piau yr ysgwyd esgudwal [*ysgwt egutwal*]—cynwan / Â’r canwayw am ei thâl?
III 16.224 Ysgor ddôr ddyrwn, ys gwn oedd ysgwn / Ysgwyd (twn tâl) Rugun.
?III 16.244 Barf ar farf, a’i arf yn greuled, / Tâl tra thâl, tranial tra chaled!⁸²
?talarw *ans.* ?garw wyneb ei darian; *ll.* **teleirw**.⁸³
?II 14.47 Teleirw ’y nghyngrain yn cyfran—brwydr, / Tâl ysgwyd eurgrwydr torrynt yn
fuan.
?II 18.15 Oedd ysgwn, oedd tw’n talaith—ei darian, / Oedd talarw [*cadarn*] cyfarwaith.
?V 1.88 Rhag talu ei angau, telwch! / Rhag talarw cadau, cwdd fyddwch?
talfriw *ans.* gydag ymyl [ei darian] yn friw.
II 24.41 Teulu talfriw, aesawr fflamlw rhiw rhuddfoawg.

⁸⁰ Am yr ystyr hon gw. CBT VI 14.15n, er nodi yno, gan gyfeirio at G t. 373, fod camgymeriad am *diseirch* ‘heb hoffter, heb anwylo’ yn bosibilrwydd arall.

⁸¹ ‘Rhagfuriau trigfannau’ yw dehongliad CBT o *talau trefydd*.

⁸² ‘Talcen ar dalcen’ yw aralleiriad CBT, ac mae hyn yn debygol o ystyried yr ymadrodd *barf ar farf* yn y llinell flaenorol, er bod ‘blaen tarian’ yn ail ystyr bosibl (cymh. yr *ysgwyd (twn tâl)* yn ll. 224 o’r un gerdd).

⁸³ Mae cyfeiriad at y rhyfelwyr ‘garw eu hwynebau’ yn bosibilrwydd arall yn achos y tair enghraifft a nodir (gw. CBT II 14.47n, ac aralleiriadau’r ddwy linell arall lle ceir ‘[g]arw ei dalcen’ ac ‘yr un ffyrnig ei guwch’).

talaith *e.* blaen tarian.

- II 18.15 Oedd ysgwn, oedd tw'n talaith—ei darian, / Oedd talarw [*cadarn*] cyfarwaith.

tarian *e.* tarian; *ll.* **tarianau**.

- II 14.44 Ar law Ednyfed, llawr diogan—lew, / Ergyrwayw trylew, trai ei darian.
II 18.15 Oedd ysgwn, oedd tw'n talaith—ei darian, / Oedd talarw [*cadarn*] cyfarwaith.
III 7.8 Dôr ysgor, ysgwyd ganhymdaith, / Tarian yn aerwan, yn eurwaith,
III 13.35 Brad eurgwydr, gynfrwydr gynfraith—ei darian / Yn aerwan, yn eurwaith,
III 16.132 Ei darian dryliw, droch, / Ei barau, ei arfau arfoloch [*y bareu arueu aruoloch \ y baren aren arvoloch \ y bareu arueu arvoloch*],
III 20.16 Eurwalch balch, bolch ei darian. // Tarianawg enwawg, enwair—anghynnwys,
III 27.2 Ednyfed, aerllew a dan eurllew—clær / Â'r darian daer dalfriw,
IV 5.88 Llyw glyw glewdraws yng ngofid [*vedlyit*], / Llew torf, tarian eurgymid [*eur gymid \ eur gynnid \ eurgymit*].
V 24.35 Dy gynna ni bu, bolchawg—dy darian, / Dy gynnif nid mân, nid mal diawg,
VI 12.10 Rys fyg, Loegr westyng, lary westi—torfoedd, / Tarian Ystrad Tywi,
VI 18.124 Torfoedd yng nghyhoedd yng nghyflawnder, / Tarianau golau fal y gweler.
VI 29.18 Gwelsam Rys Fychan, darian daerglau, / Ym mhyrth Caerfyrddin â'i fyddinau;
VII 4.20 Terfysg Eingl, engyrth pob glew, / Terfyn gadw, tarian fradw, friw.
VII 16.3 A'i daryan [*daeran*] a'i daerlew bâr / Bu briw ger bron ei eryr.⁸⁴
VII 52.27 Gŵr bolch ei darian, daerfar—yng nghyni, / Gŵr balch yn holi seri sathar;
VII 54.26 Dafydd glod gynnydd gyn ei drengi, / Defodau Drystan, darian dorri,
VII 55.19 Gŵr bwch ei eurgledd yn arfeddyd, / Gŵr bolch ei darian, dewr wryd—Bedwyr, / Gŵr beilch ei filwyr, eryr aerfryd;

tarianawg *ans./e.* yn cario tarian, wedi ei arfogi â tharian; milwr tarianog; *ll.* **tarianogion**.

- III 20.17 Eurwalch balch, bolch ei darian. // Tarianawg enwawg, enwair—anghynnwys, / Argoedwys Bowys bair,
IV 10.19 Diheuborth cerddorion, / A'th dwrf [*turuf \ daryf*] o'th darianogion [*dareanogyon*]

tryfer

llawdryfer *e.* llawdryfer, llaw tryferu.

- VII 38.31 Ef yn wan druan lawdryfer [*la6tryuer / laundryuer*]*—*heb nerth,

?tryliw *e.* ?tarian liwgar.⁸⁵

- ?IV 9.100 Lladdai ddraig ar ddragon drylwyn / Tryliw goch, trylew [*tryllyv coch tryllev*] droch drachwyn.

ysbar *e.* gwaywffon; trywanwr; *ll.* **ysberi**.

- IV 2.40 Arglwydd Dduw, heddiw boed hawddamor—llary, / Llid esbyd ysbar, ysbyddawd iôr,
V 2.22 Gŵyl, Ddafydd lawrydd, lawr orthorri—cad, / Cedawl, ar ogel fy ysberi.
V 6.11 Llary ysbar ysbenydd ei naid,⁸⁶
V 23.139 Llary ysbar, ysbenydd ei blo [*plo*],

ysgwr *e.* gwaywffon; *ll.* **ysgyrion** ('gwaywffyn; teilchion, malurion').⁸⁷

- IV 4.240 Ar llwrw ysgwydfwrw ysgyrion,

⁸⁴ Nodir yn CBT fod *daeran* wedi ei ddiwygio 'er mwyn yr ystyr gan ddeall fod "r" ac "y" wedi eu trawsosod yn y gysail'.

⁸⁵ Gw. CBT IV 9.100n, sy'n dehongli *tryliw* fel enw am darian liwgar, gan gymharu'r llinell hon â III 16.133 *Ei darian dryliw, droch*.

⁸⁶ Nodir yn CBT fod 'y drll. *ueid* yn bosibl onid yn debygol', gan gynrychioli o bosibl ffurf luosog ar *bad* 'pla'.

⁸⁷ Gw. GPC d.g. a CBT VI.2.13-14n a VII 22.15n.

- VI 2.13 Rhoddes Duw i'm llyw llafn waedlif—ysgwr / A'i ysgyrion yng ngnif [y *llafyn waetlif. ae ysg6r ysgyryon ysgnif*],⁸⁸
- VII 22.15 Diarswyd ysgwyd, ysgyrion—yng ngnif, / Ysgwthr llif, llid Dryon:
- ysgwyd** *e.* tarian; *ffig.* amddiffynnwr, amddiffynfa, noddfa; *ll.* **ysgwydau, ysgwydawr, ysgwydydd.**
- I 3.100 Cynreinion ysgwyd, ysgor orwydd [*ysgororyt*].
- I 7.35 Trilliw ei lafnawr, treulyn ysgwydawr, / Trylew fawr falch derrywn;
- I 9.34 Llachar fy nghleddyf, lluch ei annwyd—yng nghad, / Llewychedig aur ar fy ysgwyd.
- I 12.14 Nid brithgof gennyf, cyn bwyf llwyd, / Lleas Goronwy, gŵr yn ysgwyd;
- I 25.5 (EG) Ysgwyd ddrud esgud esgyrn—eliffant: / Ys gnawd yn irddant ar ei erddyrn!
- I 29.31 (EG) Addfwyn yw [*yn*] gware gwayw ac arwydd, / Addfwyn fydd ysgwyd ar ddewr ysgwydd, / Addfwyn huysgwr gŵr a gorwydd,
- II 1.78 Ni chablwyd ysgwyd ar ysgwydd iôr, / Ni chablaf fy naf yn ei achor—faran.
- II 7.5 Gorwen fy ysgwyd ar fy ysgwydd—i drais; / Cerais ni gefais gyfai awydd,
- II 14.42 Ar llaw Ddehewain, llew gyflafan, / Lluch i dan ysgwyd ysgawn lydan;
- II 14.48 Teleirw 'y nghyngrain yn cyfran—brwydr, / Tâl ysgwyd eurgwydr torrynt yn fuan.
- II 16.9 Piau yr ysgwyd esgudwal [*ysgwt egutwal*—cynwan / Â'r canwayw am ei thâl? /
- II 16.13 Ysgwyd Llywelyn, lyw cadeithi—bro, / Yw honno i'w honni,
- II 16.15 Ysgwyd ac ysgwydd ynddi,
- II 16.16 Ysgwyd ac ysgryd rhegddi.
- III 1.17 Erchwyniawg esgar, ysgwyd trywan,
- III 7.7 Dôr ysgor, ysgwyd ganhymdaith, / Tarian yn aerwan, yn eurwaith,
- III 7.10 Twrf grug yng ngoddug, yng ngoddaith [*yg gotuc goteith*], / Tarf esgar, ysgwyd [*iscuid*] yn nylaith.
- III 7.23 Llafn gwyar a gâr o gydwaith, / Llaw esgud dan ysgwyd galchfraith,
- III 7.26 Hwyl ysgwn, ysgwyd pedeiriaith, / Hil tēyrn yn hēyrn henwaith,
- III 8.43 Cedwyr balch, bwlch eu hysgwyd, / Hyd y pasg y'n gwasgarwyd.
- III 9.21 Trydydd Tri Diwair Deulu. // Tyll eu hysgwydawr, terfysgfawr—faon,⁸⁹
- III 13.6 Llary Owain, Lloegr ddilain ddilaith, / Llud ysgwn, ysgwyd pedeiriaith.
- III 16.2 Dysgogan derwyddon dewrwlad—ei esgar / I ysgwyd weinifiad [*wysgwyd*],
- III 16.76 Rhudd fydd gryd grym aer, ysgor glyw glewdaer, / Ysgwyd glaer glod arlwy, / Rhudd ongyr angerdd Alaswy
- III 16.127 Ei ysgwn gynnif, ei ysgwyd yg ngnif, / Ei ysgwyddau fochfoch,
- III 16.147 Trais ar ei ysgwyd rhag ysgor—Dinteirw, / A gwŷr meirw rhag mur côr:
- III 16.161 Yn rhith rhyn ysgwyd rhag ysgwn blymnwyd / Ar ysgwydd yn arwain,
- III 16.195 Dychymell Prydain o'r pryder—yd fu, / Prif dēyrn a'i differ, / Drud ysgwn, ysgwyd dau hanner,
- III 16.221 Ys gnawd rhag Owain ysgafael i frain, / Ysgafaeth i faidd cun / Ar ysgwyd rwyd rhodwydd fal Rhun,
- III 16.224 Ysgor ddôr ddyrwn, ys gwn oedd ysgwn / Ysgwyd (tw'n tâl) Rugun.
- III 19.16 Yn wawr glyw glew, diarswyd, / Yn walch balch bolch ei ysgwyd.
- III 20.49 Gnawd greddf ar ysgwyd ar [*ac*] ysgwn—terrwyn, / I'm praffddwyn, i'm pryffwn;
- III 21.35 Cad asgen, ysgwn ysgwyd Feli, / Ced ysgain gwyniain, gwn ei golli.
- III 21.98 Oedd brwysg braisg lafnawr can breiddiawr brès, / Oedd bwlch ei ysgwyd, nid ysgoges, / Oedd balch ei ragor cyn no'i reges,
- III 21.126 Gwayw hydwn, ysgwn ysgwyd amdrai,
- III 26.24 Ysgor [*Sgor*] gadw ni gedwis llyfrder, / Ysgwn walch, ysgwyd dau hanner.

⁸⁸ Gw. n. CBT am y diwygiad, a wnaethpwyd gan ddilyn J. Vendryes, 'Trois Poèmes sur Madawg ap Gruffud Maelor', *Études celtiques*, 2 (1937), 92-117 (105).

⁸⁹ Nodir yn CBT III 9.21n fod gweddill yr englyn hwn ar goll.

III 26.90	Gwayw trwy flwng trwy fwng, trwy forddwyd, / Gwayw i drais [<i>yn treys</i>] yn ais, yn ysgwyd,
III 29.27	Llid ysgwn, ysgwyd canaer, / Llew ceinllew, cynllofrudd aer.
IV 1.36	Ergyrwayw cludlan, clod huysgain, / Eryr huysgwr ysgwyd arwain,
IV 2.18	Oedd amgoch Ystrad am ystryw pôr, / Oedd amlwg ysgwyd am Waun Ysgor, / Oedd amlwi gelau, oedd aml gelor,
IV 2.36	Arglwydd a'm porthes, porthle tewdor, / Porthloedd ysgwydawr pyrth mawr marmor;
IV 3.37	Crynai galch [. . . <i>alch</i>] llasar, llas Eithiniawn! / Crynai . . . yf a chwr ysgwydawr / Pan dorres wr Mebwyniawn,
IV 4.39	Dôr ysgor, ysgwyd eliffant, / Elyf nawdd, adrawdd edrywant:
IV 4.72	Braw Brynaich, ysgwyd faich ysgwydd.
IV 5.13	Mor gynefin trin tra laddai—ysgwyd / Ag ysgwydd a danai,
IV 6.38	Hud ymbyrth ei ysgwyd asgen, / Hyd ymbraw am breiddiau breisgnen.
IV 6.51	Ac ysgwydd yn rhwyd rhag ysgwn plymnwyd, / Ac ysgwyd ar ystlys, / A pharau yn ffyrf hyd enfys / Yn ais meirw, a meirch yn gochwys;
IV 6.188	Tryliw ei ysgwyd, ysgydwir—yn nhorment, / I gadwent yd gedwir.
IV 6.198	Cludfan glod yn gledrwy [<i>cledrwy</i>] ysgwyd, ⁹⁰
IV 6.252	Gâl ysgwn ysgwyd anghyfan, / Garw esgar yn ysgor Gadfan,
IV 7.4	Ysgwyd lathraid honnaid [<i>hyneit</i>] hael.
IV 9.11	I adrawdd aerflawdd eurflawd—ei ysgwyd
IV 9.12	Mal ysgwyd rwyd Rahawd.
IV 9.119	Bradw ysgwyd bryd ysgain wrth lef,
IV 9.137	Dôr ysgor ysgwydau amdrwch, / Doeth a drud am dud, am degwch,
IV 9.165	Yn aerfar yn arfau, / Llydw ysgor, ysgwyd byddinau,
IV 9.199	Gŵr gorddwy gorddrych ysgwydau, / Gŵr gorddrud, golud gelorau,
V 1.18	Heb ysgor hygor hygarad, / Heb ysgar ysgwyd ac angad, / Heb ysgarant blant yd blygiad—Cymry:
V 5.5	Arfle ysgwyd aur yn armes—cynnygn / Yng nghynnif rhyddodes / Ar ysgwydd ddiramgwydd ddides:
V 5.43	Tir Llëyn er llithiaw branes: / Tu goror hallfor holles—ysgwydawr [<i>ysgwyta6r</i>] / Ar ysgwyddau [<i>ysgwydeu</i>] gwynnes. ⁹¹
V 6.34	Ef ysgydw am ysgor ei daid / Ysgwydawr llethridfawr llathraid,
V 10.20	Wyd ysgryd gryd, graid gwriawr, / Ac wyd ysgwyd rwyd, rwyf llawr.
V 10.33	Hawl adwn, ysgwn ysgwyd, yn llais—ddraig, / O ddragon tud Emrais,
V 12.43	Rhy-i-gelwid [<i>ny elwid</i>] rhwyd ysgwydawr,
V 14.15	Dyfnwyd fy ysgwyd yn ysgardde, / Dyfnant ysgarant gwayw o'i hasgre.
V 19.7	I'th ysgwyd tebygwyd, torf wŷn,
V 19.8	Ysgwyd ball gwall Guhelyn.
V 23.180	Mad ymddugost [<i>mad yt ymdugost</i> \ <i>mat ymdugost</i>] wayw, mad y'th want—arall / Yn arfoll ysgarant, / A chleddyf, a chlodfawr y'th wnânt, / Ac ysgwyd ar ysgwydd anchwant.
V 26.25	Gnawd ysgyn ac ysgwyd ar gledd / Yn ysgor bronddor brenhinedd;
V 26.129	Dy ysgwyd rhwygwyd rhagod—trychanwaith / Trychangwyth gyfarfod;
V 28.19	Ysgwyd eurglud, balchddrud, berth,
VI 4.24	Esgor o'i dud, nad ydyw / Ysgor gadw ysgwyd fradw friw. // Briwgalch ei rodawg o ryw timestl cad
VI 5.40	Ysgwn [<i>sc6n</i>] ysgwyd, rhwyd rhacter.
VI 5.54	Trinheion [<i>trnheion</i>] gwron! Gorfawr—fu'r drallawd / O drilliw ysgwydawr,

⁹⁰ Diwygiwyd yn CBT, gan ddehongli *cledrwy* fel cyfansoddair yn cynnwys *cledyr* 'post' a'r elfen *-rwy* megis ym *modrwy* ayb., gan ddiweddarw'r llinell fel '[Un] aruchel [ei] glod sydd yn gynheiliad tarian', er nodi bod G t. 144 yn deall *cledrwy* (heb y treigladd) fel berf 'ysgyrioni, delltenu'.

⁹¹ Nodir yn CBT mai *ysgwyta6r* . . . *ysgwydeu* a geir yn y llsgr., ond eu bod yn cael eu dehongli ar sail ystyr yn hytrach nag orgraff.

- VI 8.2 Clod ysgain Owain, clod ysgain / Ysgwyd ddrud ddylud Ddyliffain.⁹²
- VI 8.40 Clwyd ysgwyd clod ysgain.
- VI 14.16 Diseirch meirch a seirch osethrid—borthfor, / Diachor ysgor ysgwyd durnid,
- VI 14.45 Ciglau-i dorf a thorf [*ath toroff*] a thwrf ysgwydawl, / Nos Galan Ionawr [*yonor*] mwynawr meddwid,
- VI 24.58 Llew gwaywdwn, ysgwn ysgwyd Geidiaw [*geidya6 \ gydiaw > geidiaw*].
- VI 24.81 Gnawd fod ysgwyd frwyd, friwdoll arnaw
- VI 27.20 Lladdawdd Duw arnam am ddwyn lleurwydd—frwyd [*llawrwydd frwydr \ lleydwyt urwyt*], / Llafuriwyd [*llawn rywydd \ llawn ysgrwyd(r) \ llaunrwyd*] ysgwyd ar ei ysgwydd [*escwyt ar eescwyd*].
- VII 2.24 Doeth i'i feirdd o'i fyned / (Am ysgwydd gawr, fawr fur ced, / Am ysgwyd friwdoll), golled.
- VII 4.22 Briw rhagod rhagor anfedr, / Bradw ysgwyd, hud blymnwyd hydr, / Aerglais glwyf, rhwyf rhudd beleidr,
- VII 8.21 Aes falchliw rudd eurfriw rwyd. // Rhwyd ysgwyd, ysgwn eurwledd,
- ?VII 13.24 Oedd glew Maredudd, oedd gloywner—esgud / Yn ysgwyd dau hanner. // Oedd dau hanner bêr, bâr gwythrudd—yn llaw,⁹³
- VII 18.6 Gwên, lawen [*lawe . .*] lyw, ysgwyd folch,
- VII 18.9 Balch yn ysgwyd [*ysgw. .*] loywgach laes / Fu Wên, wenwynig wrth Sais,
- VII 22.15 Heb Owain, hebawg cynreinon, / Diarswyd ysgwyd, ysgyrion—yng ngnif, / Ysgwthr llif, llid Dryon:
- VII 24.63 O Bwlffordd osgordd ysgwyd gochi—hydr / Hyd eithaf Cydweli.
- VII 24.143 Hylathr ei ysgwyd, esgud barau—gwrdd, / Hylym yn cyhwrdd cyhoedd waetffrau.
- VII 25.22 Gnawd er draig dragon ymddired, / Grym ysgwn, ysgwyd wyarlled,
- VII 30.57 Ys cain, ys cyhoedd [*yskenyey ys kinuoet*] ar ysgwydydd—cyrdd, / Ys gelwir yn wyrdd rif milfyrd rydd.
- VII 37.2 Pai byw fy llyw, llew fflamddur, / Ysgwyd friwgalch, falch filwr,
- VII 46.18 Arf Prydain ysgain, ysgarlad—wasgar, / Ysgwyd danllachar, câr cynifiad, / Esgud wayw, waith Rhôn Ofyniad,
- VII 47.20 Eryr tirlfawr, arf torfoedd, / Aer ysgwn, aur ysgwyd oedd.
- VII 48.27 Hir ddewrllaw traglew yn treiglaw—ysgwyd, / Hirwayw un annwyd â'r hwn Nyniaw,
- VII 52.18 Esgudfab Gruffudd, barawdrudd bâr, / Ysgwn y drylliwyd ysgwyd esgar, / Ysgor dygyfor, dig afar—obaith,
- VII 55.16 Gŵr golud esgud, oesgyd—byddinawr, / Ysgwn ysgwydawl, buddfawr beddyd; **eurysgwyd** *ans.* ysblennydd ei darian.
- VI 17.3 Fal rhuthr eryr [*ereyr*] eurysgwyd, / Cynon fab Culfanawyd.
- VII 35.4 Am wŷr eryr eurysgwyd, / Am wawr Dyffryn clodfawr Clwyd.
- ?**ysgwydawl** *b.* ?ymldd â tharianau⁹⁴
- ?IV 6.86 Tarf ar ysgwydawl, terwyniaw—addysg [*a dysc*], / Terfysg ffysg ffestiniaw, **ysgwydfawr** *ans.* mawr ei darian.
- VII 2.16 Llaith cynnygn, cynneddf Gwalchmai, / Llew gawr ysgwydfawr, ys gwnâi.
- ysgwydfriw** *ans.* â tharian(au) drylliedig.
- III 10.68 Hil Gwriaeth Ysgoyw ysgwydfriw.

⁹² Nodir yn CBT fod yr orgraff yn awgrymu mai *ysgwydd* sydd yma, ond bod *ysgwyd* yn ddarlleniad gwell ar sail yr adlais yn llinell olaf y gerdd; awgrymir ystyron ffigurol i'r ddau air, naill ai *ysgwyd* 'amddiffynnwr' neu *ysgwydd* 'amddiffyn[nwr]'.

⁹³ Awgrymir yn CBT fod *ysgwyd* yn ferf yma, a'r ddau gyfeiriad at *dau hanner* yn perthyn i'r *bêr* yn y llinell nesaf, er cyfeirio at III 16.195 a 26.24 (gw. uchod) ac at gyfieithiad Vendryes, 'Poèmes de y Prydydd Bychan', 317: 'avec son bouclier en deux moitiés'.

⁹⁴ Nid oes enghraifft arall o'r ffurf hon, ac fe nodir yn CBT IV 6.86n y gellid darllen *ysgwyddawl* neu ddiwygio i *ysgwydawl*.

ysgwydfwlch *ans.* bylchog ei darian.

VII 11.26 Tranc ar bob Ffranc, frawdus gylch / Gwnaeth fy llyw, llew ysgwydfwlch;

ysgwydfwrw *e./b./ans.* gwrthdaro tarianau; ymladd â tharianau; yn taro yn erbyn tarianau.

IV 4.240 Ar llwrw ysgwydfwrw ysgyrion, / Ar llwybr lladd â llafnau rhuddion,

IV 6.152 Hwysgynt huysgwr ysgwydfwrw ysgwn, / Ys gwrddfalch ym mhrenial,

ysgwydawg *ans.* a darian ganddo.

V 24.45 A rhagod, ben clod claer ysgwydawg, / Esgudwan garthan is Garthynnawg,

ysgwydwyn *ans.* a chanddo darian wen.

I 7.59 Aes gychwyn ysgwydwyn wanar, / Ysgor gorf, ysglyf torf taerfar.

ysgwydwyrdd *e./ans.* (un) a chanddo darian werdd.

III 27.9 Gwodrudd [*godrud*] fâr anwar, anwas—ysgwydwyrdd, / Arwar cyrdd cyn lleas,

VI 13.13 Dan Rys, fab greiffwrys Gruffudd—ysgwydwyrdd, / Oesged cyrdd, cardd wosgudd,

?ystle *e.* ?gwaywffon.⁹⁵

?I 7.90 Ail Dydd Brawd braw ystawd ystle.

Cyfanswm y cyfeiriadau = 982, neu 1021 o gynnwys y ffurfiau amheus

⁹⁵ Gw. Lloyd Jones, ‘Ystle’, a nodyn CBT lle cynigir ‘perthnasau’, yn betrus, fel ystyr *ystle*, a gw. hefyd adran 3.2.1.1 uchod (yn enwedig n. 48).

Atodiad II: Cyfleoliadau Geiriol sy'n Cynnwys Geiriau am Waywffyn

Am mai gwaywffyn oedd yr arfau a grybwyllid amlaf gan y beirdd, a'r rhai y defnyddid y nifer fwyaf o wahanol enwau ar eu cyfer, rhoddwyd sylw arbennig i'r cyfleoliadau geiriol a gynhwysai'r enwau hyn wrth ystyried sut y gallai ffactorau megis odl a chyseinedd effeithio ar ddefnydd geiriau'r beirdd (gw. **Tabl At.1**, isod). Weithiau mae'r geiriau hyn yn ansoddeiriau sy'n disgrifio'r waywffon, megis *rhudd* neu *briw*, neu fe allent fod yn ferfau sy'n ymwneud â sut y'i defnyddid, fel yn achos *hëu*, a geir yn aml gyda *hëyrn*, neu'r ferf *gwanu* a geir gyda *gwayw*. Mewn achosion eraill mae'r berthynas rhwng y geiriau yn fwy llac, a'r beirdd yn cyfodod geiriau am wahanol fathau o arfau, megis *pâr* a *pelydr*, neu'n cyfodod enwau am arfau ag enwau am ryfelwyr, megis *gwayw* a *gwalch*. Gellid hefyd ddefnyddio cyfleoliadau megis *gwa*e a *gwayw*, neu *galar* a *gelau*, wrth gyfleu rhai o ganlyniadau brwydro.

Roedd y beirdd yn arbennig o hoff o barau tebyg o eiriau a gyfunai ystyron 'defnyddiol' a hwylustod mydryddol, sef y math o 'ddamweiniau ieithyddol ffodus' y tynnodd Marged Haycock sylw atynt wrth drafod yr amryw eiriau a ddefnyddid ar y cyd â *medd*, megis *gwledd*, *mêl*, *meddu* a *bedd*.¹ Nododd Barry Lewis wrth drafod cyfleoliadau geiriau mewn cerddi crefyddol fod rhai cyfleoliadau'n seiliedig ar odl a/neu ar gyseinedd, ac eraill heb y naill na'r llall.² Gellir adnabod dosbarthiadau tebyg ymhlith y cyfleoliadau yn **Nhabl At.1**. O ran odl, gwelir, er enghraifft, *paladr* yn cael ei ddefnyddio ar y cyd â *cad*r ac, yn enwedig, *rhaeadr*; *hëyrn* ar y cyd â *cedyrn* a *tëyrn*, ac *ongyr* ar y cyd ag *eryr* a *gwŷr*. Yn achos cyseinedd, mae nifer fawr o enghreifftiau lle cyfodir geiriau yn dechrau â *gw-* â *gwayw*, ac arfer cyffredin arall oedd cyfodod geiriau'n dechrau â *p* â *pâr* a *paladr*. Mae enghreifftiau hefyd o gyseinedd cryfach megis *pâr* gyda *parawd* neu *pair*, neu *gelau* gyda *gelor* neu *gelyn*. Mwyaf trawiadol yn y dosbarth hwn yw'r nifer fawr o enghreifftiau o *angerdd*, neu ffurfiau cysylltiedig, wedi eu cyfodod ag *ongyr*. Yn wir, mae dros hanner yr holl enghreifftiau o *ongyr* yng ngherddi Beirdd y Tywysogion yn arddangos y cyfleoliad hwn.³ Gellir cysylltu hynny â'r cyfuniad $n + g$ anghyffredin yn *angerdd* ac *ongyr*, ac â

¹ 'Medd a Mêl Farddoni' a 'Where Cider Ends, there Ale Begins to Reign'.

² Barry James Lewis, 'Adeiladu Cerdd: Cyfuniadau Geiriol yng Nghanu Crefyddol y Gogynfeirdd', *Llên Cymru*, 24 (2001), 33-51 (34-5).

³ Hynny yw, 15 allan o 27 cyfeiriad.

phrinder y geiriau eraill sy'n cyseinio â hwy,⁴ ond diau fod ystyr *angerdd*, a'r cyfleon y mae'n eu cynnig i gymharu gwrthrychau cerddi ag amryw arwyr eraill, wedi ychwanegu'n fawr at apêl y cyfleoliad. Gallai'r confensiwn hwn, ochr yn ochr â'r odl hwylus ag *eryr* a *gwŷr*, esbonio pam y defnyddid *ongyr* gymaint yn fwy yng ngherddi'r Beirdd y Tywysogion nag yn yr Hengerdd.

Ymhlith y cyfleoliadau heb odl na chyseinedd mae'n werth tynnu sylw at *glas ferau*, a all fod yn gysylltiedig â llymder arfau yn ogystal â'u sglein, ac at y geiriau *paladr* a *brîw* a ddefnyddid wrth ddisgrifio gwaywffyn toredig.⁵ Yn wahanol i'r cyfleoliadau heb odl na chyseinedd a nododd Lewis ar gyfer y canu crefyddol, nid cyferbyniadau yw'r rhain (megis *nef a daear* neu *nos a dydd*), ond fe allent fod wedi dod yn ystrydebau yn yr un modd wrth i'r beirdd ddefnyddio'r un delweddau dro ar ôl tro.⁶

Daeth rhai cyfleoliadau geiriau yn rhan o 'arfogaeth' ystrydebol y beirdd, ac yn wir, fe allent fod wedi colli rhywfaint o'u hystyr wreiddiol dros amser. Byddai hynny'n arbennig o debygol o ddigwydd yn achos y cyfleoliadau hynny a aeth yn gyfansoddeiriau, megis *gwaywrudd* neu *pargoch*, ac yn enwedig yn achos *geleurudd*, a honno'n ffurf a ddefnyddid yn amlach na'r gair *gelau* ei hun.⁷ Pe bai *gelau* wedi cyfeirio yn wreiddiol at fath penodol o waywffon, hawdd gweld sut y gallai fod wedi colli ei ystyr o gael ei ddefnyddio droeon fel epithed o'r math hwn. Mae'n bosibl fod hyn wedi digwydd yn achos *pâr*, hefyd, a'r gair hwnnw, mae'n ymddangos, yn cael ei ffafrio'n arbennig gan Feirdd y Tywysogion am ei fod yn hwylus yn fydryddol ac yn hawdd ei ddefnyddio fel elfen mewn cyfansoddeiriau.⁸ Yn yr un modd, gallai rhai geiriau llai hwylus fod wedi eu hesgeuluso neu eu hanwybyddu gan y beirdd.⁹

⁴ Diolchaf i Dr Barry Lewis am egluro hyn wrthyf (Gorffennaf 2008). Nodir yn GPC mai fel *an-gerdd* y seiniwyd y gair yn wreiddiol, ond ei fod wedi newid yn ddiweddarach drwy gydwyddiad â geiriau fel *angen* ayb. Yr un sain a geir heddiw yn yr enw lle Bangor, ac yn wir mae'r gair hwnnw yn cyseinio ag *ongyr* yn CBT II 14.54 (defnyddiwyd hefyd *angudd* ac *engir* neu *engyr* (V 10.42, 20.38 a 23.41)).

⁵ Trafodir hyn yn adrannau 3.2.3 a 3.2.4.4.

⁶ Cymh. B.J. Lewis, 'Adeiladu cerdd', 37 a 42.

⁷ Mae dwy enghraifft o *gelau* gan Feirdd y Tywysogion ond naw enghraifft o *geleurudd*, ynghyd ag un o *geleuruddiad* (gw. Atodiad Ib).

⁸ Roedd gan *gwayw* y ddwy nodwedd hyn hefyd, ond er bod *gwayw* yn air cyffredin iawn nid yn unig mewn barddoniaeth ond hefyd mewn croniclau a chwedlau, mae *pâr* yn gymharol anghyffredin mewn testunau rhyddiaith.

⁹ Mae *gaflach* yn enghraifft bosibl, er y gallai ffactorau eraill fod wedi cyfrannu at ei amhoblogrwydd ymhlith y beirdd (gw. adran 3.2.4.2).

Ni ellir cyflwyno yma ond brasolwg fer ar y cyfleoliadau geiriol, ac yn wir, rhaid cydnabod bod llawer o'r 'cyfleoliadau' a nodir yn **Nhabl At.1** ar gyfer y geiriau mwy cyffredin, megis *gwayw*, heb ryw lawer o arwyddocâd, hyd y gellid barnu. Serch hynny, mae'n werth tynnu sylw at y cyfleoliadau hynny sy'n cynrychioli cyfran fawr o'r holl enghreifftiau o unrhyw air penodol, ac, yn enwedig, at y posibilrwydd y gallai rhai geiriau, megis *ongyr* a *hëyrn*, fod wedi eu ffafrio'n arbennig gan y beirdd oherwydd eu hoffter o rai cyfleoliadau penodol. Gallai geiriau eraill, megis *pâr* a *gwayw*, fod wedi eu ffafrio oherwydd eu hyblygrwydd yn y cyd-destun hwn, a'u haddasrwydd ar gyfer creu cyfansoddeiriau y gellid eu defnyddio fel epithedau hwylus.

Cyfleolid *Gruffudd* / *gwaywrudd* yn aml gan y beirdd, ac yn wir mae rhestr sylweddol o gyfleoliadau rhwng enwau personol a geiriau neu gyfansoddeiriau'n ymwneud ag arfau, megis *Cadwaladr* / *paladr*, *Llŷr* / *ongyr*, *Maredudd* / *pâr*, a *Rhys* gyda *rhuddbar* neu *parfrys*.¹⁰ Weithiau fe ddefnyddid yr epithedau hyn bron fel 'cyfenw', hyd yn oed, megis *Gruffudd gwaywrudd* (CBT VI 29.23) neu *Rhys rhuddbar* (CBT VI 12.36). Yn amlwg, ni all bardd newid enw gwrthrych cerdd, felly byddai unrhyw eiriau ac iddynt odl neu gyseinedd ag enwau personol cyffredin o werth mawr, ac efallai'n cael eu 'gorgynrychioli' o'r herwydd.¹¹ Yn yr un modd, mae'n werth ystyried a allai defnydd confensiynol cyfleoliadau sy'n ymwneud â ffurf arfau neu ddulliau brwydro megis *glas feraw*, *hëyrn* a *hëu*, *gwayw* a *gwanu*, *paladr* a *briw*, ac, efallai, *llwrw* a *bwrw*, fod wedi rhoi gogwydd i'r dystiolaeth a ystyrir yma.

¹⁰ Ceir hefyd *Gruffudd gleifrudd* (CBT VII 28.17), *Gruffudd arfau rhudd* (VI 33.19), a'r cyfleoliadau *Gruffudd/arfrudd* (VI 4.37 a 40), *Gruffudd/clededyfrudd* (IV 4.273) a *Gruffudd/llafnrudd* (VII 2.7-9 a 49.6-7), yn ogystal ag *Owain/pâr* (IV 1.52 a 6.123-4, VI 29.12-13, VII 10.5-6 a 22.3-4), er nad oes odl na chyseinedd yn yr achos hwn. Cyfleoliadau llai cyffredin, ond gwerth eu nodi, yw *Gruffudd/Rhys/greiffwrys* (VI 13.13), *Hywel/gwayw* (II 19.23 a II 21.40) a *Madawg/gwaywroddawg* (VI 29.9). O ran arfau eraill ceir *Iorferth/arfogion* (VI 5.29), *Llywelyn/llafnawr* (V 23.87), *Llywelyn llafngreulyd* (VII 51.7), *Llywelyn llafnrudd* (VI 29.74), *Maredudd (Faredudd)/aesfriw* (VII 10.1), *Maredudd/arfrudd* (V 28.28), *Maredudd aestromrudd* (VII 8.1), *Owain/rhuddlain* (VII 4.1 a 5) a *Rhodri Mawr/aesawr* (VII 23.7-8).

¹¹ Nodwyd yn adran 3.2.1.1, y posibilrwydd y bathwyd *greiffwrys* er mwyn ei gyfosod a'r ddau enw *Rhys* a *Gruffudd*.

Tabl At.1. Geiriau a gyfosodwyd fwy na dwywaith â geiriau am waywffyn, naill ai yn yr un llinell neu mewn llinellau cyfagos.¹²

Prif air	Geiriau a gyfleolid	Cyfeiriadau (Hengerdd)	Cyfeiriadau (CBT)
Berau	gloes	CLIH XI.101b, PaŴr 78	I 27.37
	glas	CLIH XI.89c, CLIH XI.101b, PaŴr 78	I 27.37, IV 4.27, VII 24.126 (<i>newyddlas</i>). (Ceir hefyd <i>glasfer</i> , III 16.199 a 26.10)
Gelau	galar		II 22.41 (<i>geleurudd</i> , â <i>galarddig</i>), III 21.193-4 (<i>geleurudd</i>), VII 35.2-3 (<i>geleurudd</i>)
	gelyn / galon		II 14.2-3 (<i>geleurudd</i>), III 5.126 (<i>geleurudd</i>), III 13.14-15 (<i>geleurudd</i>), III 21.195, V 6.27 (<i>geleuruddiad</i>), VI 11.2 (<i>geleurudd</i>)
Gwayw, gwaywawr	adain		IV 1.25, IV 4.101, IV 6.110-11 (<i>goradain</i>), VI 14.24
	arwydd		I 29.30, V 26.124-5, VI 24.77
	briw		III 21.23 (â <i>gwaywddawn</i>), VII 52.30, VII 55.11 (<i>hyfriw</i>)
	brwydr		IV 6.58-9 (<i>arfrwydr</i>), VI 18.132-3, VII 52.30 (<i>brwydrgrar</i>)
	cad	CA(29A) 336 (<i>cadlan</i>), CA(42A) 456, CA(63A) 723-4 (<i>cadiawr</i>), PBT 3.21-3, PT I.8-9, Oianau ^{LIDC} 50 (<i>cadmeirch</i>)	III 1.27 (<i>cyngad</i> , ag <i>ergyrwayw</i>), VI 29.9-10 (â <i>gwaywroddawg</i>), VII 53.31
	cledd(yf(awr))	CA(29A) 336 (<i>cleddyfal</i>), CA(33A) 374-5, CA(98B) 1205-6	V 26.123-4, VII 24.154 (<i>cleddyfal</i>), VII 54.30-1 (<i>eurgledd</i> , â <i>gwaywddur</i>)
	coch, cochi		V 1.27, V 18.17, VI 12.2 (<i>croywgoch</i>), VII 52.23, VII 54.30-1 (â <i>gwaywddur</i>)
	crau	CA(93B) 1151 (<i>creuddai</i>)	III 16.51-2 (<i>creulan</i> , <i>creulawn</i>), III 26.91 (<i>creulawn</i> , <i>creulanwyd</i>), III 26.139-40 (<i>creulawn</i> , â <i>gwaywddawn</i>), IV 6.59-60, VI 12.2-3 (<i>creugar</i>), VI 29.9 (<i>rhuddgrau</i> , â <i>gwaywroddawg</i>)

¹² Fel arfer, cynhwysir geiriau a geir yn y llinellau yn syth cyn y llinell sy'n cynnwys y gair am y waywffon, neu ynteu yn syth ar ei hôl, yn unig, ac eithrio yn achos englynion tair llinell, lle cyfrifir unrhyw air o fewn yr englyn. Ni chyfrifwyd enghreifftiau a geir fwy nag unwaith o fewn yr un gerdd mewn cyd-destunau tebyg fel achosion ar wahân, wrth benderfynu a ddylid cynnwys gair yn y rhestr hon (er nodi'r cyfeiriadau hyn os oes digon o enghreifftiau eraill i gyfiawnhau cynnwys y gair). Sylwer nad yw'r geiriau a nodir yma yn ymwneud yn benodol â'r waywffon bob amser.

Tabl At.1 (parhad)

Gwayw, gwaywawr (parhad)	dur		VI 5.43, VII 24.154; ceir hefyd <i>gwaywddur</i> (VII 49.11 a VII 54.30)
	esgyll	CLIH I.46c, LPBT 14.54-5, PT X.6	
	gawr	EBedd ^{Pen98B} 5b, EBedd ^{Pen98B} 6b, PT X.6	III 12.10-11, III 26.140 (â <i>gwaywddawn</i>)
	glew	CA(26A) 302, EWGP 7.11a-b (EWGP 8.9a-b)	II 16.10-11 (â <i>canwayw</i>), III 16.100-1 (<i>taerlew</i> , â <i>gwrddwayw</i>), III 21.125-6 (<i>glewder</i> , <i>glewdraws</i>), III 21.196 (ag <i>ergyrwayw</i>), III 26.38-9 (<i>glewder</i> , â <i>gwaywrudd</i>), VII 17.4-5 (â <i>gwaywbar</i>), VII 48.27-8 (<i>traglew</i> , â <i>hirwayw</i>), VII 55.11-12
	glyw		II 6.21-2, III 12.10-11, III 21.196 (ag <i>ergyrwayw</i>), VII 55.11-12
	gnawd		I 18.7, V 26.27, VI 24.58 (â <i>gwaywdwn</i>), VI 24.77
	golau		II 14.29-30 (â <i>gwayrudd</i>), IV 4.101-2, VI 27.58-9
	Gruffudd		II 14.29 (â <i>gwayrudd</i>), II 31.31 (â <i>gwaywrudd</i>), VI 16.11 (â <i>gwaywrudd</i>), VI 29.23 (â <i>gwaywrudd</i>), VII 48.17 (â <i>gwaywrudd</i>)
	gwae		II 19.23, II 21.39-40, III 9.1-2, IV 11.11-12, V 1.105-6, VI 5.43-4, VI 16.10-11 (â <i>gwaywrudd</i>), VI 29.23 (â <i>gwaywrudd</i> ; hefyd ll. 22), VII 47.27 (â <i>gwaywdwn</i>), VII 49.11 (â <i>gwaywddur</i>), VII 56.7
	gwaed	GLIW 55 (<i>gwaedlin</i>), YmMTh 33-4	I 18.7-8 (<i>gwaedlyd</i> , <i>gwaedlan</i>), III 16.51-2, III 26.79 (â <i>gwaedwayw</i>), III 26.86 (<i>gwaedrwyf</i>), IV 4.101-2, IV 6.23-4 (<i>gwaedlin</i>), IV 11.9-10 (<i>gwaedlyd</i>), IV 11.11 (<i>gwaetffrau</i> ; a <i>gwaedryd</i> , ll. 12), VI 35.35, VII 53.31, VII 54.29-30 (â <i>gwaywddur</i>)
	gwaith		II 6.21, IV 1.39 (a ll. 40), IV 4.56 (<i>gweithfuddig</i> , â <i>cynwayw</i>), VII 46.19
	gwalch		II 19.23-4, III 21.126, IV 4.56-7 (â <i>cynwayw</i>), IV 4.100-1 (<i>gwalchlan</i> , <i>gwalchladd</i>), VII 11.28 (â <i>gwaywrudd</i> ; hefyd <i>aerweilch</i> , ll. 27), VII 47.27 (â <i>gwaywdwn</i>), VII 52.30 (<i>aerweilch</i>)

Tabl At.1 (parhad)

Gwayw, gwaywawr (parhad)	gwanu	CA(93B) 1151-2, CLIH I.46b-c (<i>rhagwan</i>), CMGw ^{LICH} 305 (CMGw ^{Pen3} 153)	II 16.44, II 19.23-4, III 16.11 (<i>dygwan</i>), III 16.99-100 (<i>gwrthwan</i> , â <i>gwrddwayw</i>), III 16.129 (<i>treiswan</i> , â <i>treiswayw</i>), III 17.31-2, III 21.23 (â <i>gwaywddawn</i>), III 26.78-9, III 26.84 (<i>gweiniad</i>), IV 1.25, IV 4.55-6 (<i>cynwan</i> , â <i>cynwayw</i>), IV 11.10, V 1.27, V 1.104-5, V 23.177, V 26.27-8 (<i>gwân</i> , <i>trywan</i>), VII 13.27 (<i>erwan</i> , <i>preiddwan</i>)
	gwas	CLIH I.12a & c	III 26.39-40 (â <i>gwaywrudd</i>), VII 47.13
	gwawr	CLIH I.46c, LPBT 14.54-5	III 16.50-1, III 16.99-100 (<i>gwrddwawr</i> , â <i>gwrddwayw</i>), III 26.38-9 (â <i>gwaywrudd</i>), III 26.85, IV 6.110-11, VI 15.3 (â <i>gwaywrudd</i>), VII 47.27 (â <i>gwaywdwn</i>), VII 49.11 (â <i>gwaywddur</i>), VII 53.31-2, VII 54.30-1 (â <i>gwaywddur</i>), VII 56.7
	gwedi	EBedd ^{Pen98B} 5a-b, EBedd ^{Pen98B} 6a-b, PBT 8.71	IV 4.56-7 (â <i>cynwayw</i>), VI 16.11 (â <i>gwaywrudd</i>), VI 24.77
	gweld	EdDinb 61, GerErb 12a-b	II 21.40, VI 5.43-4, VI 16.10-11 (â <i>gwaywrudd</i>), VI 29.8-9 (â <i>gwaywroddawg</i> ; hefyd ll. 10), VII 47.26-7 (â <i>gwaywdwn</i>), VII 48.28-9 (â <i>hirwayw</i>)
	gwin	CLIH I.46a & c, GerErb 12b-c	II 14.29-30, V 1.104-5
	gwneud	CA(GwC) 1392-3	II 6.21, III 26.79, VI 16.11-12 (â <i>gwaywrudd</i>), VI 18.132, VI 29.22-3 (â <i>gwaywrudd</i>), VII 52.23
	gŵr / gwŷr	EdDinb 61, GerErb 12b	II 16.43-4, III 9.1-2, IV 6.23 (a ll. 22), IV 7.22, IV 9.105, VI 24.77-8, VI 35.35, VII 13.26-7, VII 17.4-5, VII 28.9-10, VII 50.25 (x2, â <i>gwaywrudd</i> ; hefyd ll. 26), VII 52.23 (a ll. 22), VII 52.30 (a llau. 29 a 31), VII 55.11 (x2)
	gwrdd		III 16.99-100 (<i>gwrddwawr</i> , â <i>gwrddwayw</i>), V 14.16-17, VI 35.35, VII 56.7 (Ceir hefyd <i>gwrddwayw</i> , III 16.100)
	gwriawr		III 16.99-100 (â <i>gwrddwayw</i>), IV 1.39-40, IV 6.110-11, V 16.21-2, V 26.27
	gwrol, gwr(i)af	CA(10A) 87-8	V 16.21-2, VI 16.11 (â <i>gwaywrudd</i>), VII 55.10-11
	gwyar	CA(10A) 87 (<i>gwyarllyd</i>)	IV 6.59-60, VII 52.23
	llafn(au)	Oianau ^{LIDC} 114-15 (Oianau ^{Pen3} 204-5)	V 1.27-8, V 1.105

Tabl At.1 (parhad)

Gwayw, gwaywawr (parhad)	llew		II 14.43-4 (<i>llew a trylew</i> , ag <i>ergyrwayw</i>), II 16.10-11 (<i>â canwayw</i>), III 16.100-1 (<i>â gwrddwayw</i>), III 17.30-1, III 26.81 (<i>cynllew</i>), V 16.22-3, VI 24.58 (<i>â gwaywddwn</i>), VII 13.26-7, VII 25.33 (<i>ffraethlew</i> , <i>â gwaywrudd</i>), VII 48.27-8 (<i>dewrlllew</i> , <i>â hirwayw</i>)
	llym	CA(33A) 374, EWGP 7.11a (EWGP 8.9a), LPBT 4.217, Oianau ^{LIDC} 115 (Oianau ^{Pen3} 205)	III 26.140 (<i>garwlym</i> , <i>â gwaywddawn</i>)
	rhudd, rhuddaw	EBedd ^{LIDC} 189	I 18.7-8, IV 4.101, IV 6.110 (<i>rhuddgrain</i>), IV 7.21-2 (<i>Rhuddlan</i>), V 26.124, VI 27.58, VI 29.9 (<i>rhuddgrau</i> , <i>â gwaywroddawg</i>), VII 48.17
	rhyn	EdDinb 61	I 3.33-4 (ag <i>ergyrwayw</i>), IV 4.101, V 26.124
	ysgwn		III 21.126, III 26.83, V 5.47-8, VI 16.11-12 (<i>â gwaywrudd</i>), VI 24.58 (<i>â gwaywddwn</i>), VII 46.19-20
	ysgwyd(awr)	CA(17A) 169-70, CA(33A) 373-4, CA(98B) 1205, CA(100B) 1219-20 (<i>sgwydawr</i>), PBT 8.70-1	I 29.30-1, II 16.9-10 (<i>â canwayw</i>), III 21.126, III 26.90, V 14.15-16, VII 46.18-19, VII 48.27-8 (<i>â hirwayw</i>)
Haearn, hëyrn	cadarn, cedyrn	CA(49A) 556, CC 33.12 (<i>cadarna</i>)	I 3.126, II 25.41, III 7.37-8, III 11.34-5, IV 6.77, VII 2.2 (<i>cadarnwisg</i>), VII 15.22 (<i>â haearngaen</i>)
	dwrn, dyrn	CLIH IV.7c	III 7.38, III 13.30 (a ll. 29)
	gwalch		VII 15.22 (<i>â haearngaen</i>), VII 36.97-8 (<i>teÿrnwalch</i>)
	heu	AnrhA 6 (<i>â haearnddawn</i>)	II 25.41, IV 4.27, V 10.27-8, IV 6.166, V 9.7, VII 36.97
Llwrw, llwry	tëyrn		II 25.41, III 7.27, V 9.7-8 (<i>teÿrnudd</i>), V 10.28, VI 30.67-8, VII 2.2-3 (<i>eurdëyrn</i>), VII 3.16 (<i>hefyd teÿrnwawr</i> , ll. 15), VII 11.12, VII 36.97 (<i>hefyd teÿrnwalch</i> , ll. 98), VII 46.9 (<i>hefyd teÿrnaidd a teÿrnwalch</i> , llau. 8 a 10)
	bwrw		II 24.22 (<i>aerfwrw</i>), II 24.39, V 24.49 (<i>aerfwrw</i> , <i>â gwaedllwrw</i>), VII 24.145 (<i>bwry</i> , <i>â hylwry</i>)

Tabl At.1 (parhad)

Ongyr	angerdd		I 9.96-7 (<i>angerddawl</i>), III 13.38, III 16.77, III 16.97, III 20.19, III 21.197 (<i>angerddolion</i>), IV 1.38, IV 6.93, IV 9.154 (hefyd <i>angerddawl</i> , ll. 155), IV 9.215-16, V 1.167 (<i>angerddawl</i>), V 20.37-8, VI 3.13-14, VII 26.20, VII 28.13
	briw		IV 9.49 (<i>briwgoch</i>), V 20.38 (<i>briwgoch</i>), VII 26.20 (<i>briwaw</i>)
	eryr		II 3.44 (a ll. 45), III 21.197, V 1.167, VI 17.7-8, VII 28.13
	gwŷr		IV 6.93-4, IV 9.49, V 10.95, V 20.38-9, VI 24.61, VI 27.23-4 (hefyd <i>gŵr</i>)
	Llŷr		III 7.17, IV 9.49-50, V 20.37-8
	rhudd	CC 22b (<i>rhuddaw</i>)	III 7.17, III 16.77 (a ll. 78)
	teŷrn, teŷrnedd		II 14.54-5, III 20.19 (<i>teŷrnair</i>), V 10.94-5
Onnen	blaen	CLIH VI.19a, CLIH VI.28a, EWGP 6.1a (& ll. b), EWGP 6.9a, EWGP 6.10a	
	calon	CLIH VI.19a & c, CLIH VI.28a & c, EWGP 6.9a & c, EWGP 6.10a & c, EWGP 7.15b-c (EWGP 8.12b-c)	
	ton	CLIH VI.19a-b, CLIH VI.28a-b, EWGP 6.9a-b, EWGP 6.10a-b, EWGP 7.15a-b (EWGP 8.12a-b)	
	rhudd		III 24.96, IV 6.26, IV 7.12 (a <i>rhuddaw</i> , ll. 11), V 30.17
Paladr, peleidr	balch		III 12.26-7, III 16.48-9 (<i>gwrfulch</i>), IV 5.112-13
	briw	CLIH I.7b (<i>briwaw</i>), GGGN 4c (? <i>briwaw</i> , â <i>peleidr</i>)	III 12.29, III 16.8 (<i>dybriw</i>), IV 5.105 (<i>gwyrfriw</i>), IV 5.113 (<i>gwyrfriw</i>), V 22.24 (<i>hyfriw</i>), VII 16.21
	cad	Bedw 15-16, CA(73A) 910 (hefyd <i>peleidriad/peleidrial</i> , ll. 911), GGGN 4a-c (x2, â <i>peleidr</i>), GwasMB 86-7, LPBT 4.193, PT III.16-17	III 12.28 (â <i>peleidriad</i> , hefyd <i>peleidr</i> , ll. 27 a 29), IV 5.104-5, VII 16.21 (<i>catgun</i>)
	cadr		IV 5.105-6, IV 5.113-14, VII 16.21, VII 46.20
	Cadwaladr	CMGw 80-1, ArmP 91	VII 36.11-2

Tabl At.1 (parhad)

Paladr, peleidr (parhad)	gwaed	ArmP 114-15, GwasMB 87-8, YmMTh 25 (<i>gwaedlad & gwaedlan</i> , â <i>peleidr</i>)	III 12.29-30, VII 4.23-4, VII 54.29
	gwalch		III 16.48-9 (<i>gwalchlan</i> , â <i>paladrgoch</i>), IV 5.112-13, VII 54.28--9
	gwayw, gwaywawr	CA(33A) 374	VII 46.19-20, VII 54.29-30 (<i>gwaywddur</i>)
	gŵr, gwŷr	CMGw 79-80, PT VI.17	III 12.29-30, III 16.48-9 (â <i>paladrgoch</i> ; hefyd <i>gwralfalch</i>), IV 1.51, IV 5.105-6
	pâr, parau	PeirFab 13	III 16.47-8 (â <i>paladrgoch</i>), III 29.24, IV 1.51-2, IV 11.3-4
	peleidiad, peleidrial	CA(73A) 910-11	III 12.27-8
	pen	CA(78A) 961 (hefyd ll. 962), GGGN 4c (â <i>peleidr</i>), PeirFab 13 (<i>penhir</i>), PT VI.17	II 14.49 (<i>penwan</i>), II 25.47, VI 24.70-1
	rhaeadr, rheidr		III 12.27, III 29.24, IV 9.31-2, VI 24.70, VII 4.23-4, VII 54.29
	rhudd	GwasMB 87-8	III 12.27 (<i>rhuddgrau</i>), III 29.23-4, IV 1.51-2, IV 9.31-2, VI 24.70 (<i>rhuddaw</i>), VII 4.23, VII 36.12, VII 54.28-9 (' <i>gwisgoedd coch</i> ')
	rhyfel		I 7.83 (â <i>peleidr</i>), VI 18.78-9 (â <i>peleidr</i>), VII 6.17-18 (<i>rhyfelnaf</i>)
	ysgwyd, ysgwydawr	CA(33A) 373-4, PT VII.43	II 14.48-9, VII 4.22-3
Pâr, parau, peri	aer		III 26.5 (<i>aerfur</i> ac <i>aerbair</i>), IV 2.3 (ag <i>aerbar</i> , hefyd ll. 4, ac <i>aerdarf</i> ac <i>aerdorf</i> , ll. 2), IV 6.246 (<i>aerbair</i> , ag <i>aerbar</i>), VI 13.17 (â <i>parfrys</i>), VII 1.26-7 (<i>aerflawdd</i>), VII 14.27-8 (â <i>rhuddbar</i>), VII 16.14-15 (<i>aerdduriawg</i> , â <i>pargoch</i>), VII 27.40-1 (<i>aerglwyf</i>); ceir hefyd <i>aerbar</i> (IV 2.3 a IV 6.246)
	aes, aesawr	CA(19A) 208-9	V 1.22-3, VII 8.1-2 (<i>aestromrudd</i>), VII 16.15 (â <i>pargoch</i>)
	arf, arfau	EWGP III.8d, PeirFab 12-13 (hefyd <i>cyfarf</i>)	III 16.133, VI 13.17-18 (â <i>parfrys</i>)
	anwar		IV 4.263, IV 5.128, IV 6.246 (ag <i>aerbar</i>), VII 10.13, VII 11.7, VII 14.27-8 (â <i>rhuddbar</i>)

Tabl At.1 (parhad)

Pâr, parau, peri (parhad)	aur, eur-		III 20.46-7, IV 9.129 (<i>eurglawr</i>), VI 18.134-5 (<i>eurddawn</i> , â <i>pargoch</i>), VII 3.22-3 (<i>eurgyrn</i> , â <i>rhuddbar</i>), VII 8.2-3 (<i>eurwawr</i>), VII 27.40-1 (<i>eurgledd</i>)
	bâr	CC 10.4-5	I 8.77-8 (<i>baran</i>), III 26.5, IV 2.3 (<i>mawrfar</i> , ag <i>aerbar</i>), IV 6.123-4 (<i>uchelfar</i>), V 1.22, VI 12.17 (<i>mawlfawr</i>), VI 12.36 (<i>morfar</i> , â <i>rhuddbar</i>), VII 1.26-7, VII 3.22 (<i>rhuglfar</i> , â <i>rhuddbar</i>), VII 8.24 (<i>mawrfar</i> , â <i>rhuddbar</i>), VII 24.47 (<i>taerfar</i>), VII 28.3-4
	bardd, beirdd		III 29.24-5 (<i>barddrin</i>), IV 9.129 (<i>barddlef</i>), VII 6.30-1
	bêr	CristIesu 33 (<i>gwythfer</i>)	?VI 18.134 (<i>hydrfer</i> , â <i>pargoch</i>), VII 13.25
	bron		VII 6.29-30, VII 16.3-4, VII 33.27
	budd		III 16.47, IV 2.3-4 (<i>mawrfudd</i> , ag <i>aerbar</i>), VI 29.13 (<i>peirfudd</i>), VII 10.13-14 (<i>rhwyddfudd</i>)
	cad	CA(19A) 209-10	III 5.65 (â <i>pargoch</i>), III 27.26-7, IV 5.127-8, VII 1.26-7, VII 3.21-2 (â <i>rhuddbar</i>), VII 24.47
	coch		III 16.47-8 (<i>paladrgoch</i>), III 16.133-4, III 16.144 (hefyd ll. 143), VII 22.4 (<i>durgoch</i>), VII 24.10 (<i>cochwedd</i>), VII 25.11 (<i>cochi</i>); ceir hefyd <i>pargoch</i> (III 1.5, III 5.65, III 24.137, VI 18.134 a VII 16.15)
	draig		VI 18.134-5 (â <i>pargoch</i>), VII 10.13-14, VII 11.7
	dryll		IV 11.3-4, VII 1.26 (<i>pumdryll</i>), VII 2.19, VII 10.4 (<i>drylliawg</i>), VII 52.17-18 (<i>drylliawd</i>)
	dur		VI 12.17-18 (<i>durfing</i>), VII 16.14-15 (<i>aerdduriawg</i> , â <i>pargoch</i>), VII 22.4 (<i>durgoch</i>)
	enwawg		IV 4.262-3, IV 6.246 (ag <i>aerbar</i>), VI 2.2, VII 10.13, VII 14.28 (â <i>rhuddbar</i>)
	esgar	PT V.29-30	VII 25.11-12, VII 52.17-18
	glew		III 1.5 (<i>glewdraws</i> , â <i>pargoch</i>), III 13.7-8 (<i>glewdraws</i>), III 27.27, IV 4.262-3 (<i>glewder</i>), IV 6.190-1 (<i>glewhir</i>), V 23.9-10, VII 3.22-3 (â <i>rhuddbar</i>), VII 16.3 (<i>taerlew</i>), VII 16.15 (â <i>pargoch</i>)
	glyw		III 1.5 (â <i>pargoch</i>), III 13.7-8, III 27.27, IV 6.190-1, V 23.9-10

Tabl At.1 (parhad)

Pâr, parau, peri (parhad)	gwaed		III 16.51-2, IV 11.2-3, VII 24.143-4 (<i>gwaetffrau</i>), VII 27.40 (hefyd <i>gwaedliw</i>)
	gwawr		III 16.50-1, IV 6.124-5, VII 6.30-1 (<i>ceinwawr</i>), VII 8.2-3 (<i>eurwawr</i>)
	gŵr, gwŷr	CristIesu 33, LlymAw 30a-b	III 1.5-6 (â <i>pargoch</i>), III 13.8, III 16.144-5, IV 1.51-2, IV 2.3 (<i>mawrwr</i> , ag <i>aerbar</i>), VII 13.25-6
	gwrdd		III 16.144-5 (<i>gwrddfalch</i>), VII 11.6-7 (<i>gwrddbrudd</i>), VII 24.143
	hael		III 24.137-8 (â <i>pargoch</i> a <i>parllym</i>), III 26.5-6 (<i>haelder</i>), VI 18.134-5 (<i>haelder</i> , â <i>pargoch</i>), VII 24.142-3
	llachar	CLIH I.3a	I 8.43, III 16.37 (â <i>glasbar</i>), III 16.225, IV 6.124, VII 22.4
	llafn, llafnawr		I 8.76-7, III 24.58-9, VI 13.16-7 (â <i>parfrys</i>), VII 3.21-2 (â <i>rhuddbar</i>), VII 8.2-3 (<i>llafndrwch</i>)
	llaw		III 16.37-8 (â <i>glasbar</i>), III 24.58 (<i>pedrylaw</i>), VI 2.1-2 (<i>teyrnllaw</i> , a <i>canllaw</i> , ll. 3), VII 10.13 (hefyd ll. 12), VII 13.25
	llew	?CA (99B) 1210-11	V 23.9-10, VII 3.21-2 (â <i>rhuddbar</i>), VII 8.2-3, VII 10.12-13, VII 13.25-6, VII 16.15 (â <i>pargoch</i>)
	lliw		III 16.132-3 (<i>tryliw</i>), III 24.58-9 (<i>pedryliw</i>), VII 10.4 (<i>trilliw</i>), VII 10.5, VII 27.40 (<i>gwaedliw</i>)
	llym, llem	CLIH I.3a	IV 6.113-14 (<i>rhaglym</i>), VII 8.2 (<i>awchlym</i>), VII 16.14-15 (â <i>pargoch</i>), VII 24.143-4 (<i>hylym</i>); ceir hefyd <i>parllym</i> (III 24.137)
	mab	PBT 8.2	III 1.5 (â <i>pargoch</i>), IV 6.123-4 (<i>uchelfab</i>), VI 29.13 (a ll. 14), VII 10.3-4, VII 52.16-17 (<i>esgudfab</i>)
	Maredudd		VII 8.1-2, VII 8.24 (â <i>rhuddbar</i>), VII 10.13, VII 11.6-7
	mawr	PBT 8.2-3	III 16.89-90 (<i>mawrdraws</i> , â <i>mawrbar</i>), IV 2.3 (<i>mawrwr</i> a <i>mawrfar</i> , ag <i>aerbar</i> ; hefyd <i>mawrfudd</i> a <i>mawrfalch</i> , ll. 4), VI 12.36 (â <i>rhuddbar</i> ; hefyd ll. 37), VII 8.24 (<i>mawrfar</i> , â <i>rhuddbar</i>); ceir hefyd <i>mawrbar</i> (III 16.90)
	mur		III 26.5 (<i>aerfur</i>), VII 11.6-7, VII 28.3-4
Owain	LlymAw 30b-c	IV 1.52, IV 6.123-4, VI 29.12-13, VII 10.5-6, VII 22.3-4	

Tabl At.1 (parhad)

Pâr, parau, peri (parhad)	pair		III 13.8, III 16.90 (<i>â mawrbar</i>), III 16.225, III 24.58, III 24.137 (<i>peirllawn</i> , <i>â pargoch a parllym</i>), III 26.5 (<i>aerbair</i>), IV 4.262-3, IV 6.246 (<i>aerbair</i> , <i>ag aerbar</i>), IV 9.129-30, V 1.21-2, VI 2.2, VI 29.13 (<i>peirfudd</i>), VII 6.30, VII 10.5 (<i>peirfeddu</i>)
	paladr, peleidr	PeirFab 13	III 16.47-8 (<i>paladrgoch</i>), III 29.24, IV 1.51-2, IV 11.3-4
	parawd		III 16.47, III 20.46, III 24.57-8, III 29.24-5, VII 52.16-17 (<i>parawdrudd</i>)
	pebyll		III 16.73-4, III 16.133-4, VII 1.26
	pedair, pedr(y)-		III 13.8-9 (<i>pedrydawg</i>), III 16.90 (<i>â mawrbar</i>), III 24.58 (<i>pedrylaw</i> ; hefyd <i>pedryliw</i> , ll. 59), IV 2.3 (<i>pedror</i> , <i>ag aerbar</i>)
	pen	LlymAw 30b (<i>pennaeth</i>), PeirFab 13 (<i>penhir</i>)	I 3.66, III 16.51, IV 6.113-14 (<i>pennain</i>), V 17.7 (<i>pendragon</i>), VI 31.65-6 (<i>pennyn a penguchogion</i>), VII 2.19-20
	perging, pergyng		III 5.65-6 (<i>â pargoch</i>), III 13.7-8, III 27.27 (<i>pergyng</i>), IV 11.3, VI 18.134 (<i>â pargoch</i>)
	peri		III 16.73, VII 24.10, VII 33.27
	porth(-)		III 16.144-5 (<i>porthi</i>), IV 5.128, VII 33.27-8 (<i>porthorion</i>)
	Prydain		IV 6.130 (hefyd ll. 129), IV 9.129-30, V 23.9, VII 10.5
	pum		IV 11.3-4, V 17.7-8 (<i>pumwregys</i>), VI 12.17 (<i>pymllyng</i>), VII 1.26 (<i>pumdryll</i>)
	rhag	PBT 8.2-3 (<i>rhagddaw</i>)	III 5.65 (<i>â pargoch</i>), III 16.51-2, III 24.58-9 (<i>rhagddaw</i>), IV 1.52, IV 6.114 (hefyd ll. 115, a <i>rhaglym</i> , ll. 113)
	rhi, rhiau		I 3.66, IV 6.114, V 23.8-9, VI 8.29 (<i>â rhuddbar</i>)
	rhiw		VI 12.16-17, VII 3.22 (<i>â rhuddbar</i>), VII 10.3-4, VII 27.39-40
	rhodd, rhoddion		III 16.72-3 (<i>rhoddi</i>), III 20.46, VII 6.30
	rhudd	Cristlesu 33, LlymAw 30b	III 16.73 (hefyd ll. 74), III 20.46, III 29.23-4, IV 1.52, IV 6.114, VI 13.17 (<i>lledrudd</i> , <i>â parfrys</i> ; hefyd ll. 16), VII 8.1-2 (<i>aestromrudd</i>), VII 10.13 14 (<i>rhuddfoawg</i>), VII 24.10, VII 52.16-17 (<i>parawdrudd</i>); ceir hefyd <i>rhuddfar</i> (VI 8.29, VI 12.36, VII 3.22, VII 8.24 a VII 14.28)

Tabl At.1 (parhad)

Pâr, parau, peri (parhad)	rhwyf	?CA(GwM) 1475	VII 10.3-4, VII 27.40-1
	rhyn	CA(19A) 209	III 16.73-4, VI 8.29-30 (<i>â rhuddbar</i>)
	Rhys		VI 12.36 (<i>â rhuddbar</i>), VI 13.17 (<i>â parfrys</i>), VII 3.22 (<i>â rhuddbar</i>), VII 14.28 (<i>â rhuddbar</i>)
	tri		VI 31.65 (a llau. 64 a 66), VII 2.19, VII 10.4 (<i>trilliw</i>)
	trwch, troch		III 16.132-3, V 1.21-2 (<i>trochiad</i>), VII 3.21-2 (<i>trochiad</i> , <i>â rhuddbar</i>), VII 8.1-2 (hefyd <i>llafndrwch</i> , ll. 3), VII 16.15 (<i>â pargoch</i>)
	trydydd		IV 6.191-2, IV 11.2-3
	ysgwyd		III 16.224-5, IV 6.51-2, VII 13.24-5 (<i>berfenw</i>), VII 24.143, VII 52.17-18

Tabl 1. Crynodeb o'r geiriau a ddefnyddid gan y beirdd am offer milwrol.¹

Math o wrthrych	Hengerdd	Beirdd y Tywysogion
Gwaywffyn neu rannau o waywffyn	arf, asen (ll. ais), asgell (ll. esgyll), <i>bagl</i> , bancarw, bêr, cangen, ?cainc, ceingiell, cethr, cigwain, coed (ll.), ?colwedd, ?eiddio, ?erwyd, erwydd (ll.), <i>ffon</i> , ?ffranc, genwair, ?gochlysur, ?goglysur, ?gwäell/gwaell, gwayw, ?gweilging, ?gwern, gwialen/gweyelin, ?gwýdd (ll.), haearn, llafn, ?lläin/llain, llath, ?llwry, mehyr (ll.), ongyr (ll.), onnen, onwydd (ll.), paladr, pâr, ?pennawr ('pennau gwaywffyn'), pren, rhaidd, ?rhethren, rhôn, saffwy, ?seri, ?sychyn, ?tryfer, ysbâr, ?(y)sgeth, ?ysgwr, ?ystle	arf, asen (ll. ais, asau), bêr, cigwain, enfys ('amgarn', neu ran o ben gwaywffon), ?erwyd, gelau, glaif, ? <i>greiff</i> , gwayw, ?gweilging, ?gwern, ?gwialen (ll. gwail), ? <i>gwrysg</i> , gwýdd (ll.), haearn (ll. hëyrn), llafn, ?lläin/llain, llath, llinon (un./ll.), ? <i>llory</i> /llwrw/llwry, mehyr/myhyr (ll.), ongyr (ll.), onnen, onwydd (ll.), paladr, pâr, ?perging, pig, <i>pren</i> , rhaidd, rhôn, ?saffar, saffwy, ? <i>tryfer</i> , ysbar, ysgwr, ?ystle
Arfau polyn a ffyn (seciwlwr)	?bach, bagl, ?brithron, cangen, ffon, gwialen/gweyelin, ?gweilging, hudlath, llath, llory/llwry, pâr, pren, ?rhethren, serr, ?tryfer	?bach, ?gweilging, ?llath, ? <i>llory</i> /llwrw/llwry, ?perging, ? <i>pren</i> , <i>tryfer</i>
Cleddyfau, cyllyll a llafnau	? <i>arf</i> (erfyn), camgledd, cledd, cleddyf, cylllell, <i>dur</i> (fflamddur), ?glasawg, ?haearn, llafn, ?lläin/llain, ?saxa	cledd, cleddyf /cleddau, <i>dur</i> (fflamddur), ?haearn, llafn, lläin/llain, llif
Gweiniau	?caen, gwain	gwain
Pastynau	?cymawn, ?gwroden, llory/llwry, palach	? <i>llory</i> /llwrw/llwry
Bwyell	bwyell, teddydd (teddyf 'llafn bwyell')	-
Morthwylion	(<i>g</i>) <i>ordd</i>	-
Bwâu a saethau	?boltt, ?catbwl, ?goglysur, ?pennawr, saeth	?llinyn ('llinyn (bwa)'), saeth
Tarianau a rhannau o darianau	aes, aesawr, calch, cylchwy, eurgwydr (ans.), ?gochlysur, ?gwanas (? 'bogail tarian'), ?gwern, rhodawg, rhodawr, tâl ('blaen neu fogail tarian; tarian'), tarian, ?(y)sgeth, ysgwyd	aes, aesawr, ?brond(d)or, calch, cylchwy, eurgwydr (enw/ans.), ?gwern, llasar, ?minwydr, rhod, rhodawg, tâl ('blaen neu fogail tarian; tarian'), talaith ('blaen tarian'), tarian, ?tryliw, ysgwyd
Arfau/arfogaeth amhenodol	arf, calch, dur, glasawg, glasar (gorlasar), gochlysur, goglysur, gorlasawg, gwrn (gwrmdde, gwrngaen, gwrnseirch), haearn, offer (ll.), ?plwm, seirch, ?(y)sgeth	arf, calch, dur, eurlliw, gwrnseirch, haearn, llasar, seirch

¹ Defnyddir llythrennau italig i ddangos ffurfiau cysefin geiriau a gynrychiolir gan darddeiriau neu gyfansoddeiriau yn unig yn y cerddi (gw. Atodiadau Ia a Ib am restrau llawn o'r ffurfiau hyn).

Tabl 2a. Geiriau am waywffyn neu rannau o waywffyn, gan ddangos nifer yr enghreifftiau yng ngherddi'r beirdd.²

	Hengerdd				Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
arf	1	0	0	1	1	0	0	1
asen (ll. ais)	2-6	0	1 (1)	3-7	2	0	0-2 (2)	2-4
asgell (ll. esgyll)	3	0	0	3	0	0	0	0
bagl	0	1-2 (1)	0	1-2	0	0	0	0
bancarw	1	0	0	1	0	0	0	0
bêr	9	0	4 (4)	13	7	0	5-6 (5)	12-13
cangen	2-3	0	0	2-3	0	0	0	0
?cainc	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
ceingiell	1	0	0	1	0	0	0	0
cethr	1-2	1-2 (2)	0	2-4	0	0	0	0
cigwain	2	0	0	2	4	0	0	4
coed (ll.)	1	0	0	1	0	0	0	0
?colwedd	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?eiddio	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
enfys (‘?amgarn; ?rhan o ben gwaywffon’)	0	0	0	0	1	0	0	1
?erwyd	0-1	0	0	0-1	0-1	0	0	0-1
erwydd	1-2	0	0	1-2	0	0	0	0
ffon	0	1 (1)	0	1	0	0	0	0
?ffranc	0-3	0	0	0-3	0	0	0	0
gelau	0	0	0	0	2	0	10 (2)	12
genwair	1	0	0	1	0	0	0	0
glaif	0	0	0	0	4	0	3 (3)	7
?goglysur, gochlysur (?‘cawod o waywffyn’)	0-2	0	0	0-2	0	0	0	0
?greiff	0	0	0	0	0	0	0-1 (1)	0-1
?gwäell, gwaell	1	0	0	1	0	0	0	0

² Mae rhai o'r geiriau'n dynodi mathau eraill o offer weithiau, ond ni chyfrifir yma ond yr enghreifftiau sy'n debygol o ddynodi gwaywffyn (dilynir yr un egwyddor yn Nhablau 3-8 isod). Dangosir dau rif (isafswm - uchafswm) yn achos y geiriau hynny lle mae rhai enghreifftiau yn ansicr. Yn achos tarddeiriau a chyfansoddeiriau mae'r rhif mewn cromfachau yn dangos nifer y gwahanol ffurfiau posibl a ddefnyddid, gan gynnwys ffurfiau ansicr.

Tabl 2a (parhad)

gwayw	33-39	0	1-5 (5)	37-40	62	0	34 (14)	96
?gweilging	0-2	0	0	0-2	0-1	0	0	0-1
?gwern	0-4	0	0-2 (2)	0-6	0-1	0	0	0-1
gwialen, gweyelin	1-2	0-1 (1)	3 (1)	4-6	0-1	0	0	0-1
gwrysg	0	0	0	0	0	0	0-1 (1)	0-1
gwŷdd	0-2	0-1 (1)	0-1 (1)	0-4	2-3	0	1 (1)	3-4
haearn, hëyrn (ll.) (‘gwaywffon dafl’)	0-1	0	1-3 (2)	1-4	8	1 (1)	0	9
llafn (‘gwaywffon; llafn gwaywffon’)	1-3	0	0	1-3	1	0	0	1
lläin, llain	0-9	0-1 (1)	0	0-10	0-9	0	0	0-9
llath	0-1	0-1 (1)	0	0-2	1-2	0	0	1-2
llinon	0	0	0	0	2	0	0	2
?llory, llwrw, llwry	0-1	0	0	0-1	0-2	0	0-2 (2)	0-4
mehyr, myhyr	2	0	0	2	3	0	0	3
ongyr	2	0	0	2	27	0	0	27
onnen	11-12	0	0	11-12	7	0	0	7
onwydd	1-2	0	0	1-2	1	0	0	1
paladr	18	4-6 (2)	1 (1)	23-25	20	5 (1)	1 (1)	26
pâr	11-13	0	0	11-13	48-51	0	16 (7)	64-67
pennawr (‘?pennau gwaywffyn’)	2-4	0	0	2-4	0	0	0	0
?perging	0	0	0	0	0-1	0	0	0-1
pig	0	0	0	0	2	1 (1)	0	3
pren	3-5	0	3 (1)	6-8	0	0-1 (1)	6 (2)	6-7
rhaidd	1	0	0	1	1	0	6 (4)	7
?rhethren	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
rhôn	1	0	0	1	4	0	0	4
?saffar	0	0	0	0	0-1	0	0	1
saffwy	1	2 (1)	0	3	1	0	0	1
?seri	0-2	0	0	0-2	0	0	0	0
?sychyn	1	0	0	1	0	0	0	0
?tryfer	0-1	0	0	0-1	0	0	0-1 (1)	0-1
ysbâr, ysbar	4	0	0	4	4	0	0	4
?(y)sgeth	0-2	0	0	0-2	0	0	0	0
ysgwr	0-1	0	0	0-1	3	0	0	3
?ystle	0-1	0	0	0-1	0-1	0	0	0-1
Cyfanswm				145 - 216				308 - 339

Tabl 2b. Y geiriau mwyaf cyffredin am waywffyn a ddefnyddid gan y beirdd, wedi eu trefnu yn ôl mynychder eu defnydd gan Feirdd y Tywysogion.

	Hengerdd				Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
gwayw	33-39	0	1-5 (5)	37-40	62	0	34 (14)	96
pâr	11-13	0	0	11-13	48-51	0	16 (7)	64-67
ongyr	2	0	0	2	27	0	0	27
paladr	18	4-6 (2)	1 (1)	23-25	20	5 (1)	1 (1)	26
bêr	9	0	4 (4)	13	7	0	5-6 (5)	12-13
gelau	0	0	0	0	2	0	10 (2)	12
haearn (ll. hëyrn)	0-1	0	1-3 (2)	1-4	8	1 (1)	0	9
lläin, llain	0-9	0-1 (1)	0	0-10	0-9	0	0	0-9
onnen	12	0	0	12	7	0	0	7
rhaidd	1	0	0	1	1	0	6 (4)	7
glaif	0	0	0	0	4	0	3 (3)	7
pren	3-5	0	3 (1)	6-8	0	0-1 (1)	6 (2)	6-7
cigwain	2	0	0	2	4	0	0	4
rhôn	1	0	0	1	4	0	0	4
ysbâr, ysbar	4	0	0	4	4	0	0	4
gwÿdd	0-2	0-1 (1)	0-1 (1)	0-4	2-3	0	1 (1)	3-4
asen (ll. ais)	2-6	0	1 (1)	3-7	2	0	0-2 (2)	2-4
mehyr, myhyr	2	0	0	2	3	0	0	3
ysgwr	0-1	0	0	0-1	3	0	0	3
pig	0	0	0	0	2	1 (1)	0	3
?llory, llwrw, llwry	0-3	0	0	0-3	0-2	0	0-2 (2)	0-4
llath	0-1	1 (1)	0	1-2	2	0	0	2
llinon	0	0	0	0	2	0	0	2

Tabl 3. Geiriau am arfau polyn, ffyn a phastynau.

	Hengerdd				Cerddi Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
?bach	0-1	0	0	0-1	0-1	0	0	0-1
bagl	1	7-8 (2)	0	8-9	0	0	0	0
?brithron	0-2	0	0	0-2	0	0	0	0
cangen	2	0	0	2	0	0	0	0
?cymawn	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
ffon	1	0	0	1	0	0	0	0
gwialen, gweyelin	1	0-1 (1)	0	1-2	0	0	0	0
?gwroden	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?gweilging	0-2	0	0	0-2	0-1	0	0	0-1
hudlath	1	0	0	1	0	0	0	0
llath	1-2	0	0	1-2	0-1	0	0	0-1
llory, llwrw, llwry	2-3	0	0	2-3	0-2	0	0-2 (2)	0-4
palach	0	0	1 (1)	1	0	0	0	0
pâr	1	0	0	1	0	0	0	0
?perging	0	0	0	0	0-1	0	0	0-1
pren	2-5	0	0	2-5	0	0-1 (1)	0	0-1
?rhethren	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
serr	1	0	0	1	0	0	0	0
tryfer	0-1	0	0	0-1	0	0	1 (1)	1
Cyfanswm				21 - 37				1 - 10

Tabl 4. Geiriau am gleddyfau, dagerau a llafnau, ac am eu gweiniau.

	Hengerdd				Cerddi Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
arf, erfyn	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?caen (‘?gwain cyllell’)	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
cledd	4-5	0-1 (1)	1 (1)	5-7	8-10	0	18 (4)	26-28
cleddyf, cleddau	23-24	14-17 (7)	2 (2)	39-43	32	2-3 (2)	23 (5)	57-58
cyllell	4	0	0	4	0	0	0	0
dur ³	0	0	1 (1) (fflamddur)	1	0	0	1 (1) (fflamddur)	1
?glasawg	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
gwain (‘gwain (cleddyf)’)	1	1 (1)	0	2	3	1-2 (1)	0	4-5
llafn	38-40	0	0-1 (1)	38-40	74	0	38 (14)	112
lläin, llain	0-9	0-1	0	0-10	9	0	6 (3)	15
llif	0	0	0	0	2	0	0	2
?saxa	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
Cyfanswm				89 - 111				217 - 221

³ Ni ddangosir enghreifftiau o *dur* neu *fflamddur* a ddefnyddid fel ansoddeiriau i oleddfu enw llafn neu gleddyf (gw. Atodiadau Ia a Ib ac adrannau 3.4.1, 3.4.2 a 3.14).

Tabl 5. Geiriau am fwyell a morthwylion.

	Hengerdd				Cerddi Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
bwyell	1	0-1 (1)	0	1-2	0	0	0	0
(g)ordd	0	2 (2)	0	2	0	0	0	0
teddydd (teddyf 'llafn bwyell')	1	0	0	1	0	0	0	0
Cyfanswm				4 - 5				0

Tabl 6. Geiriau am offer saethu.

	Hengerdd				Cerddi Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
?bollt	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?catbwl	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?goglysur (?'cawod o saethau a gwaywffyn')	0-1	0-1	0-1	0-1	0	0	0	0
?lliny (?'lliny bwa')	0	0	0	0	0-1	0	0	0-1
?pennawr (?'blaenau saethau neu foltau bwa croes')	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
saeth	3	1 (1)	0	4	3	0	0	3
Cyfanswm				4 - 8				3 - 4

Tabl 7. Geiriau am darianau ac addurn ar darianau.

	Hengerdd				Cerddi Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
aes	2-7	0	0	2-7	6	0	12 (11)	18
aesawr	9	0	0	9	14	0	0	14
?brond(d)or	0	0	0	0	0-11	0	0	0-11
calch ⁴	6-7	0	3-5 (4)	10-11	7	0	20 (5)	27
cylchwy	7-9	0	0	7-9	6-8	0	1 (1)	7-9
eurgrwydr	1	0	0	1	9	0	0	9
?gochlysur	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?gwanas ('bogail')	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
?gwern	0-4	0	0-2 (2)	0-6	0-1	0	0	0-1
llasar	0	0	0	0	3-4	0	0	3-4
?minwydr	0	0	0	0	0-1	0	0	0-1
rhod	0	0	0	0	5-7	0	0-1 (1)	5-8
rhodawg	3	0	0	3	13	0	1 (1)	14
rhodawr	1-2	0	0	1-2	0	0	0	0
tâl ('blaen neu fogail tarian, ?tarian')	4-5	0	1-2 (2)	5-7	4-6	0	1-4 (2)	5-10
talaith ('blaen tarian')	0	0	0	0	1	0	0	1
tarian	1-2	0	0	1-2	17	2 (1)	0	19
?tryliw	0	0	0	0	0-1	0	0	0-1
?(y)sgeth	0-2	0	0	0-2	0	0	0	0
(y)sgwyd	58- 60	1 (1)	5-8 (5)	66-67	97-8	1-2 (2)	10 (7)	108-110
Cyfanswm				105 - 128				230 - 257

⁴ Gallai rhai o'r enghreifftiau hyn ymwneud ag addurn ar wahanol fathau o offer heblaw tarianau.

Tabl 8. Geiriau am arfau ‘amhenodol’ neu arfogaeth, neu am addurn neu ddefnydd crai’r offer hyn, gan gynnwys rhai geiriau a all gyfeirio at arfwisgoedd neu at harnais ceffylau.

	Hengerdd				Cerddi Beirdd y Tywysogion			
	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm	ffurfiau cysefin	tarddeiriau	cyfansoddeiriau	cyfanswm
arf	20-22	8 (7)	2-3 (1)	30-32	82	29 (3)	42 (6)	153
calch	6-7	0	3-5 (4)	10-11	7	0	20 (5)	27
dur	6-7	3 (1)	1 (1)	10-11	8	5 (2)	14 (10)	27
eurlliw	0	0	0	0	1	0	0	1
glasawg	1	2 (1)	0	3	0	0	0	0
glasar	0	3 (1) (gorlasar)	0	3	0	0	0	0
gochlysur	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
goglysur	0-1	0	0	0-1	0	0	0	0
gwr ⁵	1	1 (1)	5 (2)	7	0	0	1 (1)	1
haearn	8	1 (1)	2 (1)	11	21	0	5 (3)	26
llasar	0	0	0	0	8	0	0	8
offer	1	0	0	1	0	0	0	0
?plwm ⁶	0-1	-	-	0-1	0	-	-	0
seirch	12-14	0-2 (1)	4-5 (2)	19-20	8	2 (2)	1 (1)	11
?(y)sgeth	0-2	0	0	0-2	0	0	0	0
Cyfanswm				94 - 104				254

⁵ Mae’r cyfansoddair *gwrmseirch* yn cael ei gynnwys hefyd fel un o gyfansoddeiriau *seirch*.

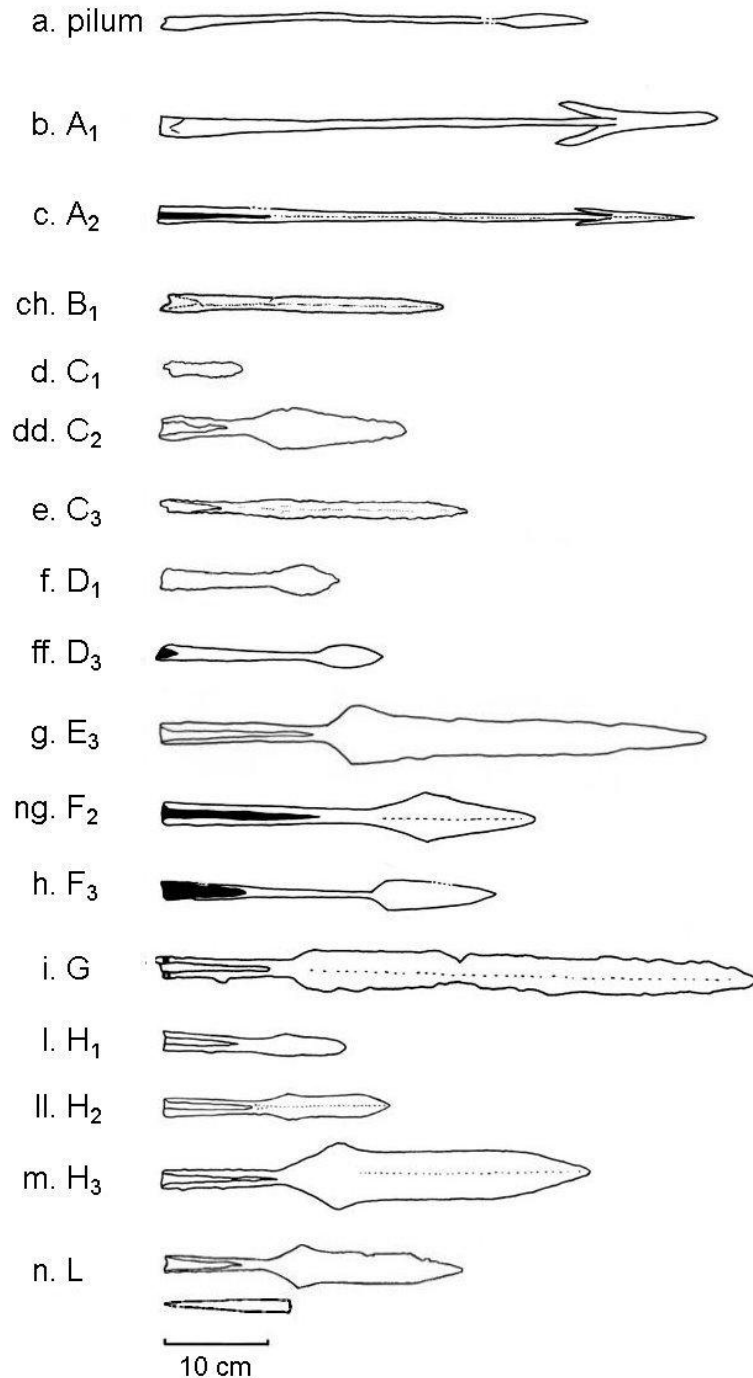
⁶ Trafodir cysylltiad posibl *plwm* ag arfau yn rhan 3.2.2 (gw. yno am y cyfansoddeiriau, a’r rheini, mae’n debyg, yn dynodi ‘brwydr’ fel arfer).

Tabl 9. Geiriau am arfau a geir yn yr Hengerdd ond nid yng ngherddi Beirdd y Tywysogion, a rhai a geir yng ngherddi Beirdd y Tywysogion ond nid yn yr Hengerdd.

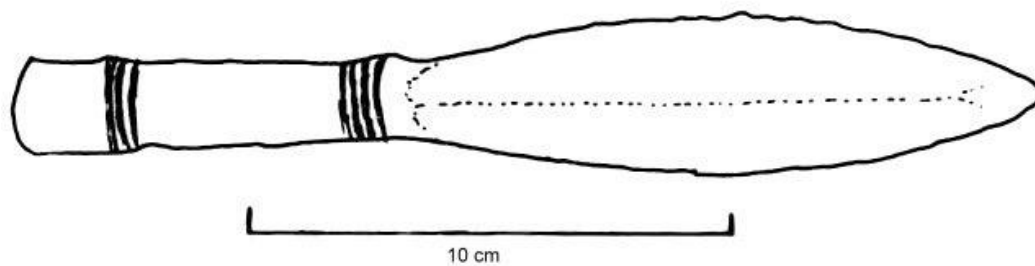
Hengerdd	Beirdd y Tywysogion
<i>asgell</i>	<i>brond(d)or</i> ‘arfogaeth i’r fron, ?tarian’
<i>bagl</i> ‘ffon fagl (seciwlwr)’; <i>baglawg</i> ‘yn dwyn <i>bagl</i> neu waywffon’	<i>enfys</i> ‘?amgarn, rhan o soced gwaywffon’
<i>bancarw</i> ‘corn carw, gwaywffon’	<i>eurgrwydr</i> (fel enw) ‘tarian addurniedig’
<i>?bolllt</i> ‘bolllten bwa croes’	<i>eurlliw</i> ‘(arfau) gwych’
<i>?brithron</i> ‘?ffon hudol’	<i>gelau</i> ‘gwaywffon’
<i>bwyell</i> ‘bwyell’	<i>glaiif</i> ‘gwaywffon’
<i>?caen</i> ‘arfwisg; ?gwain cylllell’	<i>?greiff</i> ‘?gwaywffon’ (yn y ffurf <i>greiffwrys</i>)
<i>cangen</i> ‘ffon, gwaywffon’	<i>?gwrys</i> (<i>eurwrys</i> ‘gwial/gwaywffyn gwych’)
<i>?cainc</i> ‘?gwaywffon’	<i>llasar</i> ‘(tarian) addurniedig’
<i>camgledd</i> ‘cleddyf cam’	<i>llif</i> ‘llif, llafn’
<i>?catbwl</i> ‘?peiriant rhyfel, ?bwa croes’	<i>llinon</i> ‘gwaywffon/gwaywffyn’
<i>ceingiell</i> ‘gwaywffon’	<i>?llinyn</i> ‘llinyn ?bwa’
<i>cethr</i> ‘hoelen, gwaywffon, blaen gwaywffon’	<i>?minwydr</i> ‘?tarian ddisglair ei min’
<i>coed</i> ‘gwaywffyn’	<i>?perging</i> ‘gwaywffon’
<i>?colwedd</i> ‘?gwaywffon; blaen arf’	<i>pig</i> ‘gwaywffon’
<i>cylllell</i> ‘cylllell’	<i>rhod</i> ‘tarian (gron)’
<i>?cymawn</i> ‘?pastwn’	<i>?saffar</i> ‘gwaywffon’
<i>?eiddio</i> ‘?gwaywffon’	<i>talaith</i> ‘blaen tarian’
<i>erfyn</i> ‘cleddyf’	<i>?tryliw</i> ‘?tarian liwgar’
<i>erwydd</i> ‘ffyn, ysgyrion, ?gwaywffyn’	
<i>ffon</i> ‘ffon’; <i>ffonogion</i> ‘gwŷr â gwaywffyn’	
<i>?ffranc</i> ‘?gwaywffon dafl’	
<i>genwair</i> ‘gwialen, ffon, gwaywffon’	
<i>glasawg</i> ‘arf glas, cleddyf glas’	
<i>?gochlysur</i> ‘?tarian, ?cawod o waywffyn...’	
<i>?goglysur</i> ‘?arfogaeth, ?cawod o waywffyn...’	
<i>(g)ordd</i> ‘morthwyl’ (<i>gorddwr</i> ac <i>orddawd</i>)	
<i>gorlasar</i> ‘gloywlas, disgleirlas ei arfau’	
<i>gorlasawg</i> ‘yn dwyn arfau gleision’	
<i>?gwäell/gwaell</i> ‘?gwaywffon’	
<i>?gwanas</i> ‘?bogail tarian, tarian’	
<i>gwialen/gweyelin</i> ‘gwialen’ (nid ‘gwaywffon’)	
<i>?gwroden</i> ‘?ffon daro’	
<i>gwrn</i> (fel ffurf gysefin) ‘?arfau/arfwisgoedd dulas’	
<i>hudlath</i> ‘ffon hudol’	
<i>offer</i> ‘arfau’	
<i>palach</i> ‘pastwn’	
<i>pâr</i> ‘ffon’ (nid ‘gwaywffon’)	
<i>pennawr</i> ‘pennau gwaywffyn, ?blaenau bolllau bwa croes’	
<i>?plwm</i> ‘(?arfau) plwm’	
<i>rhethren</i> ‘ffon, paladr, gwaywffon’	
<i>rhodawr</i> ‘tarian (gron)’	
<i>?saxa</i> ‘sacs’	
<i>?seri</i> ‘?rhywbeth blaenfain, ?gwaywffon’	
<i>serr</i> ‘bilwg, cryman’	
<i>?sychyn</i> ‘?cethren, ?gwaywffon’	
<i>teddydd</i> (<i>teddyf</i>) ‘llafn bwyell’	
<i>?(y)sgeth</i> ‘?arfau/arfwisg, ?gwaywffon, ?tarian gron fechan’	
Cyfanswm 29-48	Cyfanswm 12-19

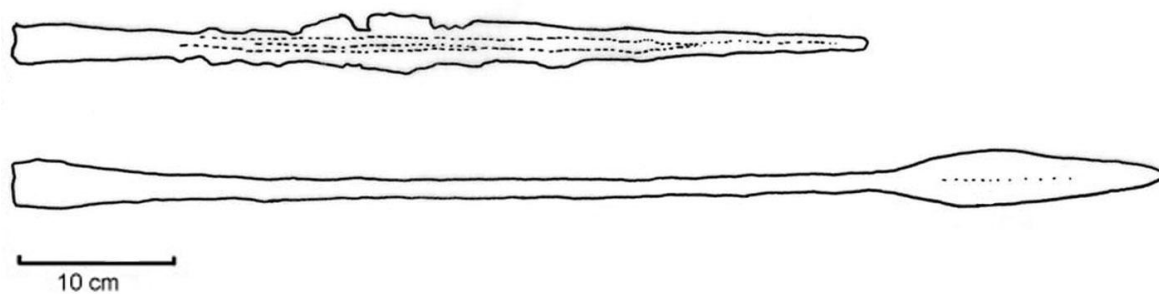
Ffigur 1. Map yn dangos safleoedd yng Ngogledd Prydain y cyfeirir atynt ym Mhennod 2, mewn perthynas â hen diriogaethau'r Brythoniaid (Rheged, Ystrad Clud a Gododdin), yr Angliaid (Deira a Brynaich), y Sgotiaid (Dál Riata) a'r Pictiaid. Defnyddir saethau a dyddiadau i ddangos ehangiad Brynaich. Seiliwyd y map hwn ar Malcolm Falkus and John Gillingham (eds.), *Historical Atlas of Britain* (London, 1981), t. 22; J.T. Koch, GodA, t. cxliv, a Sherlock and Welch, *Norton*, ffigurau 2 a 3, gan gyfeirio hefyd at Brian Hope-Taylor, *Yeavinger: an Anglo-British Centre of Early Northumbria* (London, 1977), tt. 293-308.

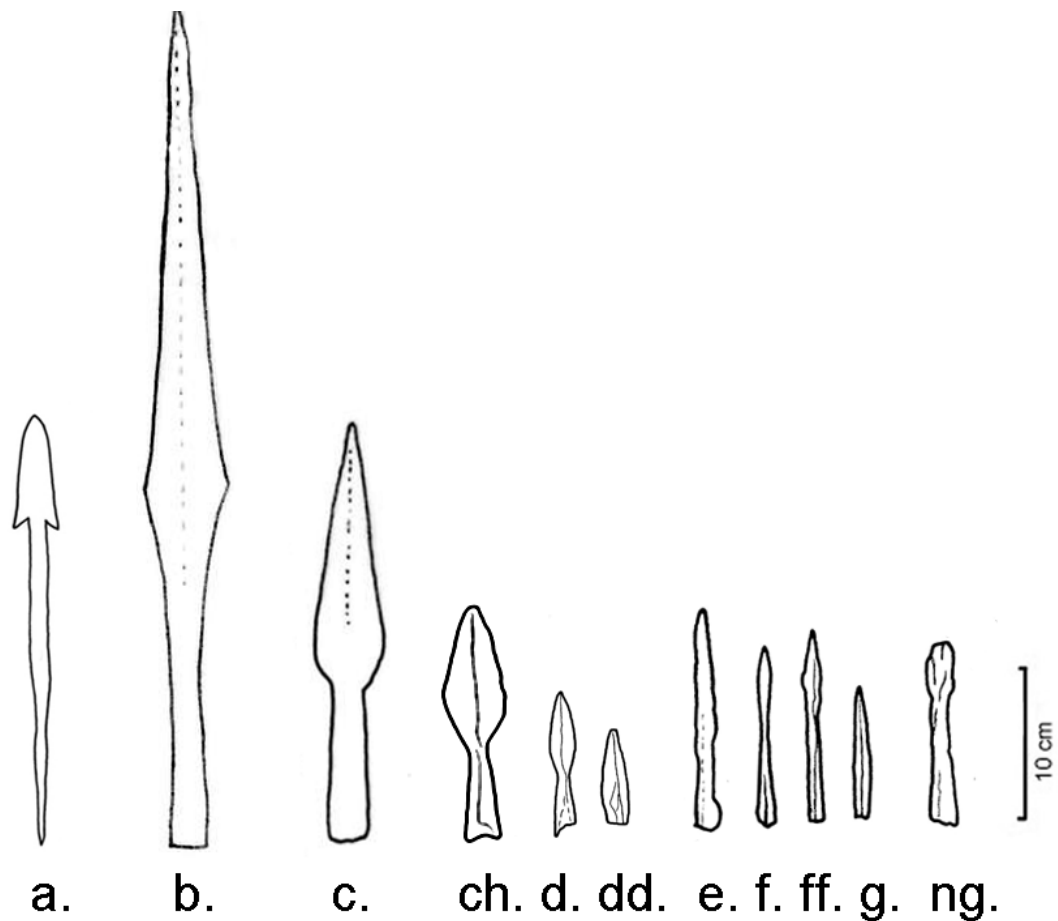
Ffigur 2. Brasluniau o (a) pen *pilum* o Gaerllion; (b) pen gwaywffon Almaenaidd neu Rufeinig Diweddar o Carvoran (Swanton math A₁); ac amryw bennau gwaywffon Eingl-Sacsonaidd Cynnar, wedi'u trefnu yn ôl dosbarthiad Swanton: (c) Abingdon, Berkshire, (ch) Kingston, Swydd Gaint, (d) Norton, (dd) Titterstone Clee, (e) Darlington, (f) Norton, (ff) Little Wilbraham, Swydd Gaergrawnt, (g) Driffield, (ng) Sibertswold, Swydd Gaint, (h) Brentford, Middlesex, (i) Folkestone, (I) Norton, (II) Catterick, (m) Norton, (n) Norton, gydag amgarn ('ferrule'). Seiliedig ar Swanton, *Corpus*, ffigurau 1a-c, 3d a 5b-c; Sherlock and Welch, *Norton*, ffigurau 36, 43 a 46; Miket and Pocock, 'Darlington', ffigur 28; Swanton, *Spearheads*, ffigur 27e, a Wilson *et al.*, 'Early Anglian Catterick and Catraeth', ffigur 19.

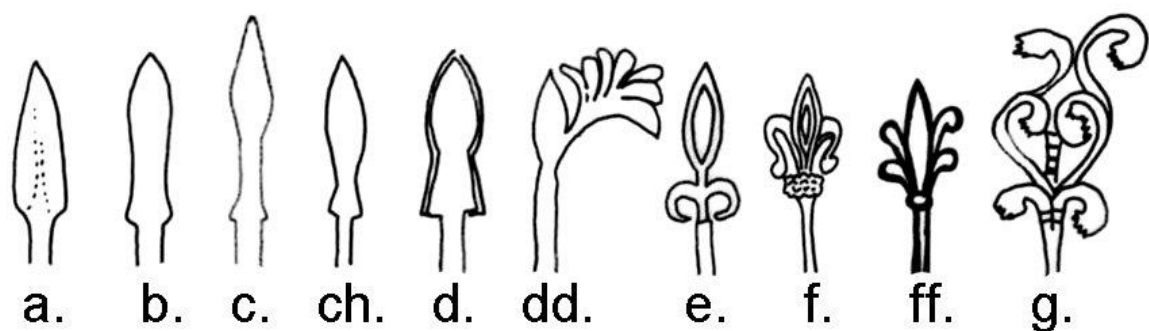
Ffigur 3. Pen gwaywffon o grannog Buiston. Ail-luniwyd o Munro, *Ancient Scottish lake-dwellings or crannogs*, ffigur 233.

Ffigur 4. Pennau gwaywffon o Four Crosses. Ail-luniwyd o Barford *et al.*, 'Iron spearhead and javelin'.

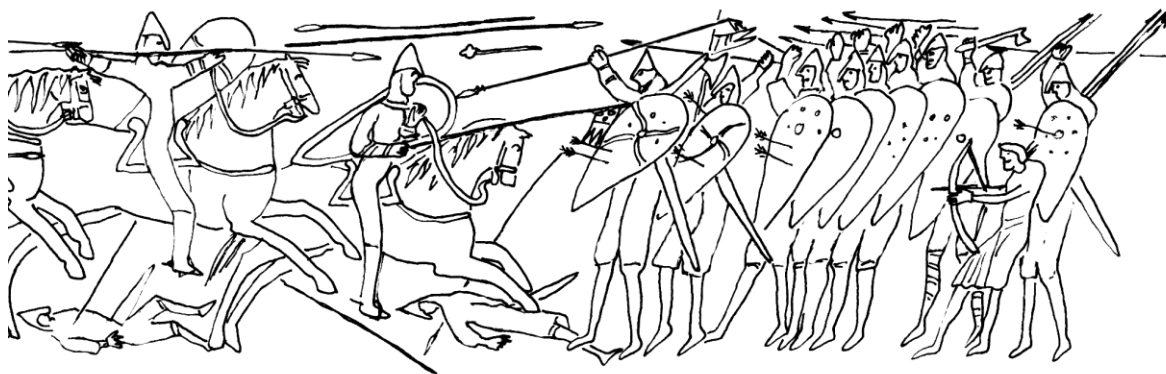
Ffigur 5. (a) Pen ‘gaflach’ Norwyaidd; (b) pen gwaywffon Llychlynnaidd o Gaer-Went; a phennau gwaywffon o’r drydedd ganrif ar ddeg o gestyll Talacharn (c), Dryslwyn (ch-dd), Cricieth (e-g) a Thredelerch (ng). Seiliedig ar Petersen, *De Norske Vikingesverd*, ffigur 24; Redknap *Llychlynwyr*, t. 53; Kightly, *A Mirror of Medieval Wales*, t. 93 (ffotograff gan Richard Avent); C. Caple *et al.*, *Excavations at Dryslwyn Castle*, ffigur 7.5 (W99, W100 a W101); O’Neil, ‘Criccieth Castle’, plât VIII (rhifau 24, 27, 28 a 31), a Lightfoot, ‘Rumney Castle’, ffigur 13 (rhif 17).

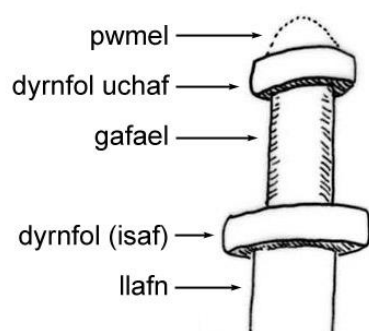
Ffigur 6. Darluniadau canoloesol o bennau gwaywffon ar feddfeini yn (a) Abaty Glyn y Groes, c. 1306 (Madog ap Gruffudd), (b) Abaty Glyn y Groes, dechrau'r 14g. (Edward ab Iorwerth), (c) Abererch, c. 1250-80, (ch) Farndon, dechrau'r 14g., (d-dd) Abaty Glyn y Groes, diwedd y 13g.; ac ar (e) sêl Sieffre 'Sturmi' o Forgannwg (c. 1170). Dangosir hefyd ben teyrnwialen a welir ar (f) gorffddelw 'Pabo Post Prydain' (c. 1380) yn Eglwys Pabo Sant, Llanbabo, Môn, a phennau teyrnwialen a brysgyll a welir mewn lluniau o'r brenin (ff) a'r drysor (g) yn llsgr. Peniarth 28. Seiliedig ar Gresham, *Medieval Stone Carving in North Wales*, rhifau 122, 124, 16, 145, 53, 54 a 210; D.H. Williams, *Welsh History through Seals*, t. 14, a D. Huws, *Peniarth 28*, ffigurau 1 a 9.

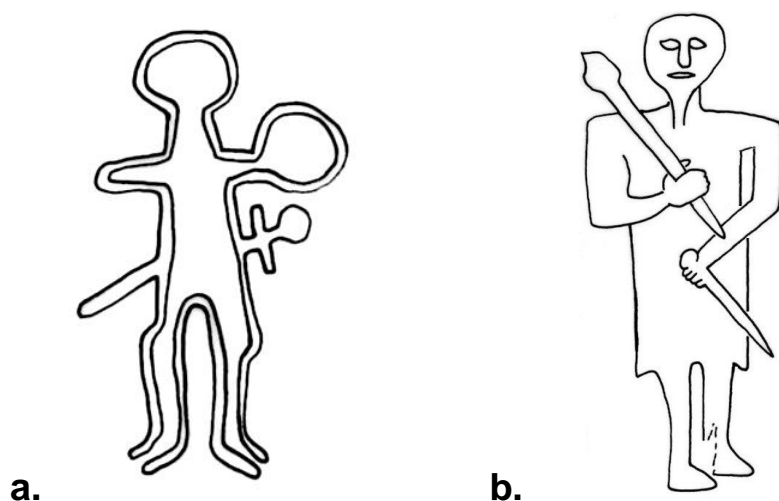
Ffigur 7. Braslun o'r cerfluniau o filwyr ar gefn croes-lech o Aberlemno, Angus (Aberlemno rhif 2) a ddyddiwyd i'r wythfed ganrif O.C. Mae'r dynion ar y chwith yn debyg i rai ar gerrig Pictaidd eraill, a'r rhai ar y dde yn gwisgo math o helm sydd wedi ei chymharu â rhai a welir ar Gasged Franks, a gynhyrchwyd yn Northymbria yn yr wythfed ganrif. Credir felly mai Pictiaid sydd ar y chwith, a hwythau'n cael y gorau ar yr Angliaid (ar y dde). Awgrymwyd bod y garreg yn darlunio digwyddiadau Brwydr Dunnichen neu Nechtansmere, 685 O.C., lle lladdwyd y brenin Egfrith (gw. Alcock, *Kings and Warriors*, t. 149; Aitchison, *The Picts and the Scots at War*, tt. 46, 87 ac 154-5, a Hooper, 'The Aberlemno Stone', tt. 190-1). Seiliedig ar y ffotograffau yn Aitchison, *The Picts and the Scots at War*, plât 8 a chlawr.

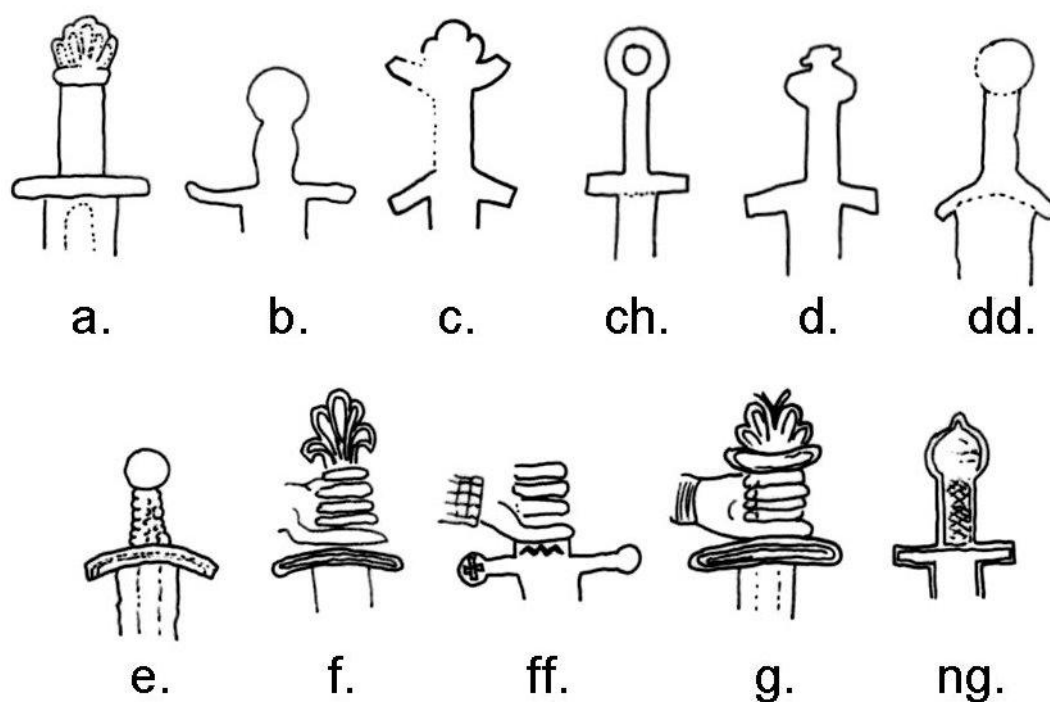
Ffigur 8. Ail-luniad, wedi'i symleiddio, o olygfa yn nhapestri Bayeux sy'n dangos marchogion Normanaidd yn rhuthro at droedfilwyr Seisnig. Seiliedig ar *Bayeux Tapestry*, platiau 60-2.

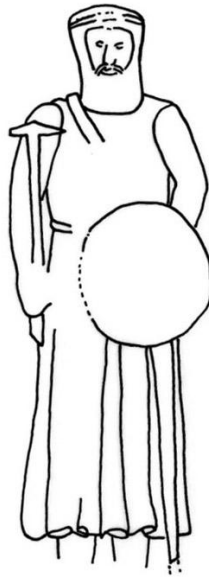
Ffigur 9. Diagram o garn cleddyf o ffurf Eingl-Sacsonaidd Cynnar nodweddiadol, gan ddangos y gwahanol gydrannau.

Ffigur 10. (a) Darlun o ŵr a chanddo gleddyf a tharian fach gron ar Garreg Eglwysilan, Morgannwg a (b) darlun o ŵr a chanddo ddager mawr, ynghyd â phastwn, brysgyll neu waywffon, ar groesfaen o Landyfaelog Fach, Powys. Seiliedig ar Redknap and Lewis, *A Corpus of Early Medieval Inscribed Stones*, I, rhifau G17 a B16.

Ffigur 11. Darluniau o garnau cleddyf canoloesol ar feddfeini o Ogledd Cymru, seiliedig ar Gresham, *Medieval Stone Carving in North Wales*. (a) Brodordy Bangor, c. 1250-80 (Gresham rhif 6); (b) Abererch, c. 1260-80 (rhif 16); (c-d) Abaty Glyn y Groes, ddiwedd y 13g. (rhifau 24, 53 a 54); (dd) Llanferres, ddiwedd y 13g. (rhif 118); (e) Bangor Is-Coed, c. 1300 (rhif 119); (f) Abaty Dinas Basing, c. 1300 (rhif 125); (ff) Abergeleu, ddechrau'r 14g. (rhif 128); (g) Cilcain, ddechrau'r 14g. (rhif 130); (ng) Brodordy Bangor, ddechrau'r 14g. (rhif 45).

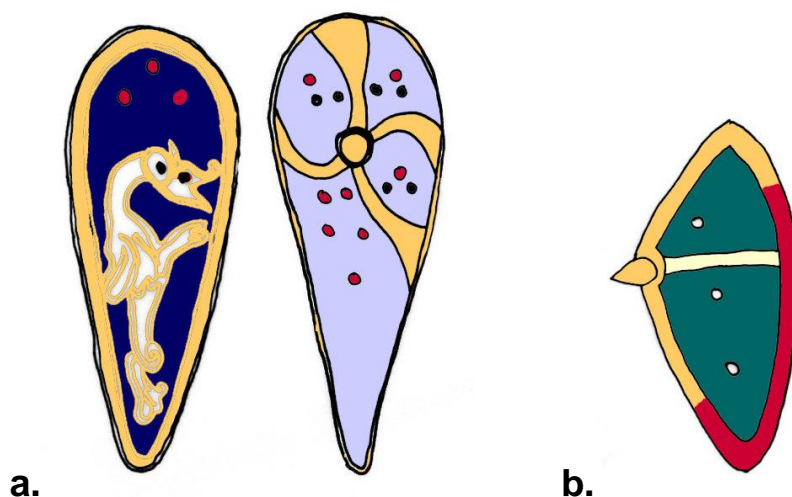
Ffigur 12. Braslun o gorffddelw o Abaty Malvern, Swydd Gaerwrangon, c. 1225 neu 1250, sy'n dangos pencampwr proffesiynol, o bosibl, yn cludo morthwyl rhyfel a tharian gron. Seiliedig ar Nicolle, *Arms and Armour*, rhif 936.

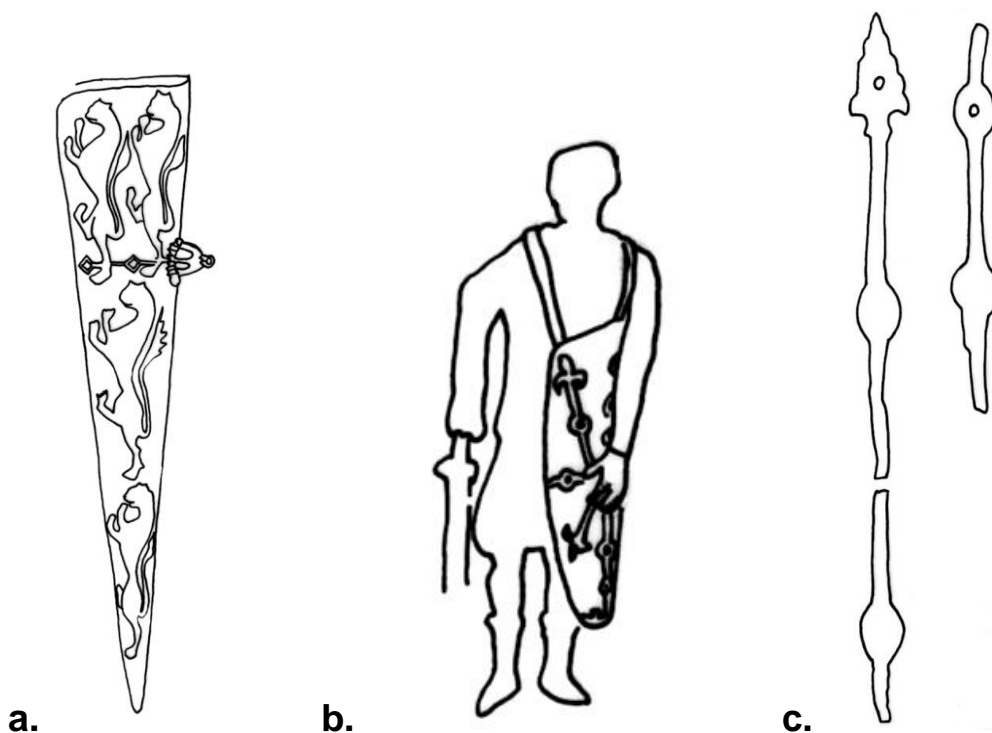
Ffigur 13. Braslun o olygfa hela ar 'Groes Conbelin', o Fargam (c. diwedd y 9g. neu ddechrau'r 10g.), sy'n dangos marchogfilwyr a chanddynt darianau crwn. Seiliedig ar Redknap and Lewis, *A Corpus of Early Medieval Inscribed Stones*, I, rhif G79, a Nash-Williams, *The Early Christian Monuments of Wales*, rhif 234.

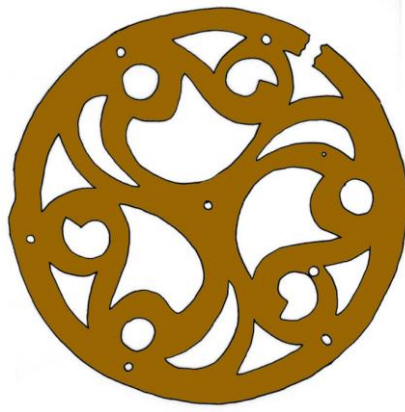
Ffigur 14. Rhai patrymau ar darianau crwn a gysylltir ag unedau Rhufeinig Diweddar Prydeinig yn y *Notitia Dignitatum* (ddiwedd y 4g. neu ddechrau'r 5g.). Seiliedig ar www.ne.jp/asahi/luke/ueda-sarson/NotitiaPatterns.html.

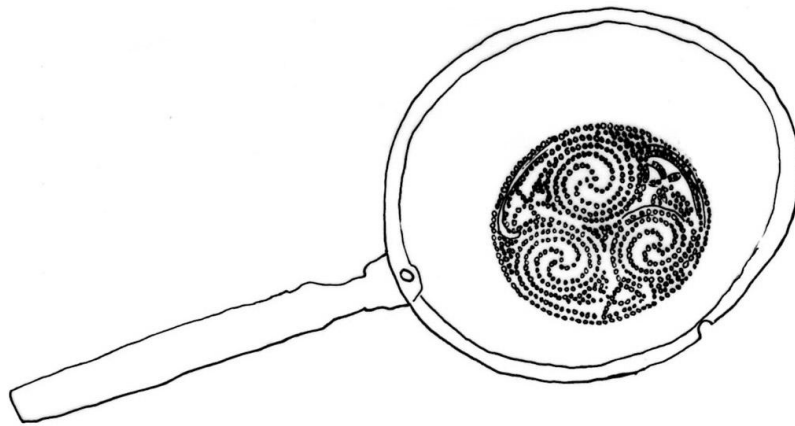
Ffigur 15. Enghreifftiau o liwiau ac addurn ar (a) darianau barcud a (b) tharian gron yn nhapestri Bayeux. Seiliedig ar *Bayeux Tapestry*, platiau 70 a 71.

Ffigur 16. Braslun o'r darluniadau o sribynnau addurniadol ar darianau a welir ar (a) blât coffa Sieffre Plantagenet yn Le Mans, a (b) ffigur ar ben colofn (ddiwedd y 12g.) o Gadeirlan Monreale, ger Palermo. Dangosir yn (c) sribynnau tebyg a ddarganfuwyd ger Dove Point, Swydd Gaerlleon. Seiliwyd ar Neubecker, *Heraldry*, t. 62; Nicolle, 'The Monreale Capitals', ffigur 12, a Hume, *Ancient Meols*, plât XX, rhifau 1, 5, a 12.

Ffigur 17. Braslun o blât efydd o Dal-y-llyn, Meirionydd, o'r unfed ganrif C.C., y credir iddo addurno tarian yn wreiddiol. Seiliedig ar Jope, *Early Celtic Art in the British Isles*, plât 97.

Ffigur 18. Braslun o hidlen aloi copr o Grannog Moylurg, Swydd Antrim, 8g.-9g., gan ddangos patrwm addurniadol y tyllau. Seiliedig ar Youngs, *The Work of Angels*, rhif 118.

Ffigur 19. Braslun o'r addurn ar ran o wyneb tarian y Tywysog Du (m. 1376). Seiliedig ar Waterer, *Leather and the Warrior*, rhif 34.

Plât 1.

Lluniau: Amgueddfeydd Cenedlaethol yr Alban, cyf. X.HV 3, X.HPO 308, X.1997.246, X.HPO 309, X.HV 106

(<http://nms.scran.ac.uk> cyf. 000-100-043-348-C, 000-100-102-584-C, 000-100-103-274-C, 000-100-102-585-C, 000-100-043-394-C).

(a) Pen gwaywffon o'r seithfed ganrif o grannog Buiston (hyd 8.25")

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-043-348-C&>

(b) pen gwaywffon dafl o Dunadd, trionglog mewn croestoriad, 400-900 O.C. (hyd 3.75")

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-102-584-C&>

(c) pen teflyn o Dunadd

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-103-274-C&>

(ch) pen saeth o Dunadd

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-102-585-C&>

(d) nyten bwa croes a bolltau o Buiston

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-043-394-C&>

Plât 2. Pennau gwaywffon o Four Crosses.

Llun: Amgueddfa Cymru, cyf. 86.79H/1-2 (*Casglu'r Tlysau*, cyf. GTJ31614).

<http://www.gtj.org.uk/cy/large/item/17021/>

Plât 3.

Lluniau **a-c**: Amgueddfeydd Cenedlaethol yr Alban, cyf. X.IL 340, Q.L.1972.1 a H.LA 1.1 (<http://nms.scran.ac.uk>, cyf 000-100-043-824-C, 000-100-102-988-C a 000-190-004-015-C).

Llun **ch**: Amgueddfa Cymru, cyf. 92.57H (*Casglu'r Tlysau*, cyf. GTJ31625).

(**a**) Cleddyf o Torbeckhill, Ecclefechan, Dumfriesshire o tua'r nawfed ganrif, a chanddo ddynfolau crwm a phwmel tair-llabedog (mae difrod i'r pwynt).

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-043-824-C&>

(**b**) Cleddyf o Harvieston, Clackmannanshire, c. 800-1100. Mae difrod i'r dynfolau a'r pwmel.

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-102-988-C&>

(**c**) Cleddyf o Gorton, Moray, o tua'r ddegfed ganrif.

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-190-004-015-C&>

(**ch**) Dynfol cleddyf Llychlynnaidd o'r ddeuddegfed ganrif, o Greigres y Smalls ger arfordir Sir Benfro.

<http://www.gtj.org.uk/cy/large/item/17043/>

Plât 4.

Lluniau: Amgueddfa Cymru, cyf. 69.97/1 a 25.384/69
(*Casglu'r Tlysau*, cyf. GTJ31269 a GTJ31313).

(a) Argraff o sêl fawr Llywelyn ab Iorwerth.

<http://www.gtj.org.uk/cy/large/item/26724/>

(b) Argraff o sêl Sieffre Sturmi, 1170.

<http://www.gtj.org.uk/cy/large/item/26812/>

Plât 5. Lluniau o lsgr. Peniarth 28. Gellir gweld fersiwn digidol o'r llawysgrif gyfan drwy ddilyn y linc ar safle *Drych Digidol* Llyfrgell Genedlaethol Cymru (<http://www.llgc.org.uk/?id=252&L=1>).

(a) Amrywiol arfau a ddarlunnir o flaen y darn am werthoedd arfau ('*De Gladiis et Scutis*'), ffol. 23^v.

(b) y *rhingyll* yn dal ei waywffon, ffol. 6^v.

Plât 6. Llun o lsgr. Peniarth 28, ffol. 6^r, yn dangos y *gwastrod* yn dal cyfrwy a'r cog yn lladd ieir â chyllell.

Gellir gweld fersiwn digidol o'r llawysgrif gyfan drwy ddilyn y linc ar safle *Drych Digidol* Llyfrgell Genedlaethol Cymru (<http://www.llgc.org.uk/?id=252&L=1>).

(a)

(b)

(c)

(ch)

Plât 7. Lluniau o'r *Littere Wallie*. (a-b) Gwayw-wyr, ffol. 36 a ffol. 429, a (c-ch) saethwyr, ffol. 32 a ffol. 356.

Trwy gwrteisi'r Archifau Cenedlaethol / *Courtesy of The National Archives*, cyf./ref.

E36-274. Cynhwysir y delweddau hyn at ddibenion gwybodaeth ac ymchwil yn unig ac ni ellir eu defnyddio at ddibenion masnachol heb ganiatâd Llyfrgell Delweddau'r Archifau Cenedlaethol. *These images are included for information and research only and may not be used for commercial purposes without the permission of The National Archives Image Library.*

Plât 8. Bwcler o Gaer-hun, Dyffryn Conwy, c.1450-1500.

Llun: Amgueddfa Llandudno ([Casglu'r Tlysau](#), cyf. GTJ15304/0).

<http://www.gtj.org.uk/cy/large/item/1913/>

Plât 9. Llestri arian Pictaidd o Ynys St Ninian, Dunrossness, Shetland, c. 750-825, yn dangos y patrymau dotiog.

Lluniau: Amgueddfeydd Cenedlaethol yr Alban, <http://nms.scran.ac.uk>, cyf. 000-190-000-976-C a 000-190-000-975-C).

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-190-000-976-C&>

<http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-190-000-975-C&>

Llyfryddiaeth

I. Llyfrau

- Aitchison, Nick, *The Picts and the Scots at War* (Stroud, 2003)
- Alcock, Leslie, *Arthur's Britain: History and Archaeology, AD367-634* (London, 1971)
- Alcock, Leslie, *Economy, Society and Warfare among the Britons and Saxons* (Cardiff, 1987)
- Alcock, Leslie, *Kings and Warriors, Craftsmen and Priests in Northern Britain A.D. 550-850* (Edinburgh, 2003)
- Anderson, A.O. and M.O. Anderson (ed./trans.), *Adomnán's Life of Columba* (Edinburgh, 1961)
- Andrews, Rhian M. (ed.), *Welsh Court Poems* (Cardiff, 2007)
- Andrews, Rhian M., N.G. Costigan (Bosco), Christine James, Peredur I. Lynch, Catherine McKenna, Morfydd E. Owen a Brynley F. Roberts (goln.), *Gwaith Bleddyn Fardd a Beirdd Eraill Ail Hanner y Drydedd Ganrif ar Ddeg* (Caerdydd, 1996)
- Arnold, Christopher J. and Jeffrey L. Davies, *Roman and Early Medieval Wales* (Stroud, 2000)
- Arnold, Thomas (ed.), *Symeonis Monachi Opera Omnia: Historia Regum*, vol. II (London, 1885)
- Avent, Richard, *Cestyll Tywysogion Gwynedd* (Caerdydd, 1983)
- Barlow, Frank, *Edward the Confessor* (New Haven & London, 1997)
- Bartlett, Robert, *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350* (London, 1993)
- Bartlett, Robert, *Gerald of Wales: a Voice of the Middle Ages* (second edition; Stroud, 2006)
- Bartrum, P. C. (ed.), *Early Welsh Genealogical Tracts* (Cardiff, 1966)
- Bate, Jonathan and Eric Rasmussen (eds.), *William Shakespeare Complete Works* (Macmillan, 2007)
- Bergin, Osborn and R.I. Best (eds.), *Tochmarc Étaíne* (Dublin, 1938)
- Bishop, M.C. and J.C.N. Coulston, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome* (second edition; Oxford, 2006)
- Boretius, Alfredus (ed.), *Capitularia Regum Francorum*, vol. I (Hanover, 1984)
- Bowers, Fredson (ed.), *The Complete Works of Christopher Marlowe* (Cambridge, 1973)
- Bradbury, Jim, *The Medieval Archer* (Woodbridge, 1985)
- Bramley, Kathleen Anne, Nerys Ann Jones, Morfydd E. Owen, Catherine McKenna, Gruffydd Aled Williams a J.E. Caerwyn Williams (goln.) *Gwaith Llywelyn Fardd I ac Eraill o Feirdd y Ddeuddegfed Ganrif* (Caerdydd, 1994)
- Braut, Gerard J. (ed./trans.), *The Song of Roland*, 2 vols (University Park, Pennsylvania, 1978)

- Brewer, J.S. (ed.), *Giraldi Cambrensis Opera*, vol. I (London, 1861)
- Bromwich, Rachel (ed.), *The Beginnings of Welsh Poetry: Studies by Sir Ifor Williams* (second edition; Cardiff, 1980)
- Bromwich, Rachel, *Aspects of the Poetry of Dafydd ap Gwilym* (Cardiff, 1986)
- Bromwich, Rachel (ed.), *Trioedd Ynys Prydein: The Triads of the Island of Britain* (third edition; Cardiff, 2006)
- Bromwich, Rachel a D. Simon Evans (goln.), *Culhwch ac Olwen* (Caerdydd, 1997)
- Bromwich, Rachel, A.O.H. Jarman and Brynley F. Roberts (eds.), *The Arthur of the Welsh: The Arthurian Legend in Medieval Welsh Literature* (Cardiff, 1991)
- Bromwich, Rachel ac R. Brinley Jones (goln.), *Astudiaethau ar yr Hengerdd* (Caerdydd, 1978)
- Bruce-Mitford, R.L.S., *The Sutton Hoo Ship Burial*, 3 vols (1975-83)
- Burgess, Glyn S. (trans.), *The History of the Norman People: Wace's Roman de Rou* (Woodbridge, 2004)
- Busby, Keith (ed.), *Chrétien de Troyes, Le Roman de Perceval ou Le Conte du Graal* (Tübingen, 1993)
- Butler, H.E. (ed./trans.), *The Autobiography of Gerald of Wales* (London, 1937; new edition Woodbridge, 2005)
- Butler, H.E. (ed./trans.), *The Chronicle of Jocelin of Brakelond Concerning the Acts of Samson, Abbot of the Monastery of St. Edmund* (London & New York, 1949)
- Campbell, Ewan, *Continental and Mediterranean Imports to Atlantic Britain and Ireland, AD 400-800* (York, 2007)
- Caple, Chris, with contributions by Edward Besley *et al.*, *Excavations at Dryslwyn Castle 1980-95* (Leeds, 2007)
- Carey, John, John T. Koch and Pierre-Yves Lambert (eds.), *Ildánach Ildírech : a Festschrift for Proinsias Mac Cana* (Andover & Aberystwyth, 1999)
- Carley, James P. (ed.), *Glastonbury Abbey and the Arthurian Tradition* (Woodbridge, 2001)
- Carver, Martin (ed.), *The Age of Sutton Hoo: the Seventh Century in North-Western Europe* (Woodbridge, 1992)
- Chadwick, H. Munro, *The Origin of the English Nation* (Cambridge, 1907)
- Chadwick, H. Munro and N. Kershaw Chadwick, *The Growth of Literature*, vol. I (Cambridge, 1932)
- Chamot, M., *English Mediaeval Enamels* (London, 1930)
- Charles-Edwards, T.M., Morfydd E. Owen and Paul Russell (eds.), *The Welsh King and His Court* (Cardiff, 2000)
- Charlton, H.B. and R.D. Waller (eds.) *Christopher Marlowe: Edward II* (London, 1933)
- Chibnall, Marjorie (ed./trans.), *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, 6 vols (Oxford, 1969-80)
- Colgrave, Bertram and R.A.B. Mynors (eds.), *Bede's Ecclesiastical History of the English People* (Oxford, 1969)

- Contamine, Philippe (trans. Michael Jones), *War in the Middle Ages* (Oxford, 1984)
- Costigan, N.G., *Defining the Divinity: Medieval Perceptions in Welsh Court Poetry* (Aberystwyth, 2002)
- Costigan (Bosco), N.G., R. Iestyn Daniel a Dafydd Johnston (goln.), *Gwaith Gruffudd ap Dafydd ap Tudur, Gwilym Ddu o Arfon, Trahaearn Brydydd Mawr ac Iorwerth Beli* (Aberystwyth, 1995)
- Costigan (Bosco), N.G., R. Geraint Gruffydd, Nerys Ann Jones, Peredur I. Lynch, Catherine McKenna, Morfydd E. Owen a Gruffydd Aled Williams (goln.), *Gwaith Dafydd Benfras ac Eraill o Feirdd Hanner Cyntaf y Drydedd Ganrif ar Ddeg* (Caerdydd, 1995)
- Crone, Ann, *The History of a Scottish Lowland Crannog: Excavations at Buiston, Ayrshire 1989-90* (Edinburgh, 2000)
- Crouch, David, *William Marshal: Court, Career and Chivalry in the Angevin Empire 1147-1219* (Harlow, 1990)
- Crouch, D., *The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300* (London, 1992)
- Daniel, R. Iestyn (gol.), *Gwaith Bleddyn Ddu* (Aberystwyth, 1994)
- Daniel, R. Iestyn (gol.), *Gwaith Dafydd Bach ap Madog Wladaidd 'Sypyn Cyfeiliog' a Llywelyn ab y Moel* (Aberystwyth, 1998)
- Daniel, R. Iestyn (gol.), *Gwaith Casnodyn* (Aberystwyth, 1999)
- Daniel, R. Iestyn (gol.), *Gwaith Dafydd y Coed a Beirdd Eraill o Lyfr Coch Hergest* (Aberystwyth, 2002)
- Dark, K.R., *Discovery by Design: The Identification of Secular Élite Settlements in Western Britain A.D. 400-700*, British Archaeological Reports 237 (Oxford, 1994)
- Dark, K.R., *Civitas to Kingdom: British Political Continuity 300-800* (London, 1994)
- Dark, K.R., *Theoretical Archaeology* (London, 1995)
- Dark, Ken, *Britain and the End of the Roman Empire* (Stroud, 2000)
- Darlington, R.R., and P. McGurk (eds./trans.), *The Chronicle of John of Worcester*, vol. II (Oxford, 1995)
- Davidson, H.R. Ellis, *The Sword in Anglo-Saxon England* (Oxford, 1962)
- Davies, Ceri, *Welsh Literature and the Classical Tradition* (Cardiff, 1995)
- Davies, Peter B.S., *Pembrokeshire Limekilns* (St. David's, 1997)
- Davies, R.R., *The Age of Conquest: Wales 1063-1415* (Oxford, 1991)
- Davies, Sean, *Welsh Military Institutions, 633-1283* (Cardiff, 2004)
- Davies, Sioned, *Crefft y Cyfarwydd* (Caerdydd, 1995)
- Davies, Sioned and Nerys Ann Jones (eds.), *The Horse in Celtic Culture: Medieval Welsh Perspectives* (Cardiff, 1997)
- Davies, Sioned a Peter Wynn Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon: Cyd-destunoli Peredur* (Caerdydd, 2000)
- Davies, Wendy, *Patterns of Power in Early Wales* (Oxford, 1990)

- Davis, Paul R., *Castles of the Welsh Princes* (Swansea, 1988)
- Davis, R.H.C., *The Medieval Warhorse* (London, 1989)
- Davis, R.H.C. and Marjorie Chibnall (eds./trans.), *The Gesta Guillelmi of William of Poitiers* (Oxford, 1998)
- DeVries, Kelly, *Medieval Military Technology* (Hadleigh, 1992)
- Dewing, H.B. (trans.), *Procopius: History of the Wars*, vol. III (London, 1919)
- Dickinson, Tania a Heinrich Härke, *Early Anglo-Saxon Shields* (London, 1992)
- Dimock, James F. (ed.), *Giraldi Cambrensis Opera*, vol. V (London, 1867)
- Dimock, James F. (ed.), *Giraldi Cambrensis Opera*, vol. VI (London, 1868)
- Duby, Georges (trans. Catherine Tihanyi), *The Legend of Bouvines: War, Religion and Culture in the Middle Ages* (Berkeley, 1990)
- Edwards, Huw M., *Dafydd ap Gwilym: Influences and Analogues* (Oxford, 1996)
- Edwards, Huw Meirion (gol.), *Gwaith Prydydd Breuan, Rhys ap Dafydd ab Einion, Hywel Ystorm, a Cherddi Dychan Dienw o Lyfr Coch Hergest* (Aberystwyth, 2000)
- Edwards, Huw Meirion (gol.), *Gwaith Madog Dwygraig* (Aberystwyth, 2006)
- Edwards, J.G. (ed.), *Calendar of Ancient Correspondence concerning Wales* (Cardiff, 1935)
- Edwards, J. Goronwy (ed.), *Littere Wallie* (Cardiff, 1940)
- Edwards, Nancy, *The Archaeology of Early Medieval Ireland* (London, 1990)
- Edwards, Nancy, with Heather Jackson, Helen McKee and Patrick Sims-Williams, *A Corpus of Early Medieval Inscribed Stones and Stone Sculpture in Wales*, vol. II (Cardiff, 2007)
- Edwards, Nancy and Alan Lane, *Early Medieval Settlements in Wales A.D. 400-700* (Cardiff, 1988)
- Ellis, Henry (ed.), *Registrum Vulgariter Nuncupatum the Record of Caernarvon*, Record Commission (London, 1838)
- Ellis, John, *Cavalry: The History of Mounted Warfare* (1978; new edition Barnsley, 2004)
- Emanuel, Hywel David (ed.), *The Latin Texts of the Welsh Laws* (Cardiff, 1967)
- Erdkamp, Paul (ed.), *A Companion to the Roman Army* (Oxford, 2007)
- Evans, D. Simon (gol.) *Historia Gruffud vab Kenan* (Caerdydd, 1977)
- Evans, D. Simon (ed.), *The Welsh Life of St. David* (Cardiff, 1988)
- Evans, D. Simon, *A Grammar of Middle Welsh* (Dublin, 1989)
- Evans, Dylan Foster, 'Goganwr am gig ynyd': *the Poet as Satirist in Medieval Wales* (Aberystwyth, 1996)
- Evans, Dylan Foster (gol.), *Gwaith Rhys Goch Eryri* (Aberystwyth, 2007)
- Evans, Howell T., *Wales and the Wars of the Roses* (Cambridge, 1915)
- Evans, J. Gwenogvryn (ed.), *The Book of Taliesin: Facsimile and Text* (Llanbedrog, 1910)
- Evans, J. Gwenogvryn (ed.), *The Poetry in the Red Book of Hergest* (Llanbedrog, 1911)

- Evans, J. Gwenogvryn, with John Rhys (eds.), *The Text of the Book of Llan Dâv: Liber Landavensis* (Oxford, 1893)
- Falkus, Malcolm and John Gillingham (eds.), *Historical Atlas of Britain* (London, 1981)
- Fletcher, I.F. (trans.), *Latin Redaction A of the Law of Hywel* (Aberystwyth, 1986)
- Friar, Stephen, *A New Dictionary of Heraldry* (London, 1987)
- Furneaux, Henry (ed.), revised by H.F. Pelham and C.D. Fisher, *Cornelii Taciti Annalium . . . The Annals of Tacitus*, vol. II (Oxford, 1907)
- Gies, Frances, *The Knight in History* (London, 1986)
- Giles, J.A. (trans.), *Roger of Wendover's Flowers of History*, 2 vols (London, 1849)
- Giles, J.A. (trans.), *Matthew Paris's English History from the Year 1235 to 1273*, 3 vols (London, 1889-93)
- Girvan, Ritchie, *Beowulf and the Seventh Century* (London, 1935; new edition 1971 with new chapter by Rupert Bruce-Mitford)
- Goetinck, Glenys Witchard (gol.), *Historia Peredur vab Efwrawc* (Caerdydd, 1976)
- Goodyear, F.R.D. (ed.), *The Annals of Tacitus, Books 1-6*, vol. II (Cambridge, 1981)
- Graham-Campbell, James and Dafydd Kidd, *The Vikings* (Norwich, 1980)
- Grant, Michael (trans.), *Tacitus: the Annals of Imperial Rome* (Harmondsworth, 1956; 1975 edition)
- Greenway, Diana (ed./trans.), *Henry, Archdeacon of Huntingdon: Historia Anglorum / The History of the English People 1000-1154* (Oxford, 1996)
- Greenway, Diana (trans.), *Henry of Huntingdon: The History of the English People 1000-1154* (Oxford, 2002)
- Gresham, Colin A., *Medieval Stone Carving in North Wales* (Cardiff, 1968)
- Griffiths, Margaret Enid, *Early Vaticination in Welsh* (Cardiff, 1937)
- Griscom, Acton (ed.), *The Historia Regum Britanniae of Geoffrey of Monmouth* (London, 1929)
- Gruffydd, R. Geraint a Rhiannon Ifans (goln.), *Gwaith Einion Offeiriad a Dafydd Ddu o Hiraddug* (Aberystwyth, 1997)
- Gruffydd, W.J., *Math vab Mathonwy* (Cardiff, 1928)
- Halpin, Andrew, *Weapons and Warfare in Viking and Medieval Dublin* (Dublin, 2008)
- Hanley, Catherine, *War and Combat, 1150-1270: The Evidence from Old French Literature* (Cambridge, 2003)
- Harper, Sally, *Music and Welsh Culture Before 1650* (Aldershot, 2007)
- Hathaway, E.J., P.T. Ricketts, C.A. Robson and A.D. Wilshire (eds.), *Fouke le Fitz Waryn* (Oxford, 1975)
- Haycock, Marged (gol.), *Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar* (Abertawe, 1994)
- Haycock, Marged, 'Where Cider Ends, there Ale Begins to Reign': *Drink in Medieval Welsh Poetry*, H.M. Chadwick Memorial Lectures, 10 (Cambridge, 2000)

- Haycock, Marged (ed./trans.), *Legendary Poems from the Book of Taliesin* (Aberystwyth, 2007)
- Heaney, Seamus (trans.), with illustrations edited by John D. Niles, *Beowulf: An Illustrated Edition* (New York & London, 2008)
- Henderson, George (ed.), *Fled Bricrend* (London, 1899)
- Hewitt, John, *Ancient Armour and Weapons in Europe*, 3 vols (Oxford and London, 1855-60; reprinted Graz, 1967)
- Higham, Robert and Philip Barker, *Hen Domen, Montgomery: A Timber Castle on the English-Welsh Border* (Exeter, 2000)
- Hindley, Alan, Frederick W. Langley and Brian J. Levy, *Old French-English Dictionary* (Cambridge, 2000)
- Hines, John, *Voices in the Past: English Literature and Archaeology* (Cambridge, 2004)
- Hinton, David A., *Gold and Gilt, Pots and Pins: Possessions and People in Medieval Britain* (Oxford, 2005)
- Holden, A.J. (ed.), S. Gregory (trans.) and D. Crouch (historical notes), *The History of William Marshal*, 3 vols (London, 2002-6)
- Holden, J. (ed.), *Le Roman de Rou de Wace* (Paris, 1970-3)
- Holt, J.C., *Magna Carta* (second edition; Cambridge, 1992)
- Hope-Taylor, Brian, *Yeavinger : an Anglo-British Centre of Early Northumbria* (London, 1977)
- Howlett, Richard (ed.), *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II and Richard I*, 4 vols (London, 1884-9)
- Hughes, Ian (gol.), *Math uab Mathonwy: Pedwaredd Gainc y Mabinogi* (Aberystwyth, 2000)
- Hume, Y Parch A., *Ancient Meols: or, some Account of the Antiquities found near Dove Point, on the Sea Coast of Cheshire* (London, 1863)
- Humphrys, John H., *Roman Circuses* (London, 1986)
- Huws, Bleddyn Owen, *Y Canu Gofyn a Diolch c. 1350 - c. 1630* (Caerdydd, 1998)
- Huws, Daniel, *Peniarth 28: Darluniau o Lyfr Cyfraith Hywel Dda* (Aberystwyth, 1988)
- Huws, Daniel, *Medieval Welsh Manuscripts* (Cardiff, 2000)
- Ifans, Rhiannon (gol.), *Gwaith Gruffudd Llwyd a'r Llygliwiaid Eraill* (Aberystwyth, 2000)
- Ifans, Rhiannon, Ann Parry Owen, W. Dyfed Rowlands ac Erwain H. Rheinallt (goln.) *Gwaith Gronw Gyriog, Iorwerth ab y Cyriog, Mab Clochyddyn, Gruffudd ap Tudur Goch ac Ithel Ddu* (Aberystwyth, 1997)
- Jackson, Kenneth, *Studies in Early Celtic Nature Poetry* (Cambridge, 1935; new edition Felinfach, 1996)
- Jackson, Kenneth (ed.), *Early Welsh Gnostic Poems* (second edition; Cardiff, 1961)
- Jackson, Kenneth Hurlstone, *The Oldest Irish Tradition: A Window on the Iron Age* (Cambridge, 1964),

- Jackson, Kenneth H. (ed./trans.), *The Gododdin: The Oldest Scottish Poem* (Edinburgh, 1969)
- Jackson, Kenneth, *A Celtic Miscellany* (Harmondsworth, 1971)
- James, Edward, *The Franks* (Oxford, 1988)
- James, M.R. (ed./trans.), revised by C.N.L. Brooke and R.A.B. Mynors, *Walter Map: De Nugis Curialium / Courtiers' Trifles* (Oxford, 1983)
- Jankulak, Karen and Jonathan M. Wooding (eds.), *Ireland and Wales in the Middle Ages* (Dublin, 2007)
- Jarman, A.O.H. (gol.), *Ymddiddan Myrddin a Thaliesin* (Caerdydd, 1967)
- Jarman, A.O.H., *The Cynfeirdd: Early Welsh Poets and Poetry* (Cardiff, 1981)
- Jarman, A.O.H. (gol.), *Llyfr Du Caerfyrddin* (Caerdydd, 1982)
- Jarman, A.O.H. (ed./trans.), *Aneirin: Y Gododdin. Britain's Oldest Heroic Poem*, (Llandysul, 1990)
- Jenkins, Dafydd (ed./trans.), *The Law of Hywel Dda* (Llandysul, 1986)
- Johnson, Stephen, *Burgh Castle, Excavations by Charles Green 1958-61*, East Anglian Archaeology Report No. 20 (Dereham, 1983)
- Johnston, D.R. (gol.), *Gwaith Iolo Goch* (Caerdydd, 1988)
- Johnston, Dafydd (gol.), *Gwaith Lewys Glyn Cothi* (Caerdydd, 1995)
- Johnston, Dafydd (gol.), *Gwaith Llywelyn Goch ap Meurig Hen* (Aberystwyth, 1998)
- Johnston, Dafydd, *Llên yr Uchelwyr: Hanes Beirniadol Llenyddiaeth Gymraeg 1300-1525* (Caerdydd, 2005)
- Johnston, R.C. (ed./trans.), *Jordan Fantosme's Chronicle* (Oxford, 1981)
- Jones, Elin M. a Nerys Ann Jones (goln.), *Gwaith Llywarch ap Llywelyn 'Prydydd y Moch'* (Caerdydd, 1991)
- Jones, Islwyn (gol.), *Gwaith Hywel Cilan* (Caerdydd, 1963)
- Jones, Nerys Ann (gol.), *Hywel ab Owain Gwynedd: Bardd-Dywysog* (Caerdydd, 2009)
- Jones, Nerys Ann ac Ann Parry Owen (goln.), *Gwaith Cynddelw Brydydd Mawr, I* (Caerdydd, 1991)
- Jones, Nerys Ann ac Ann Parry Owen (goln.), *Gwaith Cynddelw Brydydd Mawr, II* (Caerdydd, 1995)
- Jones, Nerys Ann a Huw Pryce (goln.), *Yr Arglwydd Rhys* (Caerdydd, 1996)
- Jones, Nerys Ann ac Erwain Haf Rheinallt (goln.), *Gwaith Sefnyn, Rhisieryd, Gruffudd Fychan ap Gruffudd ab Ednyfed a Llywarch Bentwrch* (Aberystwyth, 1995)
- Jones, Owen, Edward Williams a William Owen, *The Myvyrian Archaiology of Wales* (Denbigh, 1870)
- Jones, T. Gwynn (gol.), *Gwaith Tudur Aled* (Aberystwyth, 1926)
- Jones, Thomas (cyf.), *Gerallt Gymro: Hanes y Daith trwy Gymru / Disgrifiad o Gymru* (Caerdydd, 1938)
- Jones, Thomas (ed.), *Brut y Tywysogyon, Peniarth MS. 20* (Cardiff, 1941)

- Jones, Thomas (ed./trans.), *Brut y Tywysogyon or the Chronicle of the Princes, Peniarth MS. 20 Version* (Cardiff, 1952)
- Jones, Thomas (ed./trans.), *Brut y Tywysogyon, Red Book of Hergest Version* (Cardiff, 1955)
- Jones, Thomas, *The Black Book of Carmarthen 'Stanzas of the Graves'*, Sir John Rhys Memorial Lecture (British Academy, 1967)
- Jones, Thomas (ed.), *Brenhinedd y Saesson or The Kings of the Saxons* (Cardiff, 1971)
- Jope, E.M., *Early Celtic Art in the British Isles*, 2 vols (Oxford, 2000)
- Kelly, Fergus, *Early Irish Farming* (Dublin, 1997)
- Kightly, Charles, *A Mirror of Medieval Wales: Gerald of Wales and His Journey of 1188* (Cardiff, 1988)
- King, P.D. (trans.), *Charlemagne: Translated Sources* (Kendal, 1987)
- Knight, Charles (ed.), *Old England: A Pictorial Museum of Regal, Ecclesiastical, Municipal, Baronial, and Popular Antiquities* (London, 1847; facsimile edition, 1987)
- Koch, H.W., *Medieval Warfare* (London, 1978)
- Koch, John T. (ed./trans.), *The Gododdin of Aneirin: Text and Context from Dark-Age North Britain* (Cardiff, 1997)
- Koch, John T., *Tartessian: Celtic in the South-west at the Dawn of History* (Aberystwyth, 2009)
- Koch, John T., a John Carey (eds.) *The Celtic Heroic Age: Literary Sources for Ancient Celtic Europe and Early Ireland and Wales* (fourth edition; Aberystwyth, 2003)
- Koch, John T., Raimund Karl, Antone Minard and Simon Ó Faoláin, *An Atlas for Celtic Studies: Archaeology and Names in Ancient Europe and Early Medieval Ireland, Britain, and Brittany* (Oxford, 2007)
- Laing, Lloyd, *The Archaeology of Celtic Britain and Ireland c. A.D. 400-1200* (Cambridge, 2006)
- Lake, A. Cynfael (gol.), *Gwaith Siôn Ceri* (Aberystwyth, 1996)
- Lane, Alan and Ewan Campbell, *Dunadd: an Early Dalriadic Capital* (Oxford, 2000)
- Lefèvre, Yves and R.B.C. Huygens (eds./trans.), *Speculum Duorum* (Cardiff, 1974)
- Lewis, Barry J. (gol.), *Gwaith Gruffudd ap Maredudd ap Dafydd, i, Canu i Deulu Penmynydd* (Aberystwyth, 2003)
- Lewis, Barry J. (gol.), *Gwaith Gruffudd ap Maredudd ap Dafydd, ii, Canu Crefyddol* (Aberystwyth, 2005)
- Lewis, Barry J. a Twm Morys (goln.), *Gwaith Madog Benfras ac Eraill o Feirdd y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg* (Aberystwyth, 2007)
- Lewis, H. (gol.), *Brut Dingestow* (Caerdydd, 1942)
- Lewis, Henry, *Yr Elfen Ladin yn yr Iaith Gymraeg* (Caerdydd, 1943)
- Lewis, Saunders, *Braslun o Hanes Llenyddiaeth Gymraeg* (Caerdydd, 1986)
- Lewis, Suzanne, *The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora* (Berkeley, 1987)

- Lieberman, Max, *The March of Wales 1067-1300: A Borderland of Medieval Britain* (Cardiff, 2008)
- Loomis, Roger Sherman, *Wales and the Arthurian Legend* (Cardiff, 1956)
- Lord, Peter, *The Visual Culture of Wales: Medieval Vision* (Cardiff, 2003)
- Luard, Henry Richards (ed.), *Matthæi Parisiensis, Monachi Sancti Albani, Chronica Majora*, 7 vols (London, 1872-83)
- Lyte, H.C. Maxwell, R.D. Trimmer and G.C. Crump (eds./trans.), *Calendar of the Charter Rolls preserved in the Public Record Office*, vol. VI (London, 1912)
- Lloyd, John Edward, *A History of Wales from the Earliest Times to the Edwardian Conquest*, 2 vols (third edition; London, 1939)
- Lloyd, Nesta a Morfydd E. Owen, *Drych yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 1986)
- Lloyd-Jones, J., *Geirfa Barddoniaeth Gynnar Gymraeg* (Caerdydd, 1931-63)
- Mabey, Richard, *Flora Britannica, Concise Edition* (London, 1998)
- Mac Cana, Proinsias, *The Mabinogi* (Cardiff, 1977)
- MacGregor, Morna, *Early Celtic Art in North Britain*, 2 vols (Leicester, 1976)
- Mackenzie, W. M., *The Battle of Bannockburn* (Glasgow, 1913)
- Macray, W.D. (ed.), *Chronicon Abbatiae Rameseiensis* (London, 1886)
- Mango, Cyril, *Byzantine Literature as a Distorting Mirror* (Oxford, 1975)
- Mattingly, H. and S.A. Handford (trans.), *Tacitus: The Agricola and the Germania* (Harmondsworth, 1948 (1970))
- Maund, K.L. (ed.), *Gruffudd ap Cynan: A Collaborative Biography* (Woodbridge, 1996)
- Maxfield, V.A., *The Military Decorations of the Roman Army* (Los Angeles, 1981)
- McAleavy, Tony, *Life in a Medieval Castle* (London, 1998)
- McGurk, P. (ed./trans.), *The Chronicle of John of Worcester*, vol. III (Oxford, 1998)
- McKee, Helen (ed.), *The Cambridge Juvenius Manuscript Glossed in Latin, Old Welsh and Old Irish* (Aberystwyth, 2000)
- McKenna, Catherine, *The Medieval Welsh Religious Lyric: Poems of the Gogynfeirdd, 1137-1282* (Belmont, 1991)
- McNamee, Colm, *The Wars of the Bruces: Scotland, England and Ireland 1306-1328* (East Linton, 1997)
- Megaw, Ruth and Vincent, *Early Celtic Art in Britain and Ireland* (Princes Risborough, 2005)
- Moore, David, *The Welsh Wars of Independence* (Stroud, 2007)
- Moore, John S. (ed./trans.), *Domesday Book: Gloucestershire* (Chichester, 1982)
- Morris, John (ed./trans.), *British History and the Welsh Annals: Nennius* (London, 1980)
- Morris, J.E., *The Welsh Wars of King Edward I* (Oxford, 1901; 1996 edition)
- Morris-Jones, John, *Cerdd Dafod* (Caerdydd, 1980)

- Morton, Catherine and Hope Muntz (eds.), *The Carmen de Hastingae Proelio of Guy, Bishop of Amiens* (Oxford, 1972)
- Mullally, Evelyn (ed.), *The Deeds of the Normans in Ireland* (Dublin, 2002)
- Munro, Robert, *Ancient Scottish Lake-dwellings or Crannogs* (Edinburgh, 1882)
- Mynors, A.B. (ed), cwblhawyd gan R.M. Thomson a M. Winterbottom, *William of Malmesbury, Gesta Regvm Anglorum: The History of the English Kings* (Oxford, 1998)
- Nagy, Joseph Falaky and Leslie Ellen Jones (eds.), *Heroic Poets and Poetic Heroes in Celtic Tradition: A Festschrift for Patrick K. Ford*, CSANA Yearbook 3-4 (Dublin, 2005)
- Nash-Williams, V.E., *The Early Christian Monuments of Wales* (Cardiff, 1950)
- Nelson, Lynn H., *The Normans in South Wales, 1070-1171* (London, 1966)
- Neubecker, Ottfried, with J.P. Brooke-Little, *Heraldry: Sources, Symbols and Meaning* (London, 1976)
- Nicolle, David C., *Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350*, 2 vols (New York, 1988)
- Oakeshott, R. Ewart, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry* (London, 1960)
- Oakeshott, Ewart, *Records of the Medieval Sword* (Woodbridge, 1991)
- Oakeshott, Ewart, *The Sword in the Age of Chivalry* (Woodbridge, 1964; second edition 1994)
- Ogilvie, R.M. and Ian Richmond (eds.), *Cornelii Taciti: De Vita Agricolae* (Oxford, 1967)
- Ohlgren, Thomas H., *Medieval Outlaws: Ten Tales in Modern English* (Stroud, 1998)
- O'Meara, John (ed./trans.), *Gerald of Wales: The History and Topography of Ireland* (London 1982)
- O'Rahilly, Cecile, *Ireland and Wales: their Historical and Literary Relations* (London, 1924)
- O'Rahilly, Cecile (ed.), *Táin Bó Cúailnge from the Book of Leinster* (Dublin, 1967)
- Orpen, Goddard Henry (ed./trans.), *The Song of Dermot and the Earl* (Oxford, 1892)
- Owen, Aneirin (ed.), *Ancient Laws and Institutes of Wales*, vol. II (London, 1841)
- Owen, D.D.R. (trans.), *Chrétien de Troyes, Arthurian Romances* (London, 1987)
- Owen, Morfydd E., *Golwg Bardd Cymreig yr Oesoedd Canol ar Gymdeithas: 'Drych yr Oes Haearn'* (Machynlleth, 1992)
- Owen, Morfydd E. a Brynley F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion* (Caerdydd, 1996)
- Owen-Crocker, Gale R., *Dress in Anglo-Saxon England* (Manchester, 1986; revised edition Woodbridge, 2004)
- Owen[-Pughe], W., *A Welsh and English Dictionary* (1794)
- Parry, John Jay (ed./trans.), *Brut y Brenhinedd: Cotton Cleopatra Version* (Cambridge, Massachusetts, 1937)
- Parry, Thomas (ed.), *The Oxford Book of Welsh Verse* (Oxford, 1962; second edition 1989)

- Parry, Thomas (gol.), *Gwaith Dafydd ap Gwilym*, (trydydd argraffiad; Caerdydd, 1979)
- Parry Owen, Ann (gol.), *Gwaith Gruffudd ap Maredudd, iii, Canu Amrywiol* (Aberystwyth, 2007)
- Parry Owen, Ann, a Dylan Foster Evans (goln.), *Gwaith Llywelyn Brydydd Hoddnant, Dafydd ap Gwilym, Hillyn ac Eraill* (Aberystwyth, 1996)
- Parry-Williams, T.H., *The English Element in Welsh* (London, 1923)
- Petersen, Jan, *De Norske Vikingesverd* (Kristiania, 1919)
- Piggott, Stuart (introduction), *Early Celtic Art: an Exhibition Sponsored by the Edinburgh Festival Society* (Edinburgh, 1970)
- Poppe, Erich and Regine Reck (eds.), *Selections from Ystorya Bown o Hamtwn* (Cardiff, 2009)
- Potter, K.R. and R.H.C. Davies (eds./trans.), *Gesta Stephani* (Oxford, 1976)
- Powell, T.G.E., *The Celts* (new edition; London, 1980)
- Prestwich, Michael, *Armies and Warfare in the Middle Ages: The English Experience* (New Haven and London, 1996)
- Pryce, Huw, *The Acts of Welsh Rulers 1120-1283* (Cardiff, 2005)
- Reck, Regine, *The Aesthetics of Combat in Medieval Welsh Literature* (Wiesbaden, i'w gyhoeddi)
- Redknap, M., *The Christian Celts* (Cardiff, 1991)
- Redknap, Mark, *Y Llychlynwyr yng Nghymru: Ymchwil Archeolegol* (Caerdydd, 2000)
- Redknap, M. and J.M. Lewis, *A Corpus of Early Medieval Inscribed Stones and Stone Sculpture in Wales*, vol. I (Cardiff, 2007)
- Reed, R., *Ancient Skins, Parchments and Leathers* (London & New York, 1972)
- Rees, Sian E. and Chris Caple, *Dinefwr Castle, Dryslwyn Castle* (Cardiff, 1999; revised edition 2007)
- Reeves, Compton, *Pleasures and Pastimes in Medieval England* (Stroud, 1995)
- Rejhon, Annalee C. (ed.), *Cân Rolant: The Medieval Welsh Version of the Song of Roland* (Berkeley, 1984)
- Renfrew, Colin and Paul Bahn, *Archaeology: Theory, Methods and Practice* (second edition; London, 1996)
- Richards, Melville (gol.), *Breudwyt Ronabwy allan o'r Llyfr Coch o Hergest* (Caerdydd, 1948)
- Rieu, E.V. and Peter Jones (trans.), *Homer: The Iliad* (London, 2003)
- Roberts, Brynley F., *Brut y Brenhinedd, Llanstephan Ms.1 Version* (Dublin, 1971)
- Roberts, Brynley F. (ed.), *Early Welsh Poetry: Studies in the Book of Aneirin* (Aberystwyth, 1988)
- Roberts, Brynley F. (ed.), *Breudwyt Maxen Wledic* (Dublin, 2005)
- Roberts, Sara Elin, *The Legal Triads of Medieval Wales* (Cardiff, 2007)

- Robertson, James Craigie (ed.), *Materials for the History of Thomas Becket*, vol. III (London, 1877)
- Rowland, Jenny, *Early Welsh Saga Poetry: A Study and Edition of the Englynion* (Cambridge, 1990)
- Russell, Paul (ed./trans.), *Vita Griffini Filii Conani: The Medieval Latin Life of Gruffudd ap Cynan* (Cardiff, 2005)
- Rymer, Thomas and Robert Sanderson (eds.), *Foedera: conventiones, literæ, et cujuscunque generis acta publica, inter reges Angliæ et alios . . . habita aut tractata* (London, 1816-1869)
- Rhŷs, John and J. Gwenogvryn Evans (eds.), *The Text of the Bruts from the Red Book of Hergest* (Oxford, 1890)
- Savory, H.N., *Excavations at Dinorben, 1965-9* (Cardiff, 1971)
- Scott, A.B. and F.X. Martin (eds./trans.), *Expugnatio Hibernica: The Conquest of Ireland, by Giraldus Cambrensis* (Dublin, 1978)
- Scott, B.G., *Early Irish Ironworking* (Belfast, 1990)
- Scragg, Donald (ed.), *The Battle of Maldon, AD 991* (Oxford, 1991)
- Sherlock, Stephen J., and Martin G. Welch, *An Anglo-Saxon Cemetery at Norton, Cleveland*, Council for British Archaeology Research Report 82 (London, 1992)
- Siddons, Michael Powell, *The Development of Welsh Heraldry*, vol. I (Aberystwyth, 1991)
- Sims-Williams, Patrick, *The Iron House in Ireland* (Cambridge, 2006)
- Smith, J. Beverley, *Llywelyn ap Gruffudd: Prince of Wales* (Cardiff, 1998)
- Southern, Pat and Karen Ramsey Dixon, *The Late Roman Army* (London, 1996)
- Stephenson, David, *The Governance of Gwynedd* (Cardiff, 1984)
- Stephenson, I.P., *The Anglo-Saxon Shield* (Stroud, 2002)
- Stephenson, I.P., *The Late Anglo-Saxon Army* (Stroud, 2007)
- Strutt, Joseph, *The Sports and Pastimes of the People of England* (London, 1867)
- Sullivan, Edward, *The Book of Kells* (London, 1920; third edition 1986)
- Suppe, Frederick C., *Military Institutions on the Welsh Marches: Shropshire, A.D. 1066-1300* (Woodbridge, 1994)
- Swanton, M.J., *The Spearheads of the Anglo-Saxon Settlements* (London, 1973)
- Swanton, M.J., *A Corpus of Pagan Anglo-Saxon Spear-Types*, British Archaeological Reports 7 (Oxford, 1974)
- Swanton, Michael (ed./trans.), *The Anglo-Saxon Chronicles* (London, 1996)
- Thomas, Gwyn, *Y Traddodiad Barddol* (Caerdydd, 1976)
- Thompson, Ann and Neil Taylor, *Hamlet* (London, 2006)
- Thompson, Daniel V., *The Materials and Techniques of Medieval Painting* (New York, 1956)
- Thompson, Logan, *Ancient Weapons in Britain* (Barnsley, 2004)

- Thomson, R.L. (ed.), *Owein, or Chwedyl Iarllles y Ffynnawn* (Dublin, 1986)
- Thomson, Robert L. (ed.), *Ystorya Gereint uab Erbin* (Dublin, 1997)
- Thorpe, Lewis (trans.), *Geoffrey of Monmouth: The History of the Kings of Britain* (Harmondsworth, 1966)
- Thorpe, Lewis (trans.), *The Journey Through Wales and the Description of Wales* (London, 1978)
- Underwood, Richard, *Anglo-Saxon Weapons and Warfare* (Stroud, 1999)
- Vaan, Michiel de, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages* (Leiden and Boston, 2008)
- Van Houts, Elisabeth M.C. (ed./trans.), *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni*, 2 vols (Oxford, 1992 & 1995)
- Wade-Evans, A.W. (ed.), *Welsh Medieval Law* (Oxford, 1909)
- Wade-Evans, A.W. (ed./trans.), *Vitae Sanctorum Britanniae et Genealogiae* (Cardiff, 1944)
- Waite, Adrian, *Medieval Pole Weapons 1287-1513* (Bristol, 2001)
- Walker, David, *Medieval Wales* (Cambridge, 1990)
- Waquet, H. (ed.), *Abbon, Le Siège de Paris par les Normands* (Paris, 1942)
- Warner, George F. (ed.), *Giraldi Cambrensis Opera*, vol. VIII (London, 1891)
- Warren, W.L., *King John* (London, 1961; second edition 1978)
- Waterer, John W., *Leather and the Warrior* (Northampton, 1981)
- Watkin, Morgan (gol.), *Ystorya Bown de Hamtwn* (Caerdydd, 1958)
- Watkin, Morgan, *La Civilisation Française dans les Mabinogion* (Paris, 1962)
- Wiliam, Aled Rhys (gol.), *Llyfr Iorwerth* (Caerdydd, 1960)
- Wilkins, Charles, *The History of the Iron, Steel, Tinsplate and other Trades of Wales* (Merthyr Tydfil, 1903)
- Williams, David H., *Welsh History through Seals* (Cardiff, 1982)
- Williams, David H., *Catalogue of the Seals in the National Museum of Wales*, vol. I (Cardiff, 1993)
- Williams, G.J. and E.J. Jones (eds.), *Gramadegau'r Penceirddiaid* (Cardiff, 1934)
- Williams, Ifor a Thomas Roberts (goln.), *Cywyddau Dafydd ap Gwilym a'i Gyfoeswyr* (Caerdydd, 1935)
- Williams, Ifor (gol.), *Canu Aneirin* (Caerdydd, 1938)
- Williams, Ifor (gol.), *Pedeir Keinc y Mabinogi* (ail argraffiad; Caerdydd, 1951)
- Williams, Ifor (gol.), *Canu Llywarch Hen* (ail argraffiad; Caerdydd, 1953)
- Williams, Ifor (gol.), *Canu Taliesin* (Caerdydd, 1960)
- Williams, Ifor (ed.), revised and translated by J.E. Caerwyn Williams, *The Poems of Taliesin* (Dublin, 1968)
- Williams, Ifor (ed.) and Rachel Bromwich (English version), *Armes Prydein* (Dublin, 1972)

- Williams, J.E. Caerwyn, *The Poets of the Welsh Princes* (Cardiff, 1994)
- Williams, J.E. Caerwyn, Peredur I. Lynch ac R. Geraint Gruffydd (goln.), *Gwaith Meilyr Brydydd a'i Ddisgynyddion, ynghyd â Dwy Awdl Fawl Ddienw o Ddeheubarth* (Caerdydd, 1994)
- Williams, J.E. Caerwyn, Eurys Rolant ac Alan Llwyd (goln.), *Llywelyn y Beirdd* (Caernarfon, 1984)
- Williams, John Llywelyn (casglwr) ac Ifor Williams (gol.), *Gwaith Guto'r Glyn* (Caerdydd, 1961)
- Williams, John Ll. (gol.), gyda Bruce Griffiths a Delyth Prys (goln.), *Geiriadur Termau Archaeoleg: A Dictionary of Archaeological Terms in English and Welsh* (Caerdydd, 1999)
- Williams, Robert (ed.), *Y Seint Greal* (London, 1876)
- Williams, Stephen J. (gol.), *Ystorya de Carolo Magno o Lyfr Coch Hergest* (Caerdydd, 1930)
- Williams, S.J., a J. Enoch Powell (goln.), *Llyfr Blegywryd* (Caerdydd, 1942)
- Williams-Jones, Keith, *The Meirioneth Lay Subsidy Roll 1292-3* (Cardiff, 1976)
- Wilson, David M., *The Bayeux Tapestry* (London, 1985)
- Winterbottom, Michael (ed./trans.), *Gildas: The Ruin of Britain and Other Works* (London, 1978)
- Wright, Thomas and Richard Paul Wülcker (eds.), *Anglo-Saxon and Old English Vocabularies*, vol. I (2nd edition; London, 1884)
- Youngs, Susan, *'The Work of Angels': Masterpieces of Celtic Metalwork 6th-9th Centuries AD* (London, 1989)
- Brewer's Dictionary of Phrase and Fable: Millennium Edition*, revised by Adrian Room (London, 1999)
- Dictionary of the Irish Language* (Dublin, 1983)
- Dictionary of Medieval Latin* (Oxford, 1975-)
- Geiriadur Prifysgol Cymru* (Caerdydd, 1950-2002)
- Geiriadur Prifysgol Cymru*, ail argraffiad (Caerdydd, 2003-)
- Novum Glossarium Mediae Latinitatis ab Anno DCCC usque ad Annum MCC* (Bruxelles, 2003)
- Oxford Latin Dictionary* (Oxford, 1968)
- Y Bywgraffiadur Cymraeg hyd 1940* (Llundain, 1953)

II. Erthyglau, Adolygiadau, Traethodau Ymchwil a Phenodau mewn Llyfrau

- Abels, Richard, 'English Tactics, Strategy and Military Organization in the Late Tenth Century', yn Scragg (ed.), *The Battle of Maldon*, tt. 143-55
- Alcock, L., 'Excavations at Degannwy Castle, Caernarvonshire, 1961-6', *The Archaeological Journal*, 124 (1967), 190-201

- Alcock, Leslie, 'Gwŷr y Gogledd: an Archaeological Appraisal', *Archaeologia Cambrensis*, 132 (1983), 1-18
- Alcock, L. and E.A. Alcock, 'Reconnaissance Excavations on Early Historic Fortifications and other Royal Sites in Scotland, 1974-84: 2, Excavations at Dunollie Castle, Oban, Argyll, 1978', *PSAS* 117 (1987), 119-47
- Alcock, Leslie and Elizabeth A. Alcock, 'Reconnaissance Excavations on Early Historic Fortifications and other Royal Sites in Scotland, 1974-84: 4, Excavations at Alt Clut, Clyde Rock, Strathclyde, 1974-75', *PSAS* 120 (1990), 95-149
- Anderson, Marjorie O., 'Picts – the Name and the People', yn Alan Small (ed.), *The Picts: a New Look at Old Problems* (Dundee, 1987), tt. 7-14
- Andrews, Rhian M., 'Galar Tad am ei Fab: "Marwnad Dygynnelw" gan Gynddelw Brydydd Mawr', *Llên Cymru*, 24 (2001), 52-60
- Andrews, Rhian M., 'Golwg ar Yrfa Gwalchmai', *Llên Cymru*, 27 (2004), 30-47
- Andrews, Rhian M., 'Cynganeddion Hywel ab Owain', yn N.A. Jones (gol.), *Hywel ab Owain Gwynedd*, tt. 152-92
- Ascherl, Rosemary, 'The Technology of Chivalry in Reality and Romance', yn Howell Chickering and Thomas Seiler (eds.), *The Study of Chivalry: Resources and Approaches* (Kalamazoo, 1988), tt. 263-311
- Barber, Richard, 'The Vera Historia de Morte Arthuri and its Place in Arthurian Tradition', yn Carley (ed.), *Glastonbury Abbey and the Arthurian Tradition*, tt. 101-13
- Barford, P.M., W.G. Owen and W.J. Britnell, 'Iron Spearhead and Javelin from Four Crosses, Llandysilio, Powys', *Medieval Archaeology*, 30 (1986), 103-6
- Bartrum, P.C., 'Tri Thlws ar Ddeg Ynys Brydain (The Thirteen Treasures of the Island of Britain)', *Études celtiques*, 10 (1962-3), 434-77
- Binchy, D.A., 'Patrick and His Biographers Ancient and Modern', *Studia Hibernica*, 2 (1962), 7-173
- Breeze, Andrew, 'Old English *franca*, "spear": Welsh *ffranc*', *Notes and Queries*, 236 (1991), 149-51
- Breeze, Andrew, 'Hen Saesneg *franca*; Hen Gymraeg *franc*', *B* 37 (1991), 98-99
- Breeze, Andrew, 'Master John of St David's, a New Twelfth-century Poet', *B* 40 (1993), 73-82
- Breeze, Andrew, 'Celtic Etymologies for Old English *cursung* "curse", *gafeluc* "javelin"...', *Notes and Queries*, 238 (1993), 287-97
- Breeze, Andrew, 'Old English *Lorh* "pole"; Middle Welsh *llory* "cudgel"', *Notes and Queries*, 240 (1994), 439-40
- Breeze, Andrew, 'Pictish Chains and Welsh Forgeries', *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 128 (1998), 481-4
- Bromwich, Rachel, 'Dafydd ap Gwilym: Y Traddodiad Islenyddol', yn John Rowlands (gol.), *Dafydd ap Gwilym a Chanu Serch yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 1975), tt. 43-57
- Bromwich, Rachel, review of A.O.H. Jarman and Gwilym Rhys Hughes (eds.), *A Guide to Welsh Literature, Volume 1* (Swansea, 1976), *Llên Cymru* 13 (1980-1), 298-301

- Bromwich, Rachel, 'Cyfeiriadau Dafydd ap Gwilym at Chwedl a Rhamant', *YB* 12 (1982), 57-76
- Bromwich, Rachel, 'Cyfeiriadau Traddodiadol a Chwedlonol y Gogynfeirdd', yn M.E. Owen a B.F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion*, tt. 202-18
- Bromwich, Rachel, 'Dafydd ap Gwilym: Influences and Analogues', *CMCS* 33 (1997), 81-92
- Brooks, Nicholas, 'Weapons and Armour', yn Scragg (ed.), *The Battle of Maldon*, tt. 208-19
- Brown, R. Allen, 'The Battle of Hastings', *Anglo-Norman Studies*, 3 (1980), 1-21
- Bullock-Davies, Constance, 'Chrétien de Troyes and England', *Arthurian Literature*, 1 (1981), 1-61
- Butler, L.A.S., 'Medieval Finds from Castell-y-Bere', *Archaeologia Cambrensis*, 123 (1974), 78-111
- Campbell, Ewan and Alan Lane, 'Llangorse: a 10th Century Royal Crannog in Wales', *Antiquity*, 63 (1989), 675-81
- Campbell, E., A. Lane and M. Redknap, 'Llangorse Crannog', *Archaeology in Wales*, 30 (1990), 62-3
- Caple, Chris, Oliver Jessop, R.F. Caple and Chris Phillpotts, 'Archaeological Evidence of Siege and Warfare', in C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 191-7
- Caple, Chris and Chris Phillpotts, 'History of the Lordship and Castle of Dryslwyn 1197-1297' in C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 17-32
- Caple, R.F., 'Lithic Projectiles', in C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 208-13
- Carr, A.D., 'The Extent of Anglesey 1352', *Anglesey Antiquarian Society and Field Club: Transactions* (1971-2), 150-272
- Carr, A.D., 'Dulliau Rhyfel yr Arglwydd Rhys' yn N.A. Jones a H. Pryce (goln.), *Yr Arglwydd Rhys*, tt. 76-93
- Carr, A.D., 'Teulu and Penteulu', yn Charles-Edwards *et al.* (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 61-81
- Cessford, C., 'Cavalry in Early Bernicia: A Reply', *Northern History*, 29 (1993), 185-7
- Cessford, Craig, 'Early Historic Chains of Power', *Pictish Arts Society Journal*, 6 (1994), 19-26
- Cessford, C., 'Torcs in Early Historic Scotland', *Oxford Journal of Archaeology*, 14 (1995), 229-42
- Cessford, Craig, 'Jewellery and the Gododdin poem', *Jewellery Studies*, 7 (1996), 57-62
- Charles-Edwards, T.M., 'The Authenticity of the Gododdin: an Historian's View', yn R. Bromwich a R.B. Jones (goln.), *Astudiaethau ar yr Hengerdd*, tt. 44-71
- Charles-Edwards, T.M. a P. Russell, 'The Hendregadredd Manuscript and the Orthography and Phonology of Welsh in the Early Fourteenth Century', *CLLGC* 28 (1994), 419-62
- Christison, D. and J. Anderson, 'Report on the Society's Excavations of Forts on the Poltalloch estate, Argyll in 1904-5', *PSAS* 39 (1905), 259-322
- Connolly, Peter and Carol Van Driel-Murray, 'The Roman Cavalry Saddle', *Britannia*, 22 (1991), 33-50

- Coupland, Simon, 'Carolingian Arms and Armor in the Ninth Century', *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, 21 (1990), 29-50
- Cramp, Rosemary, 'Beowulf and Archaeology', *Medieval Archaeology*, 1 (1957), 57-77
- Craster, O.E., 'A Medieval Limekiln at Ogmores Castle, Glamorgan', *Archaeologia Cambrensis*, 101 (1950), 72-6
- Crummey, P., 'The Circus at Colchester (*Colonia Victricensis*)', *Journal of Roman Archaeology*, 18 (2005), 267-77
- Davies, Sioned, 'Horses in the *Mabinogion*', yn Sioned Davies and N.A. Jones (eds.), *The Horse in Celtic Culture*, tt. 121-40
- Davies, Sioned, 'Cynnydd Peredur vab Efreu', yn Sioned Davies a P.W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon*, tt. 65-90
- Day, Jennifer, "'Elidir gwir, gwarant iawn—ganon": Elidir ap Gwalchmai ac Elidir Sais', *Llên Cymru*, 28 (2005), 53-99
- Dillon, Viscount, 'Horse Armour', *Archaeological Journal*, 59 (1902), 67-92
- Duffy, Seán, 'Ostmen, Irish and Welsh in the Eleventh Century', *Peritia*, 9 (1995), 378-96
- Duffy, Seán, 'The 1169 Invasion as a Turning-point in Irish-Welsh Relations', yn Brendan Smith (ed.), *Britain and Ireland 900-1300: Insular Responses to Medieval European Change* (Cambridge, 1999), tt. 98-113
- Dumville, David N., 'Sub-Roman Britain: History and Legend', *History*, 62 (1977), 173-92
- Dumville, David, 'Ystyriaethau Palaeograffegol wrth Ddyddio Barddoniaeth Gymraeg Gynnar', *YB* 13 (1985), 17-25
- Dumville, David N., 'The Historical Value of the *Historia Brittonum*', yn Richard Barber (ed.), *Arthurian Literature VI* (Cambridge, 1986), tt. 1-26
- Dumville, David N., 'Early Welsh Poetry: Problems of Historicity', yn B.F. Roberts (ed.), *Early Welsh Poetry*, tt. 1-16
- Echard, Sian, 'Of Parody and Perceval: Middle Welsh and Middle English Manipulations of the Perceval Story', *Nottingham Medieval Studies*, 40 (1996), 63-79
- Edwards, Huw Meirion, 'Canu Serch Hywel ab Owain Gwynedd', yn N.A. Jones (goln.), *Hywel ab Owain Gwynedd*, tt. 88-110
- Edwards, Ifor and Claude Blair, 'Welsh Bucklers', *Antiquaries Journal*, 62 (1982), 74-115
- Etchingham, Colmán, 'Viking-age Gwynedd and Ireland: Political Relations', yn Jankulak and Wooding (eds.), *Ireland and Wales in the Middle Ages*, tt. 149-67
- Evans, Dafydd Huw, 'Ieuan Du'r Bilwg (*fl.* c. 1471)', *B* 33 (1986), 101-32
- Evans, D. Simon, 'Iaith y Gododdin', yn R. Bromwich a R.B. Jones (goln.), *Astudiaethau ar yr Hengerdd*, tt. 72-88
- Flanagan, Marie Therese, 'Historia Gruffud vab Kenan and the Origins of Balrothery, Co. Dublin', *CMCS* 28 (1994), 71-94
- Ford, Patrick K., 'On the Significance of some Arthurian Names in Welsh', *B* 30 (1982-3), 268-73
- Foster, Idris Ll., 'Lloring', *B* 8 (1935-7), 21-3

- Fulk, R.D., 'Two Words in *Y Gododdin*', *B* 28 (1978-80), 400-2
- Fulton, Helen, 'Cydestun Gwleidyddol *Breudwyt Ronabwy*', *Llên Cymru*, 22 (1999), 42-56
- Gallagher, D.B., 'The Anglo-Saxon Cemetery of Hob Hill, Saltburn', *Yorkshire Archaeological Journal*, 59 (1987), 9-27
- Gilbert, John M., 'Cross-bows on Pictish Stones', *PSAS* 107 (1976), 316-17
- Glover, Richard, 'English Warfare in 1066', *The English Historical Review*, 67 (1952), 1-18
- Goodall, Alison, 'Copper-alloy and Lead Artefacts', yn Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 257-63
- Goodall, Alison R. and Ian H. Goodall, 'Copper Alloy Objects', yn Brian Durham, 'Archaeological Investigations in St. Aldates, Oxford', *Oxoniensia*, 42 (1977), 83-203
- Goodall, Ian, 'Mail', yn C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, t. 208
- Goodall, Ian, 'Iron Artefacts', yn C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 247-57
- Goodall, Ian and Alison Goodall, 'Metalwork from the Motte Excavations', yn R. Higham and P. Barker, *Hen Domen*, tt. 94-7
- Graham-Campbell, James, 'Dinas Powys Metalwork and the Dating of Enamelled Zoomorphic Penannular Brooches', *B* 38 (1991), 220-32
- Greene, David, 'Linguistic Considerations in the Dating of Early Welsh Verse', *Studia Celtica*, 6 (1971), 1-11
- Greene, David, 'The Chariot as Described in Irish Literature', yn Charles Thomas (ed.), *The Iron Age in the Irish Sea Province* (London, 1992)
- Grigg, Robert, 'Inconsistency and Lassitude: The Shield Emblems of the Notitia Dignitatum', *The Journal of Roman Studies*, 73 (1983), 132-42
- Gruffydd, R. Geraint, "'Cyntefin Ceinaf Amser" o Lyfr Du Caerfyrddin', *YB* 4 (1969), 12-26
- Gruffydd, R. Geraint, 'Canu Cadwallon ap Cadfan', yn R. Bromwich a R.B. Jones (goln.), *Astudiaethau ar yr Hengerdd*, tt. 25-43
- Gruffydd, R. Geraint, 'Meilyr Brydydd a Meilyr Awenydd', *Barn*, 213 (Hydref 1980), 313-16
- Gruffydd, R. Geraint, "'Marwnad Cynddylan'", yn R. Geraint Gruffydd (gol.), *'Bardos': Penodau ar y Traddodiad Barddol Cymreig a Cheltaidd* (Caerdydd, 1982), tt. 10-28
- Gruffydd, R. Geraint, 'Where Was *Rhaeadr Derwennydd* (Canu Aneirin, Line 1114)?', yn A.T.E. Matonis and Daniel F. Melia (eds.), *Celtic Languages, Celtic Culture: A Festschrift for Eric P. Hamp* (Van Nuys, 1990), tt. 261-6
- Gruffydd, R. Geraint, 'Beirdd y Tywysogion', *Llên Cymru*, 18 (1994), 26-37
- Gruffydd, R. Geraint, 'Wales' Second Grammarian: Dafydd Ddu of Hiraddug', *Proceedings of the British Academy*, 90 (1995) 1-29
- Gruffydd, R. Geraint, 'A Welsh "Dark Age" Court Poem', yn Carey et al. (eds.), *Ildánach, Ildírech*, tt. 39-48
- Gruffydd, R. Geraint, "'The Praise of Tenby": A Late-Ninth-Century Welsh Court Poem', yn J.F. Nagy and L.E. Jones (eds.), *Heroic Poets and Poetic Heroes*, tt. 91-102

- Harbison, Peter, 'The Old Irish 'Chariot'', *Antiquity*, 45 (1971), 171-7
- Härke, Heinrich, "'Warrior Graves"? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite', *Past and Present*, 126 (1990), 22-43
- Harris, Joseph, 'Saga as Historical Novel', yn Jónas Kristjánsson (trans. Peter Foote), *Eddas and Sagas: Iceland's Medieval Literature* (Reykjavík, 1988)
- Hatto, A.T., 'Archery and Chivalry: a Noble Prejudice', *The Modern Language Review*, 35 (1940), 40-54
- Haycock, Marged, 'Llyfr Taliesin: Astudiaethau ar Rai Agweddau' (Traethawd PhD, Prifysgol Cymru Aberystwyth, 1983)
- Haycock, Marged, 'Y Traddodiad Barddol', *Barddas*, 97 (1985), 13-15
- Haycock, Marged, "'Some Talk of Alexander and Some of Hercules": Three Early Medieval Poems from the Book of Taliesin', *CMCS* 13 (1987), 7-38
- Haycock, Marged, 'Medd a Mêl Farddoni', yn M.E. Owen a B.F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion*, tt. 39-59
- Hencken, H. O'N., 'Lagore Crannog: an Irish Royal Residence of the 7th to 10th Centuries A.D.', *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 53C (1950), 1-247
- Higham, N. J., 'Cavalry in Early Bernicia?' *Northern History*, 27 (1991), 236-41
- Higham, Robert and Mike Rouillard, 'Metalwork and Other Material from the Bailey Excavations', yn R. Higham and P. Barker, *Hen Domen*, tt. 98-110
- Hines, John, 'Welsh and English: Mutual Origins in Post-Roman Britain?', *Studia Celtica*, 34 (2000), 81-104
- Hinton, David, 'Gold, Silver, Lead or Pewter, and Copper-alloy Fittings', yn Martin Biddle, *Object and Economy in Medieval Winchester*, vol. II (Oxford, 1990), tt. 762-75
- Hooper, Nicholas, 'The Aberlemno Stone and Cavalry in Anglo-Saxon England', *Northern History*, 29 (1993), 188-96
- Howlett, D.R., '*Orationes Moucani*: Early Cambro-Latin Prayers', *CMCS* 24 (1992), 55-74
- Hughson, Irene, 'Horses in the Early Historic Period: Evidence from the Pictish Sculptured Stones', yn Sioned Davies and N.A. Jones (eds.), *The Horse in Celtic Culture*, tt. 23-42
- Huws, Daniel, 'Llawysgrif Hendregadredd', *CLIGC* 22 (1981), 1-26
- Huws, Daniel, 'Y Pedair Llawysgrif Ganoloesol', yn Sioned Davies a P.W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon*, tt. 1-9.
- Isaac, Graham R., Adolygiad o John T. Koch (ed./trans.), *The Gododdin of Aneirin: Text and Context from Dark-Age North Britain* (Cardiff, 1997), *Llên Cymru*, 22 (1999), 138-60
- Isaac, G.R., '*Gweith Gwen Ystrat* and the Northern Heroic Age of the Sixth Century', *CMCS* 36 (1998), 61-70
- Isaac, Graham R., '*Trawsganu Kynan Garwyn mab Brochuael*: a Tenth-Century Political Poem', *ZCP* 51 (1999), 173-85
- Isaac, Graham R., "'Ymddiddan Taliesin ac Ugnach": Propaganda Cymreig yn Oes y Croesgadau?', *Llên Cymru*, 25 (2002), 12-20

- Isaac, Graham, 'Scholarship and Patriotism: the Case of the Oldest Welsh Poetry', *Studia Celtici*, 1 (2002), 67-81
- Isaac, G.R., 'Gwarchan Maeldderw: A 'Lost' Medieval Welsh Classic?', *CMCS* 44 (2002), 73-96
- Jackson, Kenneth, 'Note on Pedryollt Bennawr', *B* 6 (1931-3), 313-14
- Jackson, Kenneth, 'The Britons in Southern Scotland', *Antiquity*, 29 (1955), 77-88
- Jackson, Kenneth Hurlstone, 'Arthur in Early Welsh Verse', yn R.S. Loomis (ed.), *Arthurian Literature in the Middle Ages* (Oxford, 1959), tt. 12-19
- Jackson, K.H., 'Some Questions in Dispute about Early Welsh Literature: I. How Old is the *Gododdin*?', *Studia Celtica*, 8/9 (1973-4), 1-17
- Jacobs, Nicolas, "'Englynion" y Misoedd: Testun B neu Fersiwn Llansteffan 117 a Pheniarth 155', *Dwned*, 6 (2000), 9-24
- Jacobs, Nicolas, "'Englynion" y Misoedd: Testun C neu Fersiwn Nyffryn', *Llên Cymru*, 25 (2002), 1-11
- Jarman, A.O.H., 'Peiryan Vaban', *B* 14 (1951), 104-8
- Jarman, A.O.H., 'Y Delfryd Arwrol yn yr Hen Ganu', *Llên Cymru*, 8 (1965), 125-49
- Jarman, A.O.H., 'Y Darlun o Arthur', *Llên Cymru*, 15 (1984-8), 3-17
- Jenkins, Dafydd, 'Iorwerth ap Madog: Gŵr Cyfraith o'r Drydedd Ganrif ar Ddeg', *CLIGC* 8 (1953-4), 164-170
- Jenkins, Dafydd, 'Yr Ynad Coch', *B* 22 (1966-8), 345-6
- Jenkins, Dafydd, 'Said: gwrmsaid, gwynsaid; yslipanu', *B* 35 (1988), 55-61
- Jenkins, Dafydd, 'The Horse in the Welsh Law Texts', yn Sioned Davies and N.A. Jones (eds.), *The Horse in Celtic Culture*, tt. 64-80
- Jenkins, Dafydd, 'Bardd Teulu and Pencerdd', yn Charles-Edwards *et al.* (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 142-66
- Jenkins, Dafydd, 'Hawk and Hound: Hunting in the Laws of Court', yn Charles-Edwards *et al.* (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 255-280
- Jenkins, Dafydd and Morfydd E. Owen, 'The Welsh Marginalia in the Lichfield Gospels', *CMCS* 5 a 7 (1983-4), 37-66 a 91-120
- Jenkins, Manon Bonner, 'Aspects of the Welsh Prophetic Verse Tradition in the Middle Ages' (PhD Thesis, Cambridge, 1990)
- Jessop, Oliver, 'Weapons', in C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 197-208
- Johnston, Dafydd, 'Cywydd gan Ddisgybl Iolo Goch?', *YB* 18 (1992), 100-9
- Johnston, Dafydd, Adolygiad o CBT II, *Llên Cymru*, 20 (1997), 157
- Johnston, Dafydd, Adolygiad o CBT VI, *Llên Cymru*, 21 (1998), 196-201
- Johnston, Dafydd, 'Hywel ab Owain Gwynedd a Beirdd yr Uchelwyr', yn N.A. Jones (gol.), *Hywel ab Owain Gwynedd*, tt. 134-51
- Jones, Alaw Mai, 'Gwisgoeddd ac Ategolion yn Llenyddiaeth yr Oesoedd Canol c. 700 - c. 1600' (Traethawd PhD, Prifysgol Cymru Aberystwyth, 2007)

- Jones, Anne Elizabeth, 'Gwilym Tew: Astudiaeth Destunol a Chymharol o'i Lawysgrif, Peniarth 51, ynghyd ag Ymdriniaeth â'i Farddoniaeth' (Traethawd PhD, Prifysgol Cymru Bangor, 1980)
- Jones, Bobi, 'Cerdd Fwya'r Iaith: Cerdd Bradwr', *Barddas*, 193 a 194-5 (1993), 11-15 a 34-9
- Jones, Francis, 'Family Tales from Dyfed', *THSC* (1949-53), 61-83
- Jones, Glanville R.J., 'The Defences of Gwynedd in the Thirteenth Century', *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*, 30 (1969), 29-43
- Jones, Gwenan (gol.), 'Gwyrthyeu y Wynvydedic Veir', *B* 9 (1937-9), 144-8 a 334-41
- Jones, Nerys Ann, 'Prydydd y Moch: Dwy Gerdd "Wahanol"', *YB* 19 (1982), 55-72
- Jones, Nerys Ann, 'Marwnad Bardd-Ryfelwr', *YB* 20 (1995), 90-107
- Jones, Nerys Ann, 'Horses in Medieval Welsh Court Poetry', yn Sioned Davies and N.A. Jones (eds.), *The Horse in Celtic Culture*, tt. 82-101
- Jones, Nerys Ann, 'Golwg Arall ar "Fawl Hywel ap Goronwy"', *Llên Cymru*, 21 (1998), 1-8
- Jones, Nerys Ann, 'The Mynydd Carn "Prophecy": A Reassessment', *CMCS* 38 (1999), 73-92
- Jones, Nerys Ann, 'Canu Gofyn a Diolch Beirdd y Tywysogion', *Dwned*, 5 (1999), 23-33
- Jones, Nerys Ann, 'Llywarch ap Llywelyn a Llywarch Brydydd y Moch', *Llên Cymru*, 24 (2001), 161-4
- Jones, Nerys Ann, 'Ffynonellau Canu Beirdd y Tywysogion', *Studia Celtica*, 37 (2003), 81-125
- Jones, Nerys Ann, 'Meilyr ap Gwalchmai – Rhithfardd!', *Dwned*, 9 (2003), 23-36
- Jones, Nerys Ann, 'Gorhoffedd Hywel ab Owain', yn N.A. Jones (gol.), *Hywel ab Owain Gwynedd*, tt. 111-33
- Jones, R.M., 'Gogynghanedd y Gogynfeirdd', *YB* 22 (1997), 41-79
- Jones, T. Gwynn, 'The Welsh Bardic Vocabulary', *B* 1 (1921-3), 310-33
- Jones, T. Gwynn, 'Some Arthurian Material in Keltic', *Aberystwyth Studies*, 8 (1926), 37-93
- Jones, Thomas, 'Gleif penntirec', *B* xiii (1948-50), 75-7
- Jope, E.M. and R.I. Threlfall, 'The Twelfth-century Castle at Ascot Doilly, Oxfordshire: its History and Excavation', *Antiquaries Journal*, 39 (1959), 219-73
- Kenyon, J.R., 'Fluctuating Frontiers: Norman Welsh Castle Warfare 1075-1240', *Chateau Gaillard*, 17 (1996), 119-26
- Keynes, Simon, 'The Vikings in England, c. 790-1016', yn Peter Sawyer (ed.), *The Oxford Illustrated History of the Vikings* (Oxford, 1997)
- Knight, Jeremy K., 'Excavations at Montgomery Castle', *Archaeologica Cambrensis*, 143 (1994), 139-203
- Knight, Stephen, 'Resemblance and Menace: A Post-Colonial Reading of Peredur', yn Sioned Davies a P.W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon*, tt. 128-47

- Koch, John T., 'A Welsh Window on the Iron Age: Manawydan, Mandubracios', *CMCS* 14 (1987), 17-52
- Koch, John T., '*llawr en asseð* (CA 932) "The Laureate Hero in the War-Chariot": some Recollections of the Iron Age in the Gododdin', *Études celtiques* (1987), 253-78
- Koch, John T., 'Bran, Brennos: An Instance of Early Gallo-Brittonic History and Mythology', *CMCS* 20 (1990), 1-20
- Koch, John T., "'Marwnad Cunedda" a Diwedd y Brydain Rufeinig', yn Paul Russell (ed.), *Yr Hen Iaith: Studies in Early Welsh* (Aberystwyth, 2003), tt. 171-97
- Koch, John T., '*De sancto Iudicaelo rege historia* and Its Implications for the Welsh Taliesin', yn J.F. Nagy and L.E. Jones (eds.), *Heroic Poets and Poetic Heroes*, tt. 247-62
- Laing, Lloyd, 'The Chronology and Context of Pictish Relief Sculpture', *Medieval Archaeology*, 46 (2000)
- Laing, Lloyd and Jennifer Laing, 'Archaeological Notes on some Scottish Early Christian Sculptures', *PSAS* 114 (1984), 277-87
- Lapidge, Michael, 'The Welsh-Latin Poetry of Sulien's Family', *Studia Celtica*, 8/9 (1973-4), 68-106
- Lapidge, Michael (ed.), 'The Vera Historia de Morte Arthuri: a New Edition', yn Carley (ed.), *Glastonbury Abbey and the Arthurian Tradition*
- Leahy, Kevin, 'The Staffordshire Hoard: Discovery and Initial Assessment', yn www.staffordshirehoard.org.uk (cyrchwyd Medi 2009)
- Lewis, Barry James, 'Adeiladu Cerdd: Cyfuniadau Geiriol yng Nghanu Crefyddol y Gogynfeirdd', *Llên Cymru*, 24 (2001), 33-51
- Lewis, Henry, , 'Gisarm, gisarn', *B* 2 (1924), 101-2
- Lewis, J.M., 'Excavations at Loughor Castle, West Glamorgan 1969-73', *Archaeologia Cambrensis*, 142 (1993), 99-180
- Lieberman, Max, 'Anglicization in High Medieval Wales: The Case of Glamorgan', *Welsh History Review*, 23 (2007-8), 1-26
- Loth, J., 'L'origine de la Légende d'Arthur fils d'Uther Pendragon', *Revue Celtique*, 49 (1932), 132-49
- Lynch, Peredur I., 'Court Poetry, Power and Politics', yn Charles-Edwards *et al.* (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 167-90
- Lloyd, D. Myrddin, 'Barddoniaeth Cynddelw Brydydd Mawr', *Y Llenor*, 11 a 13 (1932 a 1934), 172-87 a 49-59
- Lloyd, D. Myrddin, 'The Poets of the Princes', yn A.J. Roderick (ed.), *Wales Through the Ages*, vol. I (Llandybïe, 1951), tt. 97-104
- Lloyd, J.E., 'Einion ap Gwalchmai', *B* 7 (1933-5), 34
- Lloyd-Fern, S. and S.H. Sell, 'Objects of Iron, Bronze and Bone', in K. Lightfoot, 'Rumney Castle, a Ringwork and Manorial Centre in South Glamorgan', *Medieval Archaeology*, 36 (1992), 96-163 (134-44)
- Lloyd-Jones, J., 'Ystle', *B* 1 (1921), 8-9

- Lloyd-Jones, J., 'Compounds of *Gal*', yn S. Pender (ed.), *Feilscribhinn Torna* (Corcaigh, 1947), tt. 83-9
- Lloyd-Jones, J., 'The Court Poets of the Welsh Princes', *Proceedings of the British Academy*, 35 (1948), 167-97
- Lloyd-Jones, J., 'Welsh *Palach*, etc.', *Ériu*, 16 (1952), 123-31
- Mac Cana, Proinsias, Adolygiad o Kenneth H. Jackson (ed./trans.), *The Gododdin: The Oldest Scottish Poem*, (Edinburgh, 1969), *Celtica*, 9 (1971), 317-29
- Mac Cana, Proinsias, 'Ir. *Buaball*, W *Bual*, "Drinking Horn", *Ériu*, 44 (1993), 81-93
- Mac Cana, Proinsias, 'Ireland and Wales in the Middle Ages: an Overview', yn Jankulak and Wooding (eds.), *Ireland and Wales in the Middle Ages*, tt. 17-45
- MacGregor, Arthur, 'Two Antler Crossbow Nuts and some Notes on the Early Development of the Crossbow', *PSAS* 107 (1976), 317-21
- Mallory, J.P., 'The World of Cú Chulainn: The Archaeology of the *Táin Bó Cúailnge*', yn J.P. Mallory (ed.), *Aspects of the Táin* (Belfast, 1992), tt. 103-159
- Mansfield, Tony, 'The Living Sword: Construction of Modern Replicas of the Knightly Blade', yn Oakeshott, *Records of the Medieval Sword*, tt. 245-52
- Mason, David, 'Heronbridge Excavation and Research Project', ar wefan y Chester Archaeological Society, www.chesterarchaeolsoc.org.uk/heronbridge.html (cyrchwyd Rhagfyr 2009)
- McKenna, Catherine A., 'The Theme of Sovereignty in *Pwyll*', *B* 29 (1980), 35-53
- Meyer, Kuno, 'Early Relations Between Gael and Brython', *THSC* (1895-6), 55-86
- Meyer, Kuno, Adolygiad o Zimmer, *Keltische Beiträge*, *Revue Celtique*, 10 (1889), 360-9.
- Miket, Roger and Michael Pocock, 'An Anglo-Saxon Cemetery at Greenbank, Darlington', *Medieval Archaeology*, 20 (1976), 62-74
- Moore, David, 'Gruffudd ap Cynan and the Mediaeval Welsh Polity', yn Maund (ed.), *Gruffudd ap Cynan*, tt. 1-77
- Moorhouse, Stephen, 'Excavations at Burton-in-Lonsdale: a Reconsideration', *Yorkshire Archaeological Journal*, 43 (1971), 85-98
- Moras, Elisa, 'Tystiolaeth Barddoniaeth Gymraeg ynghylch Lle'r Ferch yn ei Chymdeithas yn yr Oesoedd Canol Cynnar' (Traethawd PhD, Prifysgol Cymru Bangor, 2001)
- Moras, Elisa, 'Gwrywdod, Gwroldeb a Gwrhydri yn y Canu Cynnar', *Llenyddiaeth mewn Theori*, 2 (2007), 35-85
- Morgan, Gerald, 'Testun Barddoniaeth y Tywysogion yn Llsg. N.L.W. 4973', *B* 20 (1962-4), 95-103
- Morgan, T.J. 'Arddull yr Awdl a'r Cywydd', *THSC* (1946-7), 276-313
- Morgan, T.J., 'Dadansoddi'r Gogynfeirdd (I)', *B* 13 (1948-50), 169-74
- Morgan, T.J., 'Dadansoddi'r Gogynfeirdd (II)', *B* 14 (1950-2), 1-8
- Morris-Jones, J., 'Taliesin', *Y Cymmrodor*, 28 (1918), 1-290
- Neville, Cynthia J. (ed.), 'A Plea Roll of Edward I's Army in Scotland, 1296', *Miscellany of the Scottish History Society*, 11 (1990)

- Nicolle, D., 'The Monreale Capitals and the Military Equipment of Later Norman Sicily', *Gladius*, XV (1980), 87-103 (ar gael yn <http://gladius.revistas.csic.es/index.php/gladius/article/view/134/134>; cyrchwyd 20 Chwefror 2009)
- O'Neil, B.H.St.J., 'Excavations at Titterstone Clee Hill Camp, Shropshire, 1932', *The Antiquaries Journal*, 14 (1934), 13-32
- O'Neil, B.H.St.J., 'Criccieth Castle, Caernarvonshire', *Archaeologia Cambrensis*, 98 (1944-5), 1-51
- Over, Kristen Lee, 'Transcultural Change: Romance to *Rhamant*', yn Helen Fulton (ed.), *Medieval Celtic Literature and Society* (Dublin, 2005), tt. 183-205
- Owen, Morfydd E., 'Literary Convention and Historical Reality: the Court in the Welsh Poetry of the Twelfth and Thirteenth Centuries', *Études celtiques*, 22 (1992), 69-85
- Owen, Morfydd E., 'Chwedl a Hanes: y Cynfeirdd yng Ngwaith y Gogynfeirdd', *YB* 19 (1993), 13-28
- Owen, Morfydd E., 'Noddwyr a Beirdd', yn M.E. Owen a B.F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion*, tt. 75-107
- Owen, Morfydd E., "'Arbennic Milwyr a Blodeu Marchogyon": Cymdeithas *Peredur*', yn Sioned Davies a P.W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon*, tt. 91-112
- Owen, Morfydd E., 'Royal Propaganda Stories from the Law-Texts', yn Charles-Edwards *et al.* (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 224-54
- Owen, Morfydd E., 'Byd Hywel ab Owain Gwynedd', yn N.A. Jones (gol.), *Hywel ab Owain Gwynedd*, tt. 31-60
- Parry, Tom, 'Twf y Gynghanedd', *THSC* (1936), 143-60
- Parry Owen, Ann, 'Rhieingerdd Efa ferch Madog ap Maredudd: Cynddelw Brydydd Mawr a'i cant', *YB* 14 (1988), 56-86
- Parry Owen, Ann, "'A mi, feirdd, i mewn a chwi allan'": Cynddelw Brydydd Mawr a'i Grefft', yn M.E. Owen a B.F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion*
- Pennar, Meirion, 'Beirdd Cyfoes', *YB* 13 (1895), 48-69
- Phillimore, Egerton G.B., 'A Fragment from Hengwrt MS. No. 202', *Y Cymmrodor*, 7 (1886), 89-154
- Phillips, Manon, 'Defod a Moes y Llys', yn Charles-Edwards *et al.* (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 347-61
- Phillpotts, Chris and Chris Caple, 'History of the Revolt and Siege (1287-97)', yn C. Caple, *Excavations at Dryslwyn Castle*, tt. 185-91
- Pierce, T. Jones, 'Social and Historical Aspects of the Welsh Laws', yn J.B. Smith (ed.), *Medieval Welsh Society: Selected Essays* (Cardiff, 1972)
- Poppe, Erich and Regine Reck, 'A French Romance in Wales: *Ystoria Bown o Hamtwn*. Processes of Medieval Translations', part 1, *ZCP* 55 (2006), 122-80
- Poppe, Erich and Regine Reck, 'A French Romance in Wales: *Ystoria Bown o Hamtwn*. Processes of Medieval Translations', part 2, *ZCP* 56 (2008), 129-64

- Pryce, Huw, 'Atodiad B: Y Canu Lladin er Cof am yr Arglwydd Rhys', yn N.A. Jones a H. Pryce (goln.), *Yr Arglwydd Rhys*, tt. 212-23
- Pryce, Huw, 'Owain Gwynedd and Louis VII: the Franco-Welsh Diplomacy of the First Prince of Wales', *Welsh History Review*, 19 (1998-9), 1-28
- Pryce, Huw, 'Welsh Rulers and European Change, c. 1100-1282', yn Huw Pryce and John Watts (eds.), *Power and Identity in the Middle Ages: Essays in Memory of Rees Davies*, (Oxford, 2007), tt. 37-51
- Raw, Barbara, 'Royal Power and Royal Symbols in *Beowulf*', yn Carver (ed.), *The Age of Sutton Hoo*, tt. 167-74
- Roberts, Brynley F., 'Bwyall enilleg', *B* 23 (1968-70), 121-2
- Roberts, Brynley F., 'Rhai o Gerddi Ymddiddan Llyfr Du Caerfyrddin' yn R. Bromwich a R.B. Jones (goln.), *Astudiaethau ar yr Hengerdd* (Caerdydd, 1978), 281-325
- Roberts, Brynley F., 'Y Cysyniad o Destun', yn Sioned Davies a P.W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon*, tt. 50-64
- Roberts, Brynley F., 'Breuddwyd Maxen Wedig: Why? When?', yn Nagy and Jones (eds.), *Heroic Poets and Poetic Heroes*, tt. 303-14
- Roberts, Jane, 'Anglo-Saxon Vocabulary as a Reflection of Material Culture', yn Carver (ed.), *The Age of Sutton Hoo*, tt. 185-74
- Rodway, Simon, 'The Date and Authorship of *Culhwch ac Olwen*: A Reassessment', *CMCS* 49 (2005), 21-44
- Ross, D.J.A., 'L'originalité de «Tuoldus»: le Maniemant de la Lance', *Cahiers de civilisation médiévale*, 6 (1963), 127-38
- Rowland, Jenny, 'Genres', yn B.F. Roberts (ed.), *Early Welsh Poetry*, tt. 179-208
- Rowland, Jenny, 'Old Welsh *franc*: An Old English Borrowing?', *CMCS* 26 (1993), 21-5
- Rowland, Jenny, 'Warfare and Horses in the *Gododdin* and the Problem of Catraeth', *CMCS* 30 (1995), 13-40
- Rowlands, Eurys I., 'Saethu Cyllyll', *Llên Cymru*, 6 (1960-1), 109-10
- R.C.H.M.E., 'Wareham West Walls: Excavations by the Royal Commission on Historic Monuments (England)', *Medieval Archaeology*, 3 (1959), 120-38
- Ryan, Jane, 'A Study of Horses in Early and Medieval Welsh Literature, c. 600 - c. 1300 A.D.' (MA Thesis, Cardiff University, 1993)
- Rhys, Steffan, 'The Saxons were Coming! A tiny sword stud found under a shop rewrites Welsh history', *The Western Mail*, 6 Mehefin 2009
- Scragg, Donald (ed./trans.), 'The Battle of Maldon', yn Scragg (ed.) *The Battle of Maldon*, tt. 1-36
- Sheppard, T., 'Excavations at Eastburn, East Yorkshire', *Yorkshire Archaeological Journal*, 34 (1938-9), 35-47
- Siddons, Michael Powell, 'Welsh Equestrian Seals', *CLIGC* 23 (1983-4), 292-318
- Simms, Katharine, 'Warfare in the Medieval Gaelic Lordships', *The Irish Sword*, 12 (1975), 98-108
- Simms, Katharine, 'Images of Warfare in Bardic Poetry', *Celtica*, 21 (1990), 608-19

- Sims-Williams, Patrick, 'The Evidence for Vernacular Irish Literary Influence on Early Mediaeval Welsh Literature', yn Dorothy Whitelock, Rosamond McKitterick and David Dumville (eds.), *Ireland in Early Mediaeval Europe* (Cambridge, 1982), tt. 235-57
- Sims-Williams, Patrick, 'The Significance of the Irish Personal Names in Culhwch ac Olwen', *B* 29 (1982), 600-20
- Sims-Williams, Patrick, 'The Irish Geography of Culhwch and Olwen', yn Donnchadh O Corrain, Liam Breatnach and Kim McCone (eds.), *Sages, Saints and Storytellers: Celtic Studies in Honour of Professor James Carney* (Maynooth, 1989), tt. 412-26
- Sims-Williams, Patrick, 'Irish Elements in Late Medieval Welsh Literature', yn Martin J. Ball, James Fife and Erich Poppe (eds.), *Celtic Linguistics / Ieithyddiaeth Geltaidd, Readings in the Brythonic Languages: Festschrift for T. Arwyn Watkins* (Amsterdam & Philadelphia, 1990), tt. 277-95
- Smith, J., 'Excavation of the Forts of Castlehill, Aitnock, and Coalhill, Ayrshire', *PSAS* 53 (1918-19), 123-34
- Smith, J. Beverley, 'Gwlad ac Arglwydd', yn M.E. Owen a B.F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion*, tt. 236-57
- Smith, J. Beverley, 'Hywel ab Owain Gwynedd a Gwleidyddiaeth Gwynedd', yn N.A. Jones (gol.), *Hywel ab Owain Gwynedd*, tt. 61-87
- Smith, Llinos Beverley, 'The Death of Llywelyn ap Gruffudd: the Narratives Reconsidered', *Welsh History Review*, 11 (1982-3), 200-13
- Stephenson, David, 'The Laws of Court: Past Reality or Present Ideal?', yn Charles-Edwards et al. (eds.), *The Welsh King and His Court*, tt. 400-14
- Surridge, Marie, 'Romance Linguistic Influence on Middle Welsh', *Studia Celtica*, 1 (1966), 63-92
- Surridge, Marie, 'Words of Romance Origin in the Works of the Gogynfeirdd', *B* 29 (1980-2), 528-30
- Surridge, Marie E., 'Words of Romance Origin in the Four Branches of the Mabinogi and "Native Welsh Tales"', *Études celtiques*, 21 (1984), 239-55
- Swift, Catherine, 'Welsh Ogams from an Irish Perspective', yn Jankulak and Wooding (eds.), *Ireland and Wales in the Middle Ages*, tt. 62-101
- Thomas, Einir Gwenllïan, 'Astudiaeth Destunol o Statud Gruffudd ap Cynan' (Traethawd PhD, Prifysgol Cymru Bangor, 2001)
- Thomas, Gwyn, 'Cân yr Henwr (Llywarch Hen)', yn R. Bromwich a R.B. Jones (goln.), *Astudiaethau ar yr Hengerdd*, tt. 266-80
- Thomas, Peter Wynn, 'Cydberthynas y Pedair Fersiwn Canoloesol', yn Sioned Davies a P.W. Thomas (goln.), *Canhwyll Marchogyon*, tt. 10-49
- Treharne, R.F., 'The Franco-Welsh Treaty of Alliance in 1212', *B* 18 (1958-60), 60-75
- Vendryes, J., 'Poèmes de Bleddyn Vardd', *Revue celtique*, 49 (1932), 189-264
- Vendryes, J., 'Poèmes d'Einyawn Wann', *Études celtiques*, 1 (1936), 114-33
- Vendryes, J., 'Quelques Corrections au Texte des Gogynfeirdd', *Études celtiques*, 1 (1936), 193-6

- Vendryes, J., 'Trois Poèmes sur Madawg ap Gruffud Maelor', *Études celtiques*, 2 (1937), 92-117
- Vendryes, J., 'Poèmes de y Prydydd Bychan', *Études celtiques*, 3 (1938), 274-334
- Vendryes, J., 'Trois Poèmes de Cynddelw', *Études celtiques*, 4 (1948), 1-47
- Vendryes, J., 'Le Poème du Livre Noir sur Hywel ab Gronw', *Études celtiques*, 4 (1948), 275-300
- Walsh, Aidan, 'A Summary Classification of Viking Age Swords in Ireland', yn Howard B. Clarke, Máire Ní Mhaonaigh and Ragnall Ó Floinn (eds.), *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age* (Dublin, 1998), tt. 222-35
- Warren, Michael J., 'Welsh Hooks in "Edward II"', *Notes and Queries*, 223 (1978), 109-10
- Williams, Gruffydd Aled, 'Owain Cyfeiliog: Bardd-dywysog?', yn M.E. Owen a B.F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion*, tt. 180-201
- Williams, Gruffydd Aled, 'The Feasting Aspects of Hirlas Owain', yn Carey *et al.* (eds.), *Ildánach Ildírech*, tt. 289-302
- Williams, Gruffydd Aled, 'Adolygu'r Canon: Cywydd Arall gan Iolo Goch i Owain Glyndŵr', *Llên Cymru*, 23 (2000), 63-4
- Williams, Gruffydd Aled, 'Welsh Raiding in the Twelfth-Century Shropshire / Cheshire March: The Case of Owain Cyfeiliog', *Studia Celtica*, 40 (2006), 89-115
- Williams, Gruffydd Aled, "'Tudur Aled ai cant yn dda om barn i": Cywydd Cymod Wmffre ap Hywel ap Siancyn o Ynysmaengwyn a'i Geraint', *Llên Cymru*, 30 (2007), 57-99
- Williams, Ifor, 'Ymddiddan Arthur a'r Eryr', *B* 2 (1923), 269-86
- Williams, Ifor, 'Grynn, gryniaw, gosgryn', *B* 3 (1926-7), 54-5
- Williams, Ifor, 'Hem, hemyeint', *B* 4 (1927-9), 57-8
- Williams, Ifor, 'Y Cyfoesi a'r Afallennau yn Peniarth 3', *B* 4 (1927-9), 112-29
- Williams, Ifor, 'Gem, gemin, cibellawr', *B* 7 (1933-7), 276
- Williams, Ifor, 'Vocabularium Cornicum II', *B* 11 (1941-4), 92-100
- Williams, J.E. Caerwyn, 'Lleudir', *B* 21 (1964-6), 224-6
- Williams, J.E. Caerwyn, 'Beirdd y Tywysogion: Arolwg', *Llên Cymru*, 11 (1970), 3-94
- Williams, J.E. Caerwyn, 'Cerddi'r Gogynfeirdd i Wragedd a Merched, a'u Cefndir yng Nghymru a'r Cyfandir', *Llên Cymru*, 13 (1970), 3-112
- Williams, J.E. Caerwyn, 'Meilyr Brydydd and Gruffudd ap Cynan', yn Maund (ed.), *Gruffudd ap Cynan*, tt. 165-86
- Williams, P. Lynne, 'Cywydd "Y Carw" Dafydd ap Gwilym: Rhai Ystyriaethau', *Y Traethodydd*, 155 (2000), 80-92
- Wilson, David M., 'Some Neglected Late Anglo-Saxon Swords', *Medieval Archaeology*, 9 (1965), 32-54
- Wilson, P.R. *et al.*, 'Early Anglian Catterick and Cattraeth', *Medieval Archaeology*, 40 (1996), 1-61

Wmffre, Iwan, 'Post-Roman Irish settlement in Wales: New Insights from a Recent Study of Cardiganshire Place-names', yn Jankulak and Wooding (eds.), *Ireland and Wales in the Middle Ages*, tt. 46-61

Youngs, Susan, 'Britain, Wales and Ireland: Holding Things Together', yn Jankulak and Wooding (eds.), *Ireland and Wales in the Middle Ages*, tt. 80-101

III. Adnoddau electronig

CD-ROM

Yr Hengerdd: Mynegeiriau Cyflawn, Graham Isaac (CD-ROM; Aberystwyth, 2001)

Gwefannau

www.anglo-norman.net; *The Anglo-Norman Dictionary*, 'The Anglo-Norman Hub'

www.biblegateway.com

www.britishmuseum.org

www.chesterarchaeolsoc.org.uk; *The Chester Archaeological Society*

www.dafyddapgwilym.net; goln. A. Cynfael Lake, Dylan Foster Evans, Dafydd Johnston, Elisa Moras, Huw Meirion Edwards, Sara Elin Roberts ac Ann Parry Owen (Abertawe, 2007-)

www.deremilitari.org; *De Re Militari: The Society for Medieval Military History*

www.dil.ie; *Electronic Dictionary of the Irish Language*, eds. Gregory Toner, Maxim Fomin, Thomas Torma and Grigory Bondarenko (2006-)

www.ne.jp/asahi/luke/ueda-sarson/NotitiaPatterns.html; Luke Ueda-Sarson, 'Late Roman Shield Patterns taken from the Notitia Dignitatum'

www.personal.utulsa.edu/~Marc-Carlson/leather/leather.pdf; I. Marc Carlson, *Leatherworking in the Middle Ages*

nms.scran.ac.uk; *Amgueddfeydd Cenedlaethol yr Alban*

www.OED.com; *The Oxford English Dictionary*

www.opensourceshakespeare.com

www.staffordshirehoard.org.uk

www.tlysau.org.uk; *Casglu'r Tlysau*

vindolanda.csad.ox.ac.uk; *Vindolanda Tablets Online*

www.walesonline.co.uk